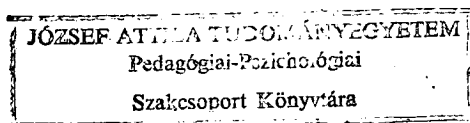
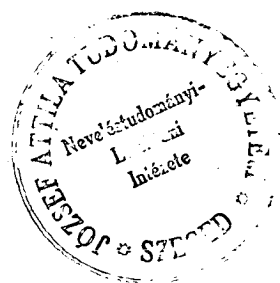

22/
d

Varsányi Péter

SZÉCHENYI ISTVÁN NEVELÉSI
NÉZETE

1964

Tartalom:

I. Széchenyi István általános nevelési nézetei	1.o.
II. A nemzetté nevelés programja	16.o.
III. A nevelési rendszer bírálata	42.o.
IV. A magyar nyelv, s az oktatás magyarnyelvűségének kérdése	61.o.
V. A testnevelés	78.o.
VI. A nőnevelés	95.o.
VII. Széchenyi István és a magyar közoktatás kérdése	101.o.
VIII. A reál- és szakoktatás	140.o.
IX. Széchenyi nézeteinek hatása	154.o.
Felhasznált irodalom	183.o.

I. SZÉCHENYI ISTVÁN ÁLTALÁNOS NEVELÉSI NÉZETEI

1. Széchenyi és a nevelés kapcsolata

Az 1790-1848 közötti történelmi időszak jellemző vonása a feudális gazdasági és társadalmi rend fokozódó válsága volt. Egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy a feudális rendszer és Ausztriától való függőség a nemesi birtok tőkés átalakulásának és a termelés emelésének gátjává lett. A felismerés a birtokos köznemesség, radikális kisnemesség és a nem nemesi értelmiség jórészét a polgári átalakulás és hazánk függetlenségének ügye mellé állította. Sokkal kisebb számban ismerték fel, s tették magukévá e társadalmi követelményt a kor uralkodó osztályának - a nagybirtokos nemességnek - tagjai. Ezek közé tartozott a reformkor kiemelkedő alakja: gróf Széchenyi István.

Széchenyi István hosszú utat tett meg, míg a reformkor egyik vezéralakjává lett. Apja, Széchenyi Ferenc és anyja, Festetics Julianna révén kapcsolata volt a haladó elveket valló főnemesi családokkal. Élete ugyanazon a vágányon indult, amelyen annyi főnemes ifjú tette meg első lépéseit. 17 éves korában katonára, résztvett a Napóleon elleni háborúban. 1813-ban eléri a kapitányi rangot, ezután éli a fiatal mágánások megszokott léna életét Nápolyban, Milánóban, Londonban, Bécsben, Debrecenben. 1818-ban régészekkel és művészekkel nagy görög, olasz és török utazást tett. Kiváló megfigyelő és felismerő képessége hamar rádöbrentette a haladó Anglia és az elmaradt Törökország különbségére. Meglátta, hogy Angliában minden polgár rendelkezik kötelességekkel, de ugyanakkor jogokat is élvez, mindenki adózik és nincs jobbágyság. Törökországban és Görögországban viszont azt láthatta, hogy hová taszíthat egy nemzetet a feudális elmaradottság. Ezek a felismerések, meglátások jelentős szerepet játszottak abban, hogy Széchenyi rátalált a haladás útjára. Az áttérés nem volt könnyű számára, "érzelmi viharokon, visszaeséseken, csalódásokon, kudarcokon át vezetett felfelé, egy hű barát Wesselényi testvéri támogatása, egy szerető asszony eszményi barátsága, és a szegény, elmaradott haza

viszonyainak mind alaposabb megismerése jelentette az ösztönző erőt." ¹ Tény az, hogy amikor 1820-ban hazatért keleti útjáról, mélységes pesszimizmus ült lelkén. Itthon azzal töltötte idejét, hogy végiglátogatta vidéki ismerőseit. Utja során sok derék föld-birtokossal találkozott, különösen nagy hatással volt rá Felsőbüki Nagy Pál. Debreceni tartozkodásakor, katonáskodásakor közelebbről is megismerte százada magyar katonáit, s egyre inkább erőt vett rajta az a meggyőződés, hogy a magyar nép még fejlődőképes, a nemzet nem holttest, mint eddig hitte. Ebből fakad nemes elhatározása: mindent meg kell tenni nemzeti fejlődésünk érdekében. Ahhoz azonban, hogy tapasztalatait gyümölcsöztesse, előbb meg kellett találnia az utat saját népéhez, ami annál is nehezebb volt, mivel még magyarul sem tudott rendesen.

Széchenyi István reformrendszerének alapjait három nagynevű munkában: a Hitelben, Világban és a Stádiumban fektette le. Nem feladatunk e reformtevékenység teljes ismertetése, hisz erről már könyvek teltek meg, s még újabbak tartalmát tölthetné ki. Irhatnánk a Magyar Tudós Társaságról, a Nemzeti Kaszinóról, a Magyar Gazdasági Egyesületről, a dunai gőzhajózás életre hívásáról, a pesti Hengermalomról, a Kereskedelmi Bankról, a Lánchídról stb, hiszen ezek együttesen alkotják, alakították ki Széchenyi arculatát. Alkalomadtán azonban visszatérünk egyik-másikra. A mi feladatunk Széchenyi nevelési nézeteinek vizsgálata.

A reformkor gazdasági, társadalmi és politikai viszonyai nemcsak közvetlenül befolyásolták a köznevelés alakulását, hanem művelődésünk fejlődése által is. Polgári nemzetté válásunk széles távlatokat nyitott - a felvilágosodás által már megalapozott - nemzeti kulturánknak. Fokozatosan megindul a küzdelem a hagyományos latin iskola anyagának felszámolásáért, a korszerű tudományos oktatás bevezetéséért. Az egész folyamatot a kor íróinak és haladó politikusainak, publicistáinak - Széchenyitől Tócsicsig - tevékenysége jelentősen befolyásolta. Reformpolitikaink mellék-tárában - szinte kivétel nélkül - ott szerepel a nevelés, a népoktatás.

1. Széchenyi István. A Tud. Akadémia tőzisei. Társ. Szemle 1960.

2. sz. 35.o.

Amikor Széchenyi nevelési nézeteit vizsgáljuk, nem szabad abba a tévedésbe esnünk, hogy a nagy politikust pedagógusnak kiáltjuk ki. Széchenyi István nem volt pedagógus, ő elsősorban politikus volt, aki a maga elé tűzött cél elérésében minden eszközt megragadott, felhasznált, így a nevelést is. A felvilágosodás híveinek hatására azt a meggyőződést hordozta magában, hogy a társadalmi átalakuláshoz elegendő az egész nemzet nevelése. A nevelés mindehhatóságát vallotta Locke, Rousseau, Helvétius, stb. Helvétius az Emberről című művében a kérdés érdekes megfogalmazását adta: "Ha ez utóbbi állítást sikerült bebizonyítanom, akkor el kell ismerni, hogy a nemzetek jóléte önnön kezükben van. És ez a jólét teljességgel annak a többé-kevésbé eleven érdeklődésnek függvénye, amellyel nekilátnak majd, hogy a nevelés tudományát tökéletesítsék." ²

Széchenyi életcéljául tűzte a magyar állapotok javítását. A Hitelben szubjektív hangon írja le ezt a vágyát, remélve, hogy honfitársai követni fogják ebben. "Én azt szeretem hinni - írja - minden jobb lelki ember bizonyos vágyást hordoz szívében - habár sejtetlen is - magán, felebarátain s mindenben, ami őt környezi, szüntelen javítani ... S e szüntelen vágyás következtében leend lassan-lassan a vad eszkimó emberre, az által emelkedik a nemzet előbb-utóbb tökéletesebb, virágzóbb, boldogabb létre." ³ A Hitel kéziratában tovább vezeti a vonalat, viszont ez a rész a nyomtatott szövegből kimaradt. Megdöbbentő színben tárul fel Széchenyi felfogása a nevelésről és a nevelés társadalmi szerepéről. "Minden emberben van valami jó - írta Széchenyi - mint virágokban méz, csak érteni kell annak kivonásához. Az elsőt a tapasztalás bizonyítja, s azért senkiben se lesz igen nagy leereszkedés vagy hiuság, egy Angol ezen sorainak magában való némelykori elmondása: Ha az ember legjobb hite s tudománya szerint teljesíti teremtésének egyik nagy célját, tehetségei felemelése és erejének kifejtődése által; ha csupán csak a jótevőség s irgalmasság tiszta szándékából gyakorolja tudományait; s azon bölcsességet, mellyet magának szerzett arra fordítja, hogy a tudatlanságot felvilágosítás által elszélljessze és belebarátjainak boldogságát előmozdítsa; ha oktatás, s

2. Filozófiatört.szöveggy. II. 186 o.

3. Sz.I. Hitel /MTA kiad. Bp. 1930/ 275 o.

okoskodás önmaga példájával tanítja a Vagyonost, birtokainak józan használására, a szűkölködőt szegénysége türésére, az ügyefogyottat vigasztalása szerzésére; ha az ember mondom mind ezeket tiszta szívből gyakorolja valóban azt lehet felőle mondani, hogy felebarátjaihoz és Istenhez való kötelességeinek eleget tett."⁴

Milyen következtetést vonhatunk le a fenti idézetből?

1./ Elvitathatatlan a felvilágosodás hatása: a tudás a boldogság záloga.

2./ Ugyanugy elvitathatatlan Széchenyi programjának osztályjellege is. Nyíltan megvallja elképzelését: a vagyonos réteg megtanítása birtokai kezelésére. A szegényeknek azonban ekkor még semmit sem nyújt. Mert ha a nevelésnek csak az a célja, hogy a "szűkölködőt" szegénysége türésére, az "ügyefogyottat" vigasz szerzésére tanítsa meg, még kevés a boldogsághoz. Akarva-akaratlanul itt ellentmondás bukkan felszínre.

Azt az állításunkat, hogy Széchenyi programja /így nevelési nézetei is/ osztályprogram, a következő idézetek is alátámasztják. Széchenyi elismeri, hogy a nemzet erejének "nagyobbitása" minden ember kötelessége, amelynek csak úgy lehet eleget tenni, ha mindenki a maga "álláshelyit" tökéletesen betölti. Szerinte a legjelentősebb álláshelyet az uralkodó osztály mondhatja magáénak, ezért köntörfalazás nélkül állítja: "... Többszörfel-
emelkedetebb helyről szivárog le az erény és tudomány"⁵ Ha pedig a földesur elkezdte a változtatást, javítást, a szegényeknek kötelességük őt követni. Nagyon jól tudta Széchenyi, hogy az uralkodó osztály nemcsak a gazdasági hatalmat bírja, hanem ennek következményeképp a politikait is. A nemzeti értelem, közértelmesség a hatalom, a tekintély segítségével nagymértékben fejlődhet. "Mennél magasb születésű pedig a hazafi s mennél dusabb, annál jobban nevelheti s terjesztheti a köz értelmességet s így a hazai erejét"⁶

A nevelés társadalmi szerepére nemcsak a megjelent művekben találunk utalást. Széchenyi István életét végigkísérte a párját ritkító következetességgel írt naplója. Ez a

4. Sz.I. Hitel /MTa. kiad.Bp. 1930/ 275. o.

5. u.a. 417. o.

6. u.a. 418. o.

napló tolmácsolja leghüségesebben írója lelkiületét, felfogását: "Valamely nemzetnek a maga védelmében naggyá és halhatatlanná tételére a legnagyobb rész nevelése a feltétel. Aki a haza megmaradását és szabadságát óhajtja, annak arra kell törekednie, hogy az ifjúság nevelése tökéletes legyen"⁷ A haza "legnagyobb részének" nevelése már tulmutat a fent említett osztálykorlátok szűk határain, Széchenyi tehát már messzebb tekint saját osztályánál. A nevelés szerepéről keleti útján is gondolkodott, s hála naplójának, ma pontosan tudjuk rekonstruálni akkori fejtegetéseit. 1819-ben, amikor irodalmi munkásságának, politikai tevékenységének még hire-hamva sincs, már a következőt jegyzi fel: "A jövő nemzedékének egy lépéssel közelebb kell jutni a világhoz s erre akarok én vállalkozni! Boldog lennék, ha életem utolsó órájában elmondhatnám, hogy egyetlen egy ifju boldogabb lett általam, mint amilyen nélkülém lehetett volna."⁸ Ez a rövid idézet felkerülhetne Széchenyi életműve fölé mottóként, hisz ez az első olyan érett megnyilvánulása a nevelésről, amely szorosán illeszkedik a később kialakuló nevelési elgondolásaihoz, és csattanósan előre jelzi tevékenysége alakulását is. Ami a naplójában még jelzés, az az első megjelent művektől kezdve szárnyára bocsátott program. Már a Hitel előtt, a "Lovakról" című munkájában találunk nevelési gondolatokat. Ebben ugyan a lovak tenyésztéséről szól, de egy 1829-ben írt levele felfedi valódi célját: "A mi pipaszárrágóink megbokrosodnának, ha csak sejtlenék is, hogy nem a lovat, hanem őket akarom idomítani."⁹ Amit akkor a "pipaszárrágók" valóban nem sejtettek, azt a Hitel megjelenése után már tudtak is. Az idomitást valóban nem vették jó néven az említettek.

Széchenyi világnézete alapjaiban idealista volt. Ezt bizonyítja az is - mint a fentiekben ezt már láttuk - hogy a nevelésnek tulságosan nagy szerepet tulajdonít a társadalmi átalakulásban. Emellett tudatosan vallja és hirdeti, hogy a nevelés elsődleges a gyakorlati tevékenység a másodlagos. "Nekem ugy látszik - írja a Világban - hogy mindenek előtt az értelmességet tá-

7. Sz.I. Naplója. Id. Imre S. Széchenyi és a magyar nevelés jövője. 39. o.

8. Sz.I. Naplója Id. Imre 189. o.

9. Id. Angyal D. Gr.Sz.I. emlékezete c. cikkében

gitani és igazítani s a nemzetiséget terjeszteni kell, s Nagyot, Dicsőt s Halhatatlant csak aztán vihetni végbe."¹⁰ Nem szabad azonban elfeledni, hogy - nem ~~is~~ a nevelés terén - a másodlagos dolgokat sem hanyagolta el, gyakorlati tevékenységében is felülmulta kortársait. Széchenyi tudta, hogy a "Szépen hangzó nagy mondasok többnyire üresek és gyakran azért használják őket, hogy me- neküljenek a csekélyebb, de sürgős dolgoktól." Nemzetformáló eszméjének csak akadálya lehetett minden olyan irányzat, amely a nemzeti egyesülést akadályozta. Ezek közé tartozott a vallási széthúzás is. Ezért fordul a különböző vallásúakhoz a nemzeti összefogást sürgetve: "Legyünk mi most nem bajnoki egy keresztnek, mely csak az emberiségért istenül szenvedett kin symboluma, de szolgáljuk a legfőbb jót az által, hogy teremtvényét, az embert, akármily alacsony helyzetben lépett volna is az élet szí- nére, oly magasra emeljük, mint azt tulajdoni s erényei engedik ... s ha kell, sajátunk vesztével, sőt szívverésünkkel is víjuk ki minden hontásainknak az emberiség jussait."¹¹

Mottóként jelöltük az 1819-ben keletkezett naplóbeírást, s amikor Döblingben életére visszatekintve számvetést készít Széchenyi, szinte kísértetiesen hasonló nézetét vall munkásságáról, sőt a nevelésről is. Az emberek szebbítéséről, neveléséről elmélkedve hirdeti: "...legalább arra kötelesség minden módon törekedni, miszerint ezen magasztos célhoz lehető legközelebb emeltessék az emberiség! Bődog, ki ezen általános felemelkedési ügyben tevékeny és sikeres részt vesz."¹²

A leggazdagabb nevelési nézeteket tartalmazó műveinek sora a Hitellel kezdődik. Ehhez a nagyjelentőségű könyvhöz csatlakoznak még a Világ, Stádium, Hunnia, Kelet népe, Önismeret, valamint a döblingi hagyaték vaskos kötetei. Egyenrangú társként említhetjük a német nyelven írt naplót, amely értékes kiegészítése a megjelent munkáknak. Ezekből kell meritenünk, ha fel akarjuk építeni magunknak a reformok atyjának nevelési elképzeléseit.

10. Sz.I. Világ Első kiadás 1831. 123. o.

11. Sz.I. Stádium. Közgazdasági és jogi kk. Bp. 1958. 31.o.

12. Sz.I. Önismeret Bp. 1875. 214. o.

A nevelés célja és feladata

"A nevelésről mindenki szól és okoskodik, hasznát sőt szükségét átlátja, de magára és másokra nézve mi hasznót von belőle? "Hány tud élni magához és körülállásihoz képest?"¹³ - vetődik fel Széchenyiben a kérdés. E problémafelvető kérdéshez logikusan kapcsolódik a másik kérdés: mi a célja a nevelésnek? Milyen feladat hárul a nevelésre?

A nevelés céljáról, feladatairól sokat elmélkedett Széchenyi István. A probléma felmerül naplójában, megjelent műveiben. 1825-ben jegyzi naplójába: "Mi a tüzünk? A Hazánk fiaira, és azok gyermekeire és unokáira annyi szerencsét és áldást hozni, amennyire aztat a mi tehetségünk végbe viheti. Hogy dolgozhatunk legbölcsebben annak a nagy tüznek elérésére? Hogy ha azon törekedünk, hogy a mostani Ifjuság nevelésére oly nagy befolyást szerzünk magunknak, hogy azok több polgári Virtusokkal birjanak, mind sem a mi és atyáink"¹⁴ Már itt szemünkbe ötlik a nevelés és a politikai élet szoros kapcsolata. A nevelési cél a politikainak szolgálatába szegődik. A Hitelben szintén találunk ezzel a kéréssel. A nevelés célja - az alábbi idézet tanúsága szerint - a tanuló felkészítése az életre. "Tapasztalást pénzért venni vagy hagyományképen kapni nem lehet - írja a Hitelben - fizetni kell azért mindég és mindegyiknek; a különbség csak az, hogy egyik minden testi szerencsáját s lelki nyugalmat veszti a tapasztalási alkuban, másik pedig a veszedelmes vásárbul még birtokának jobb részét megmenti. S nem ez e a nevelés célja? Minden törekedésünk nem a szerencsének-e, vagy ha az egék azt megtagadják, legalább a megelégedésnek elérése?"¹⁵

Széchenyi politikai és nevelési célja az emberi boldogság megalapozása, ennek megteremtése a nevelés feladatát is

13. Sz.I. Hitel 305. o.

14. Sz.I. Napló /Szerk. Bóka L./ 56. o.

15. Sz.I. Hitel 308. o.

meghatározza. Széchenyi a haladás hive volt, tevékenysége arra irányult, hogy a haladást minden erejével szolgálja. "A nevelésnek meg kell gátolni a hanyatlást - hirdeti -. Az olyan emberből, aki nagy képzelő erővel jött a világra és hosszú tanulással, harcolással, utazás közben az embereket megismerte, akinek szenvedélyei lecsillapultak, hazájának rendkívül sokat használó egyéniség válhat." ¹⁶ Széchenyi átlagon felüli "képzelőerővel" jött a világra, rengeteget küzdött a tudomány síkján éppugy, mint a csatamezőn, utazásai során bejárta nyugatot és keletet, s valóban nagyon sokat használt hazájának. Ebben az esetben személyi példájával akart hatni, hogy még több hasonló ember sorakozzon fel a haladás oldalán. A nevelés nagy jelentőségét az is bizonyítja, hogy mindennemű haladásnak nevelés az alapja: "... szinte minden, a mi az emberiség előmenetelét, hasznát, díszt s a.t. eszközölte, nem egyéb kölcsönös felvilágosítás és oktatás gyümölcsénél!" ¹⁷ A haladás mellett a függetlenség is a nevelés függvénye: "Az értelmi fejletlenség - írja - előbb utóbb minden bizonnyal függésbe hoz; mert értelmi súly, hacsak kissé több időt foglalunk is össze, egyedüles valódi felsőbbség e világon" ¹⁸

Az emberi boldogság megteremtése Széchenyi eszméinek központi magját képezi, mivel szerinte az emberi törekvés mozgatója a boldogság utáni vágy. "Minden ember boldogságra törekszik. Ez természetünk lényege... Csak az lehet egészen boldog, ki az erkölcsi és testi tökéletesség legmagasabb fokán van." ¹⁹ A test és lélek tökéletességét a nevelés alakítja ki, ezt Széchenyi elég korán felismerte. Naplójának 1818-as bejegyzése szerint tagadhatatlannak tartja, "... hogy minden földi boldogságunk a mi testi és lelki neveltetésünktől függ." A nevelésnek ilyen feladatot a felvilágosult gondolkodók tulajdonítottak. Helvetius szerint az embereknek "... boldogságukhoz és hatalmukhoz nem szükséges más, mint a nevelés tudományának tökéletesítése" ²⁰ Szinte szállóigévé váltak Széchenyi következő szavai: "... minden fejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének

16. Sz.I. Naplói id. Imre 51.o.

17. Sz.I. Hitel 383. o.

18. Sz.I. Világ 212. o.

19. Sz.I. naplója

20. Helvetius id. m.

legmélyebb sarkalatja a kiművelt emberfő... Az ész erő s így az ész boldogság."²¹ A "kiművelt emberfők" szaporítása az értelmi, de tágabb értelemben a nevelés feladata.

A nevelés lehetősége. Széchenyi világnézete

Láttunk utalásokat a nevelés céljára, feladataira, vizsgáljuk meg, hogy Széchenyi szerint nevelhetők-e egyáltalán az emberek! Nem lesz-e kezünkben nevelési elképzelésünk holt tőkévé, amely elkallódik a nevelés alanyának formálhatósága miatt? A válasz után kutatva ismét fel kell lapoznunk Széchenyi naplóit, munkáit.

A legérdekesebb leletekre a naplóban bukkanunk. Őszinte hittet vallja, hogy "... a neveléstől függ minden, mert a gyermek agyveleje sima; fizikailag az agyvelőbe, erkölcsileg a lélekbe jutnak a benyomások."²² Az ember nevelhetőségét nemcsak az a tény biztosítja, hogy a lélek "tabula rasa", hanem az is, hogy "... mindenkinek ugyanaz az anyaga van mindenhez a világon, mint a másiknak, ezért lehet a neveléssel sok mindent kifejleszteni."²³ Ha az emberek születésükkor egyenlők, egyenlően tiszta táblát képeznek, akkor az emberek közötti különbség a nevelésnek köszönhető. Így tehát az emberek boldogsága vagy boldogtalansága is a nevelés következménye. Ez a gondolat következetesen vonul végig a felvilágosodás filozófusainál is. Locke: "Azt hiszem, elmondhatom, hogy azok az emberek, akikkel találkoztam, kilenczted részben a nevelés által lettek azokká amik: jókká vagy gonoszakká, hasznosakká vagy hasznavehetetlenné. Ez az ami a nagy különbséget okozza az emberiségben ... Az emberek viselkedésében és képességében található különbség sokkal inkább tulajdonítható nevelésöknek, mint minden egyébnek."²⁴ Helvetius: "Ha bebizonyítanám, hogy az ember valóban csak nevelésének eredménye, kétséggel nagy igazságot tártam volna fel a nemzeteknek"²⁵

21. Sz.I. Hitel 413 o.

22. Sz.I. Napló id. Imre 52. o.

23. u.o.

24. Locke: Gondolatok a nevelésről. Kath.középisk.Tanáregyesület
Bp.1914. 42.o.

25. Helvetius id. m.

Vagy talán közelebb áll Széchenyihez, illetve nézetéhez Locke tana: "Lelkünk születésünkkor fehér lap, amelyet tapasztalat hiányában, még semmi benyomás sem tarkít."²⁶

Tévednénk, ha azt hinnők, hogy Széchenyi csak a szenzualistáktól meritett, mert a saját tapasztalatai is bőséges forrásul szolgáltak. A következő idézetet a köznapi élet diktálta: "A nevelés és kivált az első benyomások bámulandó következésűek, úgy hogy annak hija és ezeknek ereje miatt sokan se lelki, se testi javaikkal bölcsen élni nem tudnak..."²⁷ Az első benyomások óriási jelentősége pontosan a "tisztá tábla" elvéből fakad, hisz nem mindegy, hogy mit vésünk először a gyermek tudatába. Ez viszont sok esetben maradandóbb, mint a későbbi benyomások. "De az különös - írja a Hitelben - hogy tán épen az, ki egy darab kenyér elvetésén szintén megdöbben, száz-ezreket, melyekért még annyi kenyeret lehetne vásárlani, legkisebb megilletődés nélkül szór ki. És miért? mert későbbi dajkái, szülei t.i. és nevelői, vagy nem voltak vagy nem mondták neki 'pénzt, vagyont kivetni bűn' vagy ha mondták is, nem oly jó móddal és aggódó nyájassággal mondták, mint azt első dajkája éneke zengé fülébe."²⁸ /Ne felejtsük azt, hogy Széchenyi milyen nagy jelentőséget tulajdonít az első benyomásoknak, később erre többször fogunk utalni./

A "tisztá tábla", az emberek "egyforma anyaga" csak előfeltétele a nevelésnek. Széchenyi szerint van még egy feltétele, amit a Hitelben említ meg. Azért a Hitelben, mert ez szorosan kapcsolódik a könyv mondanivalójához. Széchenyi ismét megemlíti, hogy az életben a helytálláshoz sokat kell tudnunk. Mi kell ehhez? "Nevelés, tanulás, idomulás kell. De mint eszközöljük ezeket? számos mestert miképp fizethetünk, jó nevelőket mi módon tarthatunk, minden szorgalmat mely uton fordíthatunk gyermekink kimivelésére, hazánkat és a külföldet hogy ismertethetjük meg velük? Hisz mindez szörnyű sokba telik. P é n z k e l l t e h á t . De ezt megint ugyan ki adja? Kell tehát előmenetel a gazdaságban, kell kereskedelem!

26. Locke id.m. 148 o.

27. Sz.I. Hitel 306. o.

28. u.a. 307. o.

De ezekről csak álmodni se lehet bizonyosság és H i t e l nélkül"²⁹ Az ősiség, céhrendszer eltörlésének is feltétele a hitel, de felmerül a nevelésnél is. Ez annak a jele, hogy Széchenyi egész reform-tevékenysége és nevelési nézetei szilárd ötvözetet alkotnak. A fent megkezdett gondolatsort követve eljutunk a hitel hiányának következményeihez: "Gyermekeink nevelésére, jószágaink javítására, önkelleminkre alig fordíthatunk valamit... szegénységünk áll gát gyanánt legszentebb hazafiui kötelességeink, kellemeink, kívánataink s minden akarataink ellen."³⁰ A nevelés lehetőségét egyrészt az embereknél egyaránt felfedezhető fiziológiai azonosság, másrészt anyagi fedezet biztosítja. Az utóbbinak legbiztosabb záloga a hiteltörvény.

+ + +

A nevelés lehetőségének tárgyalásakor utaltunk Széchenyi, valamint a felvilágosult gondolkodók kapcsolatára. Önkéntelenül adódik a kérdés: mennyiben és milyen formában hatott Széchenyire a XVIII. század haladó eszmeáramlata?

Széchenyi könyvtárában az említett filozófusok közül Rousseau, Montaigne és Montesquieu művei találhatók meg. Nem találjuk viszont Locke és Helvetius könyveit. A fent idézett szemelvények naplójába 1818 táján íródtak, közvetlenül angliai utazása után. Nem tételezhető fel, hogy az a Széchenyi, aki Angliában nyitott szemmel járt a technikai csodák között, tanulmányozta a fejlett társadalmi élet szellemi és anyagi termékeit, elszikkadt volna Angliában, vagy Franciaországban olyan írók felett, mint Locke és Helvetius. Locke munkásságát ismerte, hiszen naplójában többször hivatkozott rá, Helvetius nevével azonban nem találkozunk. Mindenesetre a Széchenyi műveiben fellelhető - általunk idézett vagy idézendő - szövegegyezések azt bizonyítják, hogy ismerte ezeket az írókat, sőt gondolataik közül többet magáévá is tett.

29. Sz.I. Hitel 311. o.

30. u.a. 452. o.

Széchenyi kortársai is világosan felismerték, honnan meríti eszméit. Berzsenyi Dániel több alkalommal hivatkozott a felvilágosodás eszmeforrásaira. Az egyik - Széchenyihez és Wesselényihez intézett - levelében említi meg: "... Méltóságok kegyes gondjait Culturánk minden ágaira kiterjedni s azon örök okfőkből eredni látám, mellyből a görög és angol Népalkotók folytatják az emberképzés nagy munkáját." Egy másik, 1830 augusztus 15-én kelt levelében kéri Széchenyit, hogy "... ne szünjön Méltóságod Montesquieu kedvelt népét tovább is szeretni!"³¹ Széchenyi útja a felvilágosodáshoz nem mondható zökkenőmentesnek. Apja, Széchenyi Ferenc fiatalkorában maga is vonzódott a racionalista eszmékhez, de hamar elvesztette hitét a társadalmi változásban, s a vallásban keresett vigasztalást, vezeklést. Gyakran intette fiát, hogy óvakodjon az elbizakodottságtól, ne keressen vezérszerepet a társaságban, maradjon szerény, visszahúzódó és illemtudó. Dobja el a vallás- és erkölcsrontó regényeket, olvasson helyettük erkölcsös gyakorlati és hadtudományi munkákat. Széchenyi István mindegyik intelemben találva érezte magát, és mindegyikben "bűnös" volt Széchenyi Ferenc is ifjukorában. Kazinczy egy alkalommal szemtanuja lehetett a Széchenyi család vallásos szertartásainak, amelyek szinte az egész napot kitöltötték. Széchenyi Ferenc nemcsak megtagadta a felvilágosodás tanait, hanem harcolt is ellenük. Szívesen foglalkozott a katolikus érzelmi német romantikusokkal. Velük együtt érzett, örömet támogatta őket, mert a francia racionalizmussal szemben a katolikus irányt szerette volna a nevelésben s az államirányításban uralomra juttatni.³² Angyal Dávid az ifjukori naplók vizsgálatakor kénytelen elismerni, hogy Széchenyi István "... mélyebb vallásos érzését s erősebb ragaszkodását a kathólikus nevelése hagyományaihoz" átértékelte a francia filozófiából merített eszmék. Hasonló ehhez a képhez Kemény Zsigmond leírása is: Széchenyi arca "... egy méltóságos s komoly angol aligarcha arc a francia forradalmi eszmék lappangó tüzétől megvilágítva és meg-megrezegtetve"

31. Viszota Gyula: Berzsenyi levelei Széchenyihez. Ak.Ért.Bp.
1913. aug.szept.

32. Angyal Dávid: Gr. Sz.I. ifjukori naplói. Századok 1925. 9-10.
sz. 342. o.

A századfordulón Gyulai Pál is utalt Széchenyi és a felvilágosodás hatására. "Gróf Széchenyi István mint író" című munkájában megemlíti: Széchenyi "... sokszor olvasta Voltairet, Rousseaut, Montesquieu-t, legtöbbször Montaigne-t, akit leginkább kedvelt a francia írók között."³³ Kétségtelen, hogy Montaigne Széchenyi kedvelt írója volt, az Essais-t olvasta legszívesebben. Érdeklődését az is bizonyítja, hogy naplójába sok gondolatot vesz át Montaignetől. Montaigne olvasásakor jegyzi fel például, hogy "... egész természetesnek és rendben levőnek tűnik fel nekem, hogy lelki tulajdonságok közül egyik csupán a többi rovására lehet nagyobb és kiválóbb. Éppugy, mint nagy képzelő és ítélőerőt ritkán lehet együtt találni. Az erkölcsi tulajdonságok közötti igazi harmónia és részarányosság viszi közelebb az embert a tökéletességhez."³⁴

A felvilágosodás hatását Széchenyire a Horthy rendszer történészei sem tagadhatták, törekvésük viszont az volt, hogy a felvilágosodás jelentőségének kisebbitésével próbálják e tényt kiegyensúlyozni. Dr. ifj. Iványi-Grünwald Béla az 1930-ban a Magyar Történeti Társulat gondozásában megjelent centenáriumi Hítel bevezetőjében foglalkozott a felvilágosodás hatásával. Iványi-Grünwald magától a felvilágosodástól nincs elragadtatva, inkább a nyomában fellépő katolikus reakciót dicséri. Elismeri, hogy "... a szellemi életben oly gyakran tapasztalt hullámmásnak megfelelően az idealizmus fellobbanása a realista színezetű francia forradalmi eszmék reakciójaként jelentkezett." Ezután magának a forradalmi eszmének részletes elemzésébe merül: "Ha ennek a francia mozgalomnak szellemi gyökereit vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy azok nagyon is emlékeztetnek a biológiai naturalizmus Gaal által leírt tételeire..."

Iványi-Grünwald azért hivatkozott Gaalra, mert Gaal Jenő "Gróf Széchenyi István nemzeti politikája" című, 1902-ben megjelent munkájában a biológiai naturalizmus talajáról értékelte és ítélte meg Széchenyit. Az emberi fejlődés ténye - Gaal szerint - abból az egyetemes törvényszerűségből fakad és következik,

33. Gyulai Pál: Gr. Sz. I. mint író. Gr. Sz. I. munkái. MTA. 1940. 11. o.

34. Sz. I. naplói II. 471. o.

hogy az egész szerves, mozgó világban érvényre jut a fejlődés. Az ember, mint minden természettől determinált lény, ennek a törvénynek van alárendelve. Gaal Széchenyi cselekedeteit annyiban ítéli meg, amennyiben ez a legtökéletesebb faj diadalát segíti elő. Rokonságot keresett Darwin, Spencer nézetei és Széchenyi világnézete között, s Széchenyit ezáltal a spenceri és darwini tanítások uttörőjeként próbálta feltüntetni.

Iványi-Grünwald nem fogadja el Gaal nézetét, szerinte "... a Legnagyobb Magyar az immanens isteni világterv megépítésén fáradozott. Hősi küzdelmében nem valami természeti törvény felismerése vezette, hanem mély vallásos hit."³⁵ Ha valaki ilyen mély vallásos hit talajáról akarja megítélni a felvilágosodás eszmevilágát, akkor ne csodákozzunk, hogy olyan eredményre jut, mint Iványi-Grünwald. Ő csak egészen kis mértékben ismeri el annak haladó voltát: "... ha úgy találjuk, hogy a legkülönbözőbb babonák s előítéletek eltűnedeznek, akkor beszélhetünk haladásról." Amikor azonban a hazai felvilágosodás néhány képviselőjét tüzi tollára, még ez a nagyon szűken mért elismerés is eloszlik. Szemükre veti, hogy támadják a "pozitív vallást", a haladást egyoldalúan a naturalista értékek megvalósításában látják. "Etikájuk a legdurvább naturalista céletika. Az emberi cselekedeteket a szerint mérlegelik, hogymennyire valósítják meg a materiális elképzelésü boldogság célját: a jólétet." Egy kevésbé ismert felvilágosult író, Szacsuvay példázatát idézi, amelyben az egyik tulvilági utas megkérdezi Nagy Sándortól, hogy tett-e annyi jót és hasznot az életében, mint egy svájci tehén, mely egy borjat és egy paraszt három gyermekét táplálta. "Igy tűnik el ezeknél az íróknál - kesereg Iványi-Grünwald - lassanként az élet minden hősi vonása. Így akarják a politikát is - a méltányosság elvei helyett- ösztönök és hatalmi törekvések ingatag alapjaira helyezni. Pártjuk forradalmi párttá alakul, mely az erőszak eszközeitől sem riad vissza."³⁶ Nem tartjuk helyesnek, hogy egy szellemi áramlatról úgy ítéljenek, hogy kiragadják az egyik szélsőséges, s nem annyira ismert kép-

35. Bevezetés a MTT által kidaott Gr.Sz.I.Hitel című munkájához
Bp.1930. 164. o.

36. u.a. 237-38. o.

viselőjét, s a levont tanulságot, következtetést az egész csoportra terjesszék ki. Ez az indukció hamis. Iványi-Grünwald miért nem Batsányit, Kazinczyt, Kölcseyt vagy Hajócsit, Martinovicsot emelte ki és tette vizsgálat tárgyává?

Széchenyi, amikor az emberi tökéletességről beszélt, gyakran az istenséggel hozta azt kapcsolatba: "... az embernek fő kötelessége, mennyire csak lehet: tágitani munkássági körét, - mert minél tágabb azon kör, melyben mozoghat, annál több emberi boldogságnak lehet szerzője, s így annál közelebb áll az Istenség eszméjéhez..."³⁷ "Az emberi nem mindenben a szépet s a tökéletest keresi. Ez azon javítási elv, mely cselekedeteinek legmélyebb rugója, s tán azon láncz, mely az istenekhez legközelebb emeli..."³⁸ Ez az a pont, amelyre támaszkodva akarta Széchenyit Iványi-Grünwald a felvilágosodást követő klerikális reakcióval összekötni. Ennek az irányzatnak Fejér György, Udvardy Cserna János és Folnesits voltak a képviselői. Udvardy szerint nem az az ember, aki két lábon jár, mert azt a madarak is megteszik, sem az, aki egyenesen feláll, mert a medve és a majom is megteszi ezt, "... hanem az emberbe beoltott i s t e n i s z i k r a teszi az embert... Nem is adott a természet semmi egyéb kötelességet az embernek, mint a tökéletességet megközelítő iparkodást."³⁹ Fejér azt hirdette, hogy az embernek, mint okos erkölcsi lénynek, elsősorban az igazságra és az erkölcsi tökéletességre kell törekednie. Ezáltal ugyanis az Istenhez közeledik. Tehát nála is az isten a legmagasabb cél.⁴⁰ Folnesits elképzelése: "Az igazi Nevelésnek a lelki Tökéletességre kell vezetni a gyermeket ... Ugyde ezen tökéletesség^etsak az olyan ember fog naponként törekedni, a ki ezt választotta telyes életének regulájává: Legyetek olly tökéletesek, mint az én mennyei Atyám"⁴¹ Nem vitatható, hogy Széchenyi élete végéig vallásos volt, s hogy nevelési céljának kitűzése sem maradt mentes az istenség fogalmától. De ennél tovább nem is ment, s erre legbiztosabb kézzel Imre Sándor tapintott rá.

37. Sz.I. Önismeret 13.o.

38. Sz.I. Hunnia 33.o.

39. Udvardy: Honni Harmat Zseb Könyv a nemzeti pallérozásról.

40. Fejér: Az ember kiműveltetése 1809.

41. Folnesits: Eszrevételek a Pestalozzismus ellen. 1817.

Megállapítja ő is, hogy Széchenyi vallásos volt, de a tulvilágról nála mást, mint eszmény kitűzését nem találunk. Azok a célok, amikért küzd, itt a földön vannak, s az emberség életében elérhetőek. Ha ezt elfogadjuk, akkor érvénytelen lesz az a közös nevező amelyre Iványi-Grünwald helyezte Széchenyit a katolikus írókkal. Mi pedig határozottan leszögezzük: a felvilágosodás nem muló hatást gyakorolt Széchenyire, hanem át- meg át- szőtte világnézetét, s ez elvitathatatlan erénye a "legnagyobb magyarnak".

II. A NEMZETI NEVELÉS PROGRAMJA

1. A nemzeti fejlődés feltételei

Széchenyi politikai célja az volt, hogy nemzetét a polgárosodás felé segítse, a folytonos haladás feltételeit biztosítsa. Eötvös József báró Széchenyi e nagyszabású reformtevékenységét "nemzetnevelésnek" nevezte. Azóta e fogalom bevo-
nult a neveléstörténetbe, Széchenyi nemzetformáló tevékenysége jelzőjeként. Vizsgáljuk meg, milyen volt Széchenyi nemzeteszme-
nye, milyen nemzet számára akarta nevelni a magyar fiatalokat!

Még életében gyakran illették Széchenyit a kozmopolita jelzővel, mivel rossz szemmel nézték az angol és francia polgárosodás iránti lelkesedését. A jelző nem illett Széchenyire, aki forrón szerette hazáját, az elmaradott "agyarországot". 1818 decemberében Smyrnában járva megható üdvözlétet küldött hazájának: "Szegény kis haza, mégis elég csunyácska vagy, gondolám magamban. Igaz, hogy még nem ismerlek egészen; de majd megnézek nem sokára, mert hűségesen szeretlek, daczára futó homokodnak és felfuvakodott lakóidnak!" Tizennyolc éves korában Világosan járt, s szüleihez intézett levelében érdekes gondolatot vet fel: "Ez a sikság, mely termékeny és gazzal is el van borítva, szép látvány, az ifjúsághoz hasonlítható, az Alpesekeket tiszteletreméltó vénekhez hasonlíthatnám" Tehát tizennyolc éves volt Széchenyi, amikor ez a gondolat először bukkan fel nála, hogy évekig kísérje utját. Minduntalan összehasonlította a nemzetet az emberi életkorral. A "...nemzeteknek úgy vannak

életlépcsői, mint embereknek" - írja a Világ című művében.¹

Naplója szintén őriz ehhez hasonló fëljegyzéseket. 1816 március 17-én jegyezte fel: "Hiszen a nemzetek és az emberek élete hasonló: a nemzeteknek is van gyermekkoruk s vannak kamaszéveik, azután az életbe lépnek s vagy tökéletesednek, vagy romlanak. A különbség csak az, hogy a nemzetek évezredekig élnek és fejlődésüknek évszázados fordulói vannak. Így például egy népnek kamaszévei háromszáz évig is eltartanak." Ez az idézet azért is érdekes, mert ennek az elméletnek az az első alaposabb megformálása. 1819-ben Nápolyban is ezen elmélkedett: "Egy nemzet úgy keletkezik, mint ahogy a gyermek születik, azután átéli a kamaszéveket, az ifjúságot, a férfikort és az öregkort, s végül elhal; az egyedüli különbség az, hogy ember holtteste feloszlik, ellenben a nemzetnek holtteste évek, hosszú során át tengődik... A nemzetek nagyságának alapját az a nevelés teremti, melyet gyermekkorukban kaptak."

Itt érdemes egy pillanatra megállni. Eljutottunk a nemzet neveléséhez, amely tenát - Széchenyi szerint - a nemzetek fejlődésének, nagyságának alapját teremti meg. Kik, illetve mik jogosultok arra, hogy e nevelést végezzék, irányítsák? "A nemzeteket a kormányok nevelik - válaszol Széchenyi - . A nép ereje s egészsége s az uralkodó értelmi ereje - ezek a nemzeti nagyság fejlesztő elemei." Emlékezzünk arra, hogy Széchenyi a nevelést az ember zsenge korában tartotta leghatékonyabbnak, s arra is, hogy az ifjúkori rossz nevelést később lehetetlen, vagy nagyon nehéz megváltoztatni. Ez vonatkozik a nemzet nevelésére is. "A népek épp úgy, mint az emberek, csak ifjúságukban tanulékonyak, és javíthatatlanok lesznek, ha öregednek."

Kövessük figyelemmel, hogyan forrt ki Széchenyiben ez a felfogás, kiktől tanult, kik voltak mesterei! Elmélete kidolgozásához alapul a XVIII-XIX. század filozófusai szolgáltak. Már Rousseaunál talált a nemzetek életkorára anyagot, de sokkal nagyobb hatással volt rá e tekintetben Mme de Stael munkássága. Az egyik franciaországi útja alkalmával személyesen is megismerkedett a bárónővel, könyvei pedig ott sorakoztak Széchenyi

1. Sz.I. Világ 195. o.

könyvtárában.² Az Allemagne szerzője is azt vallotta, hogy az emberi nem épp úgy nevelhető, mint az egyes ember, s a népeknek igazi nevelői a kormányok. A nemzeteket Stael is osztályozza a vélt életkor alapján: "A németek ifjúságot teremtetek maguknak, az angolok megférőfiasodtak"³ Széchenyi amikor Európát járta, ezen a szemüvegen át szemlélte a nemzeteket. Kereste a fiatal, s "tanulmányozta" az általa idősnek vélt nemzeteket. Az összehasonlítás során önkéntelenül egybevetette a megismert országok állapotát hazájáéval: "... meg nem szünőleg hasonlítottam más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze; mikép kiismerném: van-e még feltámadása körül valami remény, vagy nincs-e többé. Életem legmélyebb feladása ez vala."⁴ Keleteurópai útján Görögországban is járt, s itt döbönt rá, mivé lehet egy haladó nemzet: "Görögország újjászületéséből semmi sem lesz. Nemetek úgy születnek és halnak meg, mint az emberek. Görögország már élt és hogyan élt s minő férfikort ért!" Természetesen Görögország, de a többi nemzet fejlődését, vagy akár hanyatlását nem az u.n. "életkora" szabja meg, de ezt sem Széchenyi metafizikus tanítói, de Széchenyi maga sem ismerte fel. Ők törvényszerűséget kerestek a társadalmi élet általuk is megfigyelhető változásaira, s így lelték meg az emberi organizmust, amelyet azután fel is használtak. Széchenyi fiatal korában nem is idengenkedett a mechanikus materializmus néhány tanától."⁵

2. De L'Allemagne /1814-es dátummal sajátkezűleg írta a könyvbe Széchenyi: olvastam/; Lettres et pensées du marechal prince De Ligue; Considérations sur les principaux événements de la révolution Francoise; Lettres sur l'Angleterre.

3./ Angyal Dávid: Széchenyi történeti eszméi. Ak.Ért. 1907. márc. 15. sz.

4. Sz. I. Kelet népe. Magyar Tört. Társ. Bp. 1925. 215. o.

5. Naplójából: "Az agynak az a része, melyről felteszem, hogy a gondolatokat magába foglalja, úgy tűnik nekem, mint egy szekrény, melyet tetszés szerint lehet kinyitni és becsukni." /Bóka: Sz. I. naplója 28. o.

Emlitettük, hogy a magyar nemzet fejlődésén állandóan töprengett Széchenyi, kímélve nemzete fejlettségi szintjét. Nemzeti történelmünk alapján próbálta felvázolni Magyarország életkorát: "A Magyarok Vezérek alatti volta: születése, sz. István sz. László ideje: gyermekkora. I-ső Lajos s Mátyás alatti: serdülő ideje. Mária Theresia alatti: fiatalsága. Mi vagyunk a férfiak. A jövő lesz emberkora; ..." ⁶ Széchenyinek tiszteltreméltó céljai voltak az ilyesféle okoskodással. Nemzetét akarta a beléoltott bizakodással még serényebb munkára ösztönözni. "Megmutatni iparkodom - írta a Világban - hogy a Magyar egy erő-től pezsgő fiatal nép, melly csudálatos magasságra emelheti magát, s minden lehet, ha Közértelmességét s Nemzetiségét tökéletesen kifejti." ⁷ Amig nemzetébe öntötte a hitet, addig maga is merített a forrásból önbizalmat. Magát szerette volna meggyőzni, hogy a magyaroknak még nem volt eddig "férfi kora", a hogy még a fejlődés, a "legfényesebb pont" előtt áll, mert ha nem, akkor "nagyok sem lehetnének soha többé, minthogy semmi, se nemzet, sem ember sem egyéb, kétszer soha nem élt." ⁸ Az egész fejtegetés egy pontba csuçosodik ki: ha a nemzet ugyanolyan életkori szakaszokkal bír, mint az ember, ha az emberek egyáltalán, s főleg fiatalukban nevelhetők, ha a mi nemzetünk most éli ifjukorát, akkor még neveléssel mindent végezhetünk, még férfivá, erőteljes férfivá formálhatjuk országunkat.

+ + +

Aki a nemzet sorsáért küzd, az előbb-utóbb szembetalálja magát azzal a kérdéssel, hogy mi határozza meg a nemzet fejlődését. Ez az egyházi filozófusokat ugyanugy foglalkoztatta,

6. Sz.I. Hítel 432. o. A mű lábjegyzete szerint a nemzet illetén felosztását először Csaplovics végezte el. De akár Csaplovics, akár Széchenyi munkája, az elmélet hézagait nehéz betömni, mert pl. milyen szakasznak felel meg a Mátyás utáni, vagy a három részre szakadt ország kora?

7. Sz.I. Világ 1.o.

8. Sz.I. Stádium 47. o.

mint a korai materialistákat. Az egyik egy tőlünk független lényben, vagy szellemi tényezőben leli meg a magyarázatot, a másik a nemzeti fejlődést, - ha sokszor naiv formában is - anyagi|akokra vezeti vissza. A legismertebbek közé tartozik az utóbbi csoportból Montesquieu klíma-elmélete. Montesquieu szerint ugyanis a nemzetek fejlődését a földrajzi fekvés határozza meg.

Széchenyi hamar tultesz a korábbi voluntarista felfogásán, tagadja, hogy a dolgok és jelenségek akaratunktól függenek. "Azt következtetém sok sikertelen tapasztalásomból, hogy a szerencse úgy, mint tán szinte minden az egyetemben, nem függ egyes személyek, sőt egyes nemzetek képzelete, bevett izlése és szokásaitól, hanem bizonyos mathesisi törvények alá van vetve, melyeket némi rendszerbe foglalni igen érdeklő s könnyen eszközölhető is lenne."⁹

A törvényszerűség kutatásakor előszeretettel fordul a francia gondolkodókhöz. Ismerte, sőt foglalkoztatta őt Montesquieu klímaelmélete, de teljes egészében nem tudta elfogadni.¹⁰ Kisérjük végig, hogyan alakítja Széchenyi Montesquieu híres elméletét!

A földrajzi determinizmus elméletét magából a L'Esprit des Lois-ból merítette. A könyv megtalálható Széchenyi könyvtárában, s megfigyelhetők benne azok a jelek, amelyeket Széchenyi tett olvasás közben. A Stádiumból úgy tűnik, hogy Széchenyi teljes egészében elfogadta az elméletet.: "A földrajzi fekvés tagadhatatlanul nagy befolyással bír a nemzetek gyorsabb, vagy lassabb, nagyobb vagy kisebb fejlődésére."¹¹ Vagy: "S ha meggondoljuk, miért áll a magyar szinte minden keresztény nemzetek mögött, szomorú hátramaradása legfőbb okát tán annak fogjuk tulajdonítani, hogy részint országa fekvése, részint körülállási hátráltatták."¹²

9. Sz.I. Világ 51. o.

10. Naplóiból az egyezést nem lehet olyan könnyen kimutatni, mint Montaignevel kapcsolatban, bár neve többször is előfordul. A Stádiumban utal ezekre a forrásokra, ahonnan "okoskodni" tanult: Smith, Young, Franklin, William, Roscoe mellett Montesquieu neve előfordul. A Kelet népében így méltatja Mon.-t: "csalhatatlanul kiviláglik, hogy Montesquieu jóllehet azon bányászok egyike volt... kik felette sok kincset kutattak ki..."

11. Sz.I. Stádium. 65.o.

12. u.a. 42.o.

Ezzel párhuzamosan más véleménynek is hangot ad. A Világban írja: "A geographiai helyzet tehát tagadhatatlanul igen nagy befolyással bír a nemzetek ... kifejlődésére ... Mindent azonban a geographiai helyzetnek tulajdonítani mint sokan cselekszik, felette nagy csalódás."¹³ Állítását nagyon logikusan, találóan indokolja meg, amely indoklás a földrajzi determinizmus mai cáfolatához hasonló. Összeveti Görögország, Törökország fejlettségét Angliáéval, s megállapítja: "... ámbár az érintett országok topographiai helyzetükben azóta nevezetes változás nem történt, Britannia a culturában úgy áll, mint lo, Görögország tán mint 1/2 ... Ámbár azoknak /t.i. a földrajzi környezet tényezőinek VP/ is volt némi részök ez óriási változásokban, azért mégis egyedül ember okozta és semmi egyéb e csudálatos metamorphosisokat..."¹⁴ Itt Széchenyi az emberi tevékenységben jelöli meg a változások okait. Tovább haladva addig is eljutunk, hogy az ember még a földrajzi fekvés és klíma hátrányait is kiegyenlítheti: "A kellemes időnek mindenkiörül, s a klíma jobb vagy mostohább léte kétségen kívül hathatós befolyású a nemzetek több vagy kevesebb szerencséjökre. Ezen azonban cultura és szorgalom által módfelett segíthetni." "A cultura és civilizatio első alapköve a szabadság, másik a vetélkedési ösztön. S ámbár mint mondtam s Montesquieu igen jelesen megmutatja, egyre másra milyen nagy befolyású az éghajlat s geographiai helyzet; azért a szabadság mégis legfőképp emberi agyvelőből foly."¹⁵ Angyal Dávid szerint a földrajzi determinizmus ilyen megszorítása Voltaire hatása "Voltaire szerint a kormányoknak nagyobb befolyása van az emberek jellemére, mint az éghajlatnak. Ez olyan felfogás, mely Széchenyi szerint szerencsésen igazítja helyre Montesquiuet és azonkívül a nemzetek nevelésének lehetőségét is hirdeti."¹⁶

13. Sz.I. Világ 337. o.

14. u.o.

15. u.a. 285. és 343. o.

16. id. cikk 23o o.

Valóban: ha az emberi agyvelő fejlettsége a döntő jelentőségű, akkor annak kiművelése az ország elmulaszthatatlan kötelessége. "A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. Ezek statisztikája az ország legérdekesebb része. Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat sat. teszi a közérőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja. Igazibb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje."¹⁷ Ezt követve ismét a neveléshez érkezünk el.

2. A "közintelligencia" mint a "közlélek" kulcsa

Széchenyi és nemzete viszonya legszebben a Kelet népében tárul elénk. Visszatekint a 30-as években végzett tevékenységére: "Az emberiségnek egy nemzetét megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni s szeplőtlen minőségében kifejteni, nemesíteni erőit, ~~erényeit~~, erényeit s így egészen új, addig nem ismert alakokba kiképezve végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, kértem, lehet-e ennél minden keservtől tisztább érzés, és ha csak mint hangya ily megdicsőítéshez egy paránnyal is járulhatni, van-e ennél emberek közt, kiktől lelki örömek el nem zárnák, édesebb osztályrész?"¹⁸ Igaz, hogy e szándékát legszebben itt fogalmazta meg, viszont e gondolat korábbi műveiben is előfordul, jelezve, hogy e nemes elhatározás egész életén végigkísérte. A Stádiumban írta: "Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, ez és nem kevésb forog most kérdésben, s rajtunk áll ennek szerencsés eszközlése. Feleljünk meg - Istenért - e diszhivatásnak!"¹⁹ Miért szorgoskodik Széchenyi ennyire hazájáért?

17. Sz. I. Mitel 414 o.

18. Sz. I. Kelet népe 22o. o.

19. Sz. I. Stádium 31. o.

Erre a Hitelben ad választ: "... mennél hátrább van valakinek hazája, annál inkább tartozik annak elővitelén fáradozni."²⁰ Honfitársaival akarta felismertetni, hogy Magyarország mindenben hátra van. Amíg ezt fel nem ismerjük, addig előmenetelre nem is gondolhatunk.

A fentiekben láttuk és olvashattuk Széchenyi visszaemlékezését nemzetéért kifejtett tevékenységére. Most mi is lapozzuk fel könyveit, próbáljuk lépésről lépésre követni nemzeti politikáját! Elsősorban három művére támaszkodunk: a Hitelre, Világra, Stádiumra, s ez a kiragadás nem önkényes. Hívjuk tanunak magát a szerzőt: "Négy kis munkát bátorodom öt esztendő forgása alatt a közönség elibe terjeszteni."²¹ mindegyiknek legfőbb irányzata ... annak megmutatása volt..., hogy feltámadásunkat, regenerationkat mimagunk, csak mimagunk eszközölhetjük értelmi súlyunk nagyobbítása s magyar nemzetiségünknek nemes kifejtése által."²²

Széchenyi célja, törekvésének legmagasabb pontja a nemzeti közlélek kialakítása volt. Ez a közlélek fűzi szorosabbra a nemzet tagjait, ez az a forrás, amelyből minden anyagi előny fakad. Hogyan juthatunk el ehhez a csúcshoz? "A közlélek pedig az értelmi súly nagyobbodásából s a nemzetiség nemesb kifejléséből foly, ezek továbbá koncentráció által fejlődnek ki legszaporábban"²³ Az ut tehát a következő: koncentráció → közértelmesség → közlélek. Haladjunk ezen végig mi is!

A kiindulópont a nemzeti koncentráció, összefogás. Erre azért van szükség, mert igen sok részre daraboljuk "természeti talentuminkat", s így "se olly jó s ügyes katonák, se olly törvénytudók és szónokok, se olly jó gazdák nem lehetünk ..." ²⁴ A nemzeti összefogás alapja, biztosítéka a nemzetiség.

20. Sz.I. Hitel 402. o.

21. Ez a négy munka: Lovakról /1828/, Hitel/1830/, Világ /1831/ és Stádium /1833/

22. Sz.I. Stádium 41.o.

23. Sz.I. Világ 369. o.

24. Sz.I. Hitel 311. o.

A nemzet^{isé}g segítségével "... magasbra emelkedhetik az ember és tulajdoni kifejlődhetnek és a polgári vagy nemzeti erény mélyebb gyökereket verhet."²⁵ Ha valaki nem értené a nemzetiség fogalmát, annak nagyon szemléletes módon magyarázza meg. A nemzet polgárai olyanok, mint egy család tagjai, s a nemzetiség így nem egyéb, mint "rokonok közti szeretet, barátság, s a familiabeli becsület fentartását eszközlő ébredés"²⁶ Ahogy a rokonokat összetartja ez a szeretet, úgy szeretné "rokonságba" forrasztani nemzetünk minden tagját. A nemzetiség "társalkodás, s gondolatok közlése által" alakul ki, lesz erősebb és magasabb. Milyen feladatot ró a nemzeti összefogás az egyénre? Hogyan valósul meg e koncentráció? Széchenyi szerint az emberek felismerik, hogy "... ha ideig-óráig nem is, de minden bizonnyal végesleg abban fogja találni kiki legnagyobb jólétét, boldogságát, s ezek bátorságos birtokát: ha mindegyik természeti szabadságának egy részét a társaságbeli szabadság megnerése végett feláldozza."²⁷ Máris nagyon közel jutottunk a polgári filozófusok elméletéhez: a társadalmi szerződéshez.

Hobbesnál, az abszolút monarchia teoretikusánál az emberek minden jogukat a főhatalomra ruházzák, ezért a főhatalommal /többsnyire királyság/ szemben a polgároknak semmi joguk sincs, nem vonhatják azt felelősségre. Lockenál, az alkotmányos monarchia elméletének kidolgozójánál a szerződés egyaránt köti mindkét felet, a népet és az uralkodót, s az uralkodó felelősségeiért. Rousseau viszont azt tanítja, hogy az emberek csak egymással kötnek szerződést, amikor a társadalom megalakul. A három elmélet közül az utóbbi a legdemokratikusabb, s ez számunkra azért fontos, mert - véleményünk szerint - Széchenyi ehhez áll a legközelebb. Nála nem szerepel uralkodó, az emberek egyéni szabadságukért egymással fognak össze. Az így születő "társaságok, országlások" kétségekívül demokratikus alapon állnak.

25. u.a. 398. o.

26. ua. 400 o.

27. u.a. 408. o.

A Világban tovább vezeti a hitelben utjára bocsátott fonalat. Először az önbírálat hangján szólal meg: "Régen nyomta Hunukat már a megbántott Elgek azon átká, hogy érteni, megfogni egymást nem tudtuk, vagy nem akartuk."²⁸ Hogyan lehetne ezt az átkot lerázni magunkról? "Elég ha mai álladalmunk határi közt mi újabb s nemesb század fiai, eleink példáját nem követvén vagy szerencsésbek lévén mint ők, kezet fogunk, vállat vetünk, s elszánt akaratumk által, mellynek előbb utóbb, semmi a világon ellent nem állhat, Hunniát a hatalmasb Országok sorába emeljük"²⁹ Nemzeti összefogás nélkül nem lehet semmit sem elérni, hisz egyénileg senkiben sincs annyi erő, hogy érdemlegesen cselekedjék. Éppen ezért "... az okos hazafi átlátja: hogy ő egyedül nem vihet végbe szinte semmit, mindent egyszerre nem kezdhetni, hanem egyet kell a másik után köz erővel létesíteni..."³⁰ Ezen okfejtést után egyáltalán nem találjuk megalapozot^{lan}nak a nemzeti összefogásra szólító felhívást. A harmincas évek eseményei gyújtották Széchenyiben a reményt; látta, hogy néhány reformot erős akarattal, egységes kiállással meg lehet valósítani, ezért sürgette a tettek, cselekvésre való áttérést: "Fiatal és régi, nemes és nem-nemes, catholikus és nem-catholicus - hangzik a fenivása - fogj kezet most, s hiu szenvedelmek, kislelkü viszátkodásaidnak ne áldozd fel honod nemcsak javát, de valóban még létét is."³¹ Ugyanez bukkan felszínre a néhány évvel később megírt Hunnia című művében: "Országunk minden lakosa, Hazafiak, kiket sors, idő s történetek esete egy testbe forrasztott, nyujtsatok barátságos kezet, im itt nyujtom őszintén enyimet ... szövetkezzünk társalgási /köz/ viszonyainkban egy test és egy lélekkel közös hazánk, közös Urunk boldogítására, dicsőítésére."³²

28. Sz.I. Világ 17. o.

29. u.o.

30. u.a. 196-197. o.

31. Sz.I. Stádium 31. o.

32. Sz.I. Hunnia 67. o.

Ez az idézet egyben Széchenyi nemzetmeghatározását is tartalmazza. Széchenyi szerint tehát a nemzet azon emberek közössége, akiket a közös sors, az idő és a közös történelem forrasztott össze. Ez a meghatározás vonatkozott az akkori Magyarországra minden nemzetiségére, hisz a fenti kvitériumnak szinte mindegyike érvényesült a Kárpát-medencében.

Az egységbe forrott nemzet sok-sok egyént foglalva magába. Ezek az egyének a nemzeti összefogás tartósságának is hordozói. Ez ugyanis akkor szilárd, ha "a lehető legnagyobb rész olly állásba helyeztetik, mellyben végzett munkája után még olvasásra s gondolat surlódásra is fennmarad egy kis idő..."³³ A probléma fontosságát az bizonyítja, hogy az "olvasás s gondolat surlódás" az alapja a következő állomásnak: a közértelmességnek.

A közértelmeesség, vagy más szóval: közintelligencia - Széchenyi kedvenc szavai - szintén a felvilágosodás gyümölcsei. A francia felvilágosultak hirdették, hogy a történelem mozgatóereje az emberi ész, a felvilágosultság terjedése. Ahogy ezek a filozófusok nem ismertek az emberi észnél nagyobb hatalmat, úgy Széchenyi is a közintelligenciának tulajdonítja a leghatékonyabb erőt: "Köz intelligencia, egyedüli valóságos erő; ennél előbb utóbb nagyobb hatalom nincs; s azt a lehető legnagyobb magasságra fejteni, legszentebb hazafiui kötelességünk; mert annál nagyobb jót nem tehetünk hazánknak."³⁴ Széchenyi szerint az országok sorsát az "egységes agyvelő" és a tudományos intézetek felállítása szabja meg, vagy legalábbis befolyásolja. Ha a közértelmesség a fejlődés egyik tényezője, akkor annak megléte, vagy hiánya a nemzet pillanatnyi állásának is mércéje. A "köz intelligencia - értelmesség - azon jel, melynél fogvást a bölcs a nemzeteket mázsálja"³⁵ Ha ez a "közintelligencia" nagy, akkor a nemzet nem szorul másokra, s így

33. Sz.I. Világ 197. o.

34. u.a. 283. o.

35. Sz.I. Hittel 417. o.

A közértelmesség kérdése szinte valamennyi Széchenyi-műben előfordul. Csupán az idevágó idézetek felsorolása oldalakon keresztül folyna. Sok esetben ismétlésekbe bocsátkozik maga Széchenyi is, de ő ezt tudatosan tette. "Némelyeket - írta -.p.o. Közértelmesség, nemzeti fejlődés, eldarabolt erők egyesülése, Magyarság, ... s több efélét annyszor szándékozom ismételni, amennyiszer csak lehet; mert azon remény fejében elfogadtatom néhány által gondolataimat, szívesen eltűröm a többség ítéletét, ha engem egy magáék szünetlen ismétlő szerzőnek tart is."⁴⁰ A közértelmesség csak egy fontos lépcső Széchenyi magasabb eszméi felé: "nemzeti értelem lehető legnagyobb kifejtését tartom azon nemzőknek, mellyből nemzetiség, honszeretet, köz-lélek, polgári erény, köz-boldogság, s nemzeti dicsőség fakad."⁴¹

- Eljutottunk a harmadik szakaszhoz: a "köz-lélekhez". Ha az közintelligencia gyümölcsét, a közlelket /más szóval lelki közösséget/ elértük, akkor "Hunnia magához illőbb magasságra lépend."⁴² Éppen ezért: a "... közlelket, melly nem változó szenvedelmeken, vagy költői ábrándozásokon, hanem egyedül közintelligentián alapul, hazánkfiaiban terjesztetni; az a mit akarunk."⁴³ Előttünk áll egy nagyszabású elképzelés, a kérdés, amelyet Széchenyivel teszünk fel, logikusan következik: miképp, és hogyan lehet e szép tervet megvalósítani? A választ az 1838-ban megjelenő Néhány szó a lóverseny körül című művében adja meg: "Telje csak mindenben jutalmát az erény és ész ... napról-napra fogyand akkor mintegy nemzeti köznevelés által a selejtesek csoportja, mert csakhamar kiviláglandik, mennyire synonymon: erény és bölcsesség, becsületesség és jó számolás, hasznos és igazságos, jó és dicső!"

Ismét a nevelésnél vagyunk, s ez nem véletlen. Amikor oly nagy szerep jut egy nemzetformáló tervben az értelemnek, akkor ahhoz más út nem vezethet, mint a nevelés.

39. Sz.I. Világ 367. o.

40. u.a. 3.o.

41. u.a. 363. o.

42. u.a. 329. o.

43. u.a. 328. o.

3. Széchenyi az egyén neveléséről.

A polgárosodott, s a társadalmi fejlődés terén élenjáró országokban jelentős szerep hárult a nevelési intézményekre. Ez a jelenség nem került el Széchenyi figyelmét. Meggyőződéssel vallja, hogy "Ha országok, s nemzetek előmenetelét, virágzását, vagy viszont azok hátramaradását s hervadását tekintjük, s mind azon okokat ... úgy fogjuk találni - ám- bár a sorsnak s vak szerencsének is nagy befolyása van - hogy legtöbbnyire felemelkedések oka az egészséges agyvelő, s a tudományok szoros rendszabási szerint felállított s folytatott intézetek voltak."⁴⁴ A későbbiekben viszont ilyen, s hasonló intézetekről nem szól. Nevelési elképzelései egyre inkább a magánnevelésre szorítkoznak. Ebben realizálódik nemzetnevelő elmélete is, amelynek alapja, kiinduló pontja az egyén nevelése. Minden nevelési rendszerben az egyén a közvetlen cél, az egyén a nevelés tárgya, bármilyen általános legyen is a végső cél. Széchenyinél a végső cél az emberiség boldoggá tétele, felemelkedése. Ez a nemzet csinosításán keresztül történik. A nemzet felemelkedése pedig a nemzet tagjainak - a politikai célok figyelembevételével történő - nevelésén mulik. Ez Széchenyi gondolatmenete, s mint a nemzetnevelési koncepciójánál láttuk, ez minden szemefuttatásának végső kicsengése.

Vizsgáljuk meg tehát, hogyan képzei el Széchenyi az egyének nevelését. Fejtegetésünk e fejezet általánosabb jellegű megállapításán túl fog terjedni, újabb és újabb problémakör köré fog csoportosulni, mint például a testi nevelés, nőnevelés, közoktatás kérdése, szakoktatás, stb.

A fentiekben láttuk, hogy Széchenyi felismerte a nevelés jelentőségét. Ezt a felismerést követte az újabb probléma-felvetés: "A sarkalatos nagy ok tisztán fe- küdt előttünk - írta - hanem a Mikip s hogyan nyithatni meg

a gazdag kutfőt, homályban maradt."⁴⁵ A miként és a hogyan nagyon sokat foglalkoztatta Széchenyit. Bár egységes nevelési művet nem alkotott, a különböző időkben megjelenő művekből kell kiemelniünk az ide vonatkozó részeket, s ezekből próbáljuk összeállítani gondolatmenetét. Azt kell tisztán látnunk, hogy minden nemzet fel-emelkedése vagy elmaradása a véletlenen kívül - Széchenyi szerint - "a nemzetnek ifjukorában részévé lett neveléstől függ."⁴⁶ Széchenyi nevelési eszménye a katona, a tudás vagy szónok és a jó gazda. Mindhárom szükséges a nemzetnek, s mindháromat a nevelés képes kialakítani. Ezért hirdeti oly meggyőzően, hogy "a gyermek- és ifjukorban való neveléstől függ minden, ezért akinek kedves fia van ... nem lehet elég alaposan meggondolnia az eljárás útját - módját, hogy a gyermekből jó polgár, becsületes ember és boldog aggastyán váljék."⁴⁷ Az első helyen a jó polgár áll, hiszen ez a nemzeti felemelkedés záloga. A jó polgár, a derék ember az "... a szó valódi értelmében, ki testi- és lelkileg természetéhez képest lehető legnagyobb magasságra van kifejtve."⁴⁸

Széchenyi a nevelés végső határát a 17. életévben jelöli meg. Szerinte akik "... a járszalagon vezetést a 20. évben vagy még azon túl is megengedik, nem valami jó anyagból valók vagy nem nevelték őket szabadelvűen."⁴⁹ A szabadelvűségen valószínűleg a korszerű, helyes nevelést értette. Mikor helyes ez a nevelés? Akkor, ha az a tanulót az életre készíti fel, az önállóságra szoktatja. Az élettől elszakadt nevelés hibáinak helyrehozására a Hitelben találunk tanácsokat. Mindig azt hajtogatják - írja Széchenyi - hogy az ugynevezett világba lépünk. De erre nem készítik elő a fiatalokat tanulmányaik során. Széchenyi elképzelése: "az embernek esni kell, és sokszor esni, míg maga lábán tud állni; essék tehát inkább akkor, míg teste gyenge, de hajlékony, csontjai vékonyak, de engedők. Minden törés vagy seb, akár testi, akár lelki - nem olyan veszedelmes akkor, mint meglett korunkban."⁵⁰

45. Sz. I. Világ 80. o.

46. Sz.I. Naplói Id. Imre 55. o.

47. u.o.

50. Sz.I. Hitel 308. o.

48. Sz.I. Hunnia

49. Sz.I. Naplói 52.o.

Ezt az elvet már a felvilágosodás képviselői is vallották. Locke szerint a tanuló előtt szükséges "A szintért lassankint megnyitni, őt lépésről-lépésre bevezetni s rámutatni a veszedelemre, amelyek őt az emberek különböző osztályai, természete, fondorlatai és társulásai részéről fenyegetik."⁵¹ A tanulót így fogják balesetek érni - amelyek azonban ne ejtsenek csorbát ártatlanságán, egészségén, jó hírnevén - de az ezzel járó bosszúság, megszegyenülés nem lesz éppen helytelen módja annak, hogy nagyobb óvatosságot tanuljon. Széchenyi is meg volt győződve arról, hogy "az emberek rendesen szerencsétlenségben, veszélyben, izgalmak között fejlődnek."⁵² Ahhoz azonban, hogy gyermekünk a veszélyek közt feltalálja magát, nem utolsó sorban önállósága a biztosíték. Ezzel sem volt megelégedve Széchenyi: "Szám-talan urfi vajon miért oly nagyszabásu tökfilkó? kérdem miért? Mert kezdetkor papa és mama, később dajka, inas, komornyik, nevelő, még később hizelgő parazita barát gondolkodott és tett érette mindig, ekkép angyalának soha nem volt szava."⁵³ Így nem csodálkozhatunk, hogy tanulóink értetlenül és tehetetlenül állnak az élet viszontagságai között. Ezért természetesen - a nevelőkön kívül - a szülők is felelősek. "A szülők képezik fő-okait annak, hogy gyermekeik miként fogják fel a világot, mert amazok erkölcsi és lelki egészsége gyakorol döntő befolyást az ivadékok sorsára."⁵⁴

Széchenyi sohasem azt tekintette "tanult" embernek, aki a legtöbb osztály elvégzését mondhatta magáénak, hanem azt, aki a tananyagot jól "megemésztette". A korabeli iskola a maga korszerűtlen anyagával és módszereivel visszafettségét váltotta ki Széchenyiben. Helytelennek találta a túlterhelést is, s ezért műveiben mélységesen elítéli azt. "Nem kell ... a koponyát többlet tömni - írta a Hittelben - mint a mennyit elbir, s tanulni józanabb az élettől, az emberektől, mintsem mindig csak nyomtatványokból és a multból."⁵⁵ Mennyire

51. Locke: Gondolatok a nevelésről 108. o.

52. Sz.I. naplói 51. o.

53. Sz.I. döblingi hagyatéka III. 721.

54. Sz.I. naplói III. 19.

55. Sz.I. Hittel 313. o.

hasonlít ez Rousseau felfogásához, tanácsához: "Könyvül a nagy világ szolgáljon s oktatásul pedig a tények." Visszatérve a tanulók túlterhelésére, megállapíthatjuk, hogy az több veszélyt rejt magában. "Az a folytonos - még magasabbra - gyakran elkedvetleníti a gyermeket, elkeseredést szül benne; amint végül minden élő lény teljesen elveszti munkaszeretetét és bátor önbizalmát."⁵⁶ Az önbizalom elvesztése mellett könnyen kialakulhat bennük egyfajta idegenkedés, csömör a könyvek iránt. Széchenyi a felismeréséről levelei, művei is tanuskodnak. "Mután azonban mint régi praktikus igen jól tudom, hogy valamint étellel, úgy tudománnyal sem terhelheti meg magát az ember a nélkül, hogy emésztetlenség ne következék belőle."⁵⁷ A súlyos veszélyként jelentkező túlterhelés elsősorban a kezdőket sújtja. A Magyar Szatirában emlékezik meg arról, hogy sokaknak véleménye szerint a "lelki eledeltől" nem lehet "nau-seát" kapni, sőt a szellemi étvágyra sem hat károsan. Szerinte viszont - ahogyan a csecsemő nem képes rostélyos sültet enni - "ugy kell lassanként a lelki tulajdonok emésztő tehetségét is erősíteni és ily eledelekhez szokni; mert jóllehet a lélek úgy szólván insatiabilis, - azért egy kis kezdőben az igen is mohón és igen is nagy mennyiségben pedantice beparancsolt, bevert tudomány oly nanseát okoz, - melyből számtalan soha ki nem gyógyul."⁵⁸ Ez nagyon komoly pedagógiai alapelv: az életkori sajátosságok figyelembe vétele. A gondolat végülis egy szellemes csatazáróval zárul. Ha ugyanis az életkori sajátosságokat nem vesszük figyelembe, akkor a tanuló "... végre a tudás szamarak piedestáljára emeltetik, melyféle artefact kivált a német speciesben vajmi szép számban található!!!"⁵⁹

Magasabb szintű nevelésnek már más módszert javasol Széchenyi. "Kölcsönös felvilágosítás és oktatás előbb utóbb az igazságot úgy annyira kifejti, midőn annak fénye előtűnik, hogy az igazi jót és hasznost végre mindenki elfogadja,

56. Sz.I. Intelmei Béla fiához ... 9.o.

57. Sz.I. levele Ok.Sz. gyűjtemény P.626.

58. Sz.I. Magyar Szatira 573-74 o.

59. u.o.

a bal s előítélet, tudatlanság s hanyagság serege ellenben pirulva vonul vissza s olly rettegéssel kerüli a valódit, mint bagoly s denevér a napsugárt ... az agyvelő is csak agyvelő által emelkednetik lépcsőnkint olly erőre, mely gyakran, bár villámkint, az agyba szorult halhatatlan lelket teljes fényében tünteti előnkbe."⁶⁰

Helvetius szerint a köznevelés hatékonyságának előfeltétele a megfelelő államforma. Sem az abszolút monarchia, sem az arisztokratikus rend nem tartja szem előtt az egész társadalom érdekét, csupán a demokratikus kormányzat képes az egyéni és közérdek összehangolására. Az egyéni - és a közérdek jelentős szerepet játszik Helvetius pedagógiájában: "Ha a fizikai világ - írja az Emberről című művében - a mozgás törvényeinek van alávetve, ugy az erkölcsi világ /azaz a társadalom/ nem kevésbé van alávetve az érdek törvényeinek."⁶¹ Ez az érdek- vagy hasznossági elmélet Marx szerint egy még nem valósult, be nem teljesedett törekvés, kísérlet a társadalmi jelenségek materialista magyarázatára.

Helvetius a közneveléshez hívta segítségül a haszon-elméletet, mert ő annak volt híve, hogy a nevelésnek nem szabad magánuton történnie, mert az otthon folyó nevelés a társadalmi érdekektől való eltérést eredményezheti. Széchenyi az individuális nevelés híve, ehhez használja fel a haszon-elméletet. Sajátos módon ötvöződik benne Helvetius érdek-elve Locke és Rousseau individualista nevelési felfogásával. A haszonelmélet mögött a törvényszerűségek kevesése rejtőzik. Erre utal a Hitel című mű is. "Haszonkeresés nélkül nem történik semmi a világon, amint lehetetlen okozatot vagy következtést képzelni ok nélkül."⁶² A haszonvágy minden emberben megvan, ha nem is mindenkit az vezérél. "Az ember lelkében oly mélyen van a mindenben diadalmaskodó haszonvágy, hogy előbb vége lesz a magyar honnak, de még csillagunk is visszatér a nagy mindenség kebelébe,

⁶⁰. Sz.I. Hitel 382. o.

⁶¹. Fil.Szöveggyűjt. 169. o.

⁶². Sz.I. Hitel

mielőtt azt onnan ki lehetne irtani."⁶³ Ez a vágy akkor lesz társadalmilag értékes, amikor azt a közösség hasznára fordítják. A Világ tanúsága szerint kétfajta haszonvágyat ismer Széchenyi: nemest és nementelent. Ő csak a nemes színezetű haszonvágy társadalmi jelentőségét vizsgálja. Nem minden ember cselekvéséhez szükséges az egyéni haszon, mivel: "... a nemesebb ember inkább becsület s nem haszon után él, de a sokaságnál e haszonváagnál nincs erősebb mozgató."⁶⁴ Az is igaz, hogy a "sokaságnál az önhaszon többet nyom mint a közhaszon", ezért az embereknel erre az önhaszonra kell építeni. Ha egy társadalmi vállalkozásban az egyén megelégedi saját hasznát, akkor azt szívesen csinálja. Ebből kifolyólag arra kell az embereket rádobbenteni, hogy a nevelés rájuk nézve rendkívül hasznos. Ha pedig ezt felismerik, s foglalkoznak a nevelés kérdéseivel, akkor ebből a társadalomra, a nemzetre haszon hárul.

4. Az önművelés.

Az egyén neveléséhez tartozik az önművelés kérdése is, amely az iskolai nevelés folytatója, vagy ha a szükség úgy hozza: a pótlója. Így az önművelés, mivel a személyiség tehetségét az érdeklődés figyelembevételével bontakoztatja ki, a nemzet számára nagyon hasznos polgárokat formálhat. Vizsgáljuk meg Széchenyi elméletét az önművelésről, annak feladatáról és módjáról!

Megvizsgáltuk Széchenyi felfogását a nevelés lehetőségéről. Akkor azt állapítottuk meg, hogy a felvilágosult filozófusokat követte a "tabula rasa" elmélettel. Nem nyujtanánk azonban helyes képet, ha elsikkadnánk a Széchenyinel ezzel kapcsolatban fellelhető ellentmondások felett. Bár a Hitelben, s általában az első műveiben lelkesen hirdette, hogy az ember születésekor tiszta tábla, a nevelés mindenható,

63. Sz.I. Stádium 28. o.

64. u.o.

az Önismeret című művében viszont következetesen ellentmond ezeknek a nézeteknek. Az ellentmondás ténye nem véletlen eredménye, hanem határozott, céltudatos elképzelésből fakad. "Nevelés által az emberből minden képezhetni, azt mondják - írta Széchenyi - ámde ez egy igen közönséges és a sok ismétlés által némileg felszentesített szójárás, azért igaz-e? Igen igaz, bizonyos pontig és bizonyos foglalatosságokra nézve... Ámde még ezen egyben hasonlítva lárendelt gyakorlatokban, lesz-e a kiképzett, a kinevelt egyéb, mint gyár, mint erőmű, ha hiányzik benne azon isteni szikra, mely egyedül képes a halandót bármily kicsi műtételben is mesteri magasságra emelni."⁶⁵ Találkoztunk mi már Udvardynál az "isteni szikra" fogalmával. Lehet, hogy Széchenyi innen vette ezt a kifejezést, de a kettő között különbség is van. Amíg Udvardynál "... a belénk oltott Szikra szent Tüzzről való, tehát maga is szent, és bennünket a Szentségre, az ő Teremtőjének képére és hasonlatosságára kíván vezérelni..."⁶⁶, addig Széchenyinéél ez az emberekben megtalálható egyéni sajátosságok elnevezése. Ő ezt tekinti elsődlegesnek, meghatározó jelentőségűnek a nevelésben, s vallásosságából eredően ezt isteni örökségnek tartja. Választáskor feltétlenül ismernie kell a fiatalnak a magában rejlő "isteni szikrát", hogy a neki legmegfelelőbb helyet tölthesse be. Ez a probléma különösen a művészeteknél és a politikában súlyos: "Ha elősoroljuk a következő kéz- és elméleti műtételeket, mint zenészt, festés, szobrászat, építés, költészet, status tudomány stb. mely conclusiora fogunk szükségkép jutni? Okvetlen arra, hogy se nevelés, se oktatás, se gyakorlás, se béketűrés nem képes zenészt, festőt, szobrászt, építést és annál kevésbbé költőt és status embert megszólván csinálni, ha arra teremtvé nincs."⁶⁷ Hány középszerű ember van - mondja Széchenyi - akik ha ismerték volna igazi képességeiket, sokkal magasabban állnának, mint most. Locke hasonló kérdésről szólva azt tanácsolta, hogy mindenkinek természetes géniusát fejlesszük ki oly messzire, amennyire csak lehet;

65. Sz.I. Önismeret 4.o.

66. Udvardy id. m.

67. Sz.I. Önismeret 5.o.

de egy másikat ráerőszakolni merőben hiábavaló fáradság volna.

Az önművelés sikerének előfeltétele saját magunk megismerése. Ha valaki hozzávetőlegesen megismeri magát, jó és rossz tulajdonságait, képességeit egyaránt, akkor az önnevelés nem lesz alaptalan. Az önismeret tevékenysége nem fejeződik be az önnevelés kezdetével, hanem végigkíséri azt, újabb és újabb segítséget, támogatást nyújt. Széchenyi nagyon hasznos utasításokat tudott adni azoknak, akik magukat meg akarták ismerni, hisz volt már elegendő tapasztalata. A Világ előszavában ismerte be, hogy "Kisdéd korom óta enmagam s körülményeim megismerése vala vizsgálataim fő tárgya..." Elég pontosan ismerjük, hogy miként végezte magán e vizsgálatot.

1814 júliusában határozta el, hogy mindent, amit tapasztal, jót, rosszat egyaránt feljegyez. Ezt a fogadalmát 46 éven át /egészen haláláig/ megtartotta, tehát nemcsak egy-egy pillantást vetett önmagába, hanem állandóan ellenőrizte önmagát. E törekvésében példaképeül Franklin Benjaminget választotta. Az ő példájára táblázatot készített magának 15 pontba foglalva az ember életének legfontosabb erényeit, amelyekkel boldogságát alapozhatja meg. Ha nem ezek szerint cselekedett, ezt melléjük jegyezte. Hónap végén számvetést készített, s így világosan látta, hogy melyik erény gyakorlásában gyenge még. A rákövetkező hónapban azután ezekre különösen ügyelt, a káros kedvteléseit rovasára. Az eredmény az lett, hogy megszokta az idő beosztását és bölcs felhasználását. Kornis Gyulának egy érdekes megállapítását idézzük: "Széchenyi saját példáján mutatta be, miképp készül a kiművelt emberfő. Ennek a munkának nagyon fontos összetevője éppen az önművelés volt. Szatúl hitte, hogy az önismeret minden előmenetel és javulás kezdete. Éppen ezért kísért minden fontosabb művében az önismeret, az önnevelés kérdése.

Ha belelapozunk a Hitel című könyvbe, s tanulmányozzuk az abban található Széchenyi-eszmék gazdag táráát, a sok hasznos tárgy mellett az önismeretre, önnevelésre is rá-

bukkanunk. Kifejti Széchenyi, hogy az ember cselekvése szoros kapcsolatban áll magunk és környezetünk ismeretével. A cselekvést meghatározó tényezők közül először a környezet ismeretét vizsgáljuk meg. Mit kell megismernünk a körülöttünk zajló világból? Az önismeretre törekvő személynek mindenek előtt meg kell ismernie nemzetiségét, vagyonát, hazáját, honfitársait, összeköttetéseit, vagyis: szüleit, rokonait, gyermekeit, szerelmét, barátait, ismerőseit. De ezeket nem akárhogyan kell ismernie, hanem úgy, "... a mint azt agyvelői ereje csak engedi."⁶⁸ A másik tényező: "... a józan kifejlésre, megbírálásra s cselekvésre az önismeretnek - a szó egész kiterjedésében - használása az életben mindenek előtt szükséges."⁶⁹ Ugyancsak a Hitelben találunk utalást az önismeret és a nevelés viszonyára. "S nem szembetűnő-e - kérdezi Széchenyi -, mily nagy jótét lenne sokra nézve, ha ezen önmagávali számolás s rendbenlét benne nem szükség, hanem nevelés befolyása által eszközölhetnék?"⁷⁰ Széchenyi szerint tehát az volna az ideális, ha az önművelésre, önismeretre a fiatal nevelése során kapna ösztönzést, s ne annak hibás volta miatt kényszerüljön rá.

A Világot e problémakör szempontjából is kapcsolhatjuk a Hitelhez. Széchenyi szilárd meggyőződése, hogy "... a tökéletes önisméret mindig erényre vezet, a körülmények minden homálytul ment kitanulása pedig legfőbb igazságra."⁷¹ Itt is találkozunk a cselekvés két meghatározójával: az ön- és környezetismerettel. Viszont Széchenyi ebben az esetben a kérdést az erkölcs területére helyezte át: az önismeret az erény, a környezetismeret az igazság alapja. A későbbiekben ismételten visszatér Széchenyi e gondolathoz. Elgondolkodtató a következő idézet, s a nevelésre is nagyon szép fényt vet: "... nem születik minden császnak, minden varázsnak ellentállható erény, - mert az csak önfejtés, s önnevelésnek lehet

68. Sz.I. hitel 287-89. o.

69. u.o.

70. u.o. 443. o.

71. Sz.I. Világ 43. o.

dicső következése..."⁷² Az önművelés nélkülözhetetlen tehát az erkölcsi nevelésnél, mert kevés ember született, akik csak "az erény útját", még hozzá "nehéz, tövises útját" járják. "Illy magas álláson azonban nem születik senki, s arra kizárólag szünetnélküli önnagyelés, önbárdolás, önidomítás vezethet csak."⁷³

A Hitel és a Világ elvi fejtegetései után az Önismeret című munka nyújt részletesebb gyakorlati utmutatást. Ezt a művét Széchenyi már Döblingben írta, s csak halála után jelent meg. Ebben általános nevelési nézeteket is tárgyal, de zömmel az önneveléssel foglalkozik.

A döblingi magányban már az önmagával meghasonlott Széchenyi rögzíti írásaiban gondolatait, mégsem lehet elszakítani ifjúkori eszméjétől, a felvilágosodástól. Az önismeret kérdésével Helvetius is foglalkozott. Szerinte a kitűnő neveléshez két dolog szükséges:

1./ Meghatározni, melyek azok a képességek és azok az erények, amelyek ilyen, vagy amolyan foglalkozásu ember számára lényegesek

2./ Megjelölni azokat az eszközöket, amelyekkel az emberek eme képességek és erények megszerzésére kényszerülnek."⁷⁴

Széchenyi is hasonlóképpen képzelte el az emberek felkészítését életpályájuk betöltésére. Véleménye szerint az országban "ezer közt tán egyet kettőt" látunk, vagy tán még ennyit sem, aki abban a körben forogna, amelyben "mester lehetne". "Mindez okszerinti elmulthatatlan következménye az önismeret és azon mellék-körülmények hijának, melyek az önismeretre vezetnek."⁷⁵ Saját maga teszi fel a kérdést: ha ilyen fontos az önismeret, akkor mi az, ami ezt elősegíti? A válasz nagyon furcsán, de megdöbbenően hangzik a 49 utáni Magyarországon: "Tökéletes világosság, teljes szabadságu eszme és szócsere. S korlát nélküli választhatása azon körnek, melyben mindenki

72. Sz.I. Világ 389 o."

73. u.o.

74. Fil.szöveggyűjt. 174 o.

75. Sz.I. Önismeret 3.o.

forogni kíván."⁷⁶ Nem érte meg Széchenyi, hogy ezek a vágyai teljesüljenek.

Eddig csupán az egyén szempontjából vizsgáltuk az önismeret, önnevelés fontosságát. Most nézzük meg, milyen haszon járul erről a nemzetre!

Idézzük magát Széchenyi Istvánt: "Igazi köre az embernek azonban, melyben úgy szólván csodákat művelhet, mindig s mindig csak az, melyre születve van... Egy nemzetnek valódi súlyát és becsét nem az határozza-e el legfőképp, hogy egy tagja se kalandozzon hasztalan, sőt károsan igazi sphaeráján kívül, de mindegyik azon körben működjék, melynek talpra esett kitöltésében ő legtöbb isteni szikrával bír!"⁷⁷ Ismét visszakanyarodtunk a nemzet neveléshez, ismét elértünk az egyén nevelésének /itt: önművelésének/ ahhoz a pontjához, amely már az egyéni érdekeken esik túl s már nemzeti jelentőségű. Befolyásolja-e a személyiség kialakulását felekezeti hovatartozása? Széchenyi ezt nem tekintette közönbös kérdésnek. "És pedig egyedül azon okból, mert voltak és ma is vannak socialis törvények és szokások, melyekhez képest bizonyos hitvallások, sokkal keskenyebb, szűkebb körben kénytelenek forogni, mint mások; pedig az embernek fő kötelessége, mennyire csak lehet: tágitni munkássági követ, - mert minél több emberi boldogságnak lehet szerzője, és így annál közelébb áll az Istenség eszméjéhez, ha t.i. azon nagyobb sphaerában bír és jó sikerrel forogni."⁷⁸ Két oldalról marasztalja el ezt az állapotot; egyrészt az emberiség nevében, mivel az emberek boldogságának kerékkötője, másrészt vallási oldalról, amikor kijelenti, hogy az emberi törekvések korlátok közé szorítása magával az isteni hittel is ellenkezik.

Gyakorlati tanácsokban sem fukarkodott Széchenyi. Először az önismeret és a gyónás különbségére mutat rá.

76. Sz.I. Önismeret 3.o.

77. u.a. 27. o.

78. u.a. 13. o.

Amíg a gyónáskor azt kutatja az ember, hogy mit vétett, milyen bűnei vannak, addig az önismeret kutatási területe annak a vizsgálata: "... mily hajlamai, mily gyengéi, mily sajátossági vannak stb. vagy más szavakkal mondva: kitapogatni, kiismerni, kitudni, hogy ő vajon miféle s micsoda emberi teremtvény." Ezért nem elegendő az önismerettel csak akkor foglalkozni, amikor gyónásra kerül a sor, hanem "minden nap, sőt minden órában."⁷⁹

Az "isteni szikra" nemcsak az embereknél, hanem a nemzeteknél is fellelhető. Ez abból a felfogásból következik, amely szerint a nemzetek ugyanugy születnek és fejlődnek, mint az emberek. Ha pedig ilyen lényeges hasonlóság van közöttük, akkor az "isteni szikra" is közös náluk. Minden nemzet valamilyen adottsággal alakul ki, ez meghatározza, hogy a polgárai mivel foglalkozhatnak, a nemzet milyen irányba fejlődik. Erre utalást utinaplójában elég korán találunk. 1818-ban jegyezte fel: "Nevetséges az angol, ha bort és gabonát termel, de még nevetségesebb a magyar ha acélt akar előállítani." Ugyanott kulturtörténeti szempontból is találunk érdekes véleményt. Egy kis megjegyzésről van szó, amellyel Széchenyi azt akarta bizonyítani, hogy nemzetünk nem született művészi pályára. 1818 augusztusában Rómában felkereste Thorwaldsen műtermét. "Ezen műhely egyik zugában megpillantok egy ifju magyar honfit /Ferenczi/, ki Csokonait mintázza. Sajnos, minden talentum nélkül van. Közünk szólva, nem is hiszem, hogy magyar emberből valaha szobrász válhassék." Az idő ezt a kérdést azóta már eldöntötte. Ebben az esetben nem vált be az "isteni szikra" elmélet.

*

Széchenyi halála után többen is foglalkoztak az önismeret, önművelés kérdésével /pl. Imre Sándor, Kornis Gyula stb./ Közülük csak egyet emeljünk ki, a kor egyik legjellegzetesebb egyéniségét: Angyal Dávidot. Angyal Dávid

1925-ben írt cikkében⁸⁰ /Gr.Széchenyi István ifjúkori naplói/ jellemzi Széchenyi e tevékenységét. "Már korán, nem egészen 23 éves korában - írta Angyal - figyelni próbálta önmagát. Erre vallásos nevelésének hagyományai is késztették. "Szerinte Széchenyi a vallás parancsára akart tökéletesedni, "s nem minden félelem nélkül érezte már igen korán, hogy az a világi élet, melybe rangbeli társainak példája s a maga heves vére sodorták, lelkét a kárhozát útjára térítik."⁸¹ Az önismeret^{et} egyszerűen isteni parancsnak mondja, amit Platon és Szokratesz is felismert, s követett. "Széchenyi sokat elmélkedett az önismeretről, sokat foglalkozott önmagával, de a valódi önismeretig csak egyes, boldogabb időközökben tudott emelkedni... A legnagyobb vigyázattal kell olvasnunk Széchenyi naplóit. Exaltált önvádjaiból gyakran beszélnek az ölkedvelt romantikusai."⁸² Az önismeret elméletét vallásosságából, az elkárkozás félelméből levezetni egy kicsit egyoldalú, alaptalan következtetés lenne. Láttuk, hogy az önismeretet, önművelést a hazáért való cselekvés előiskolájának tartotta, s nem a keresztény tökéletesedés eszközének. A fentiekben azt is láttuk, hogy Széchenyi önismerete elkanyarodik a valóási gyónástól, a hithű önmarcangolástól. Széchenyinéél az istenséghez való közeledés csak elméletben volt a tökéletesedés kritériuma, a gyakorlatban az embertársainak élő, magát testileg lelkileg kifejelesztő emberi eszmény. Éveken keresztül hasznosan és eredményesen üzte az önismeret, önművelés gyakorlatát, s ha voltak "exaltált", vagy /a másik véglet/ boldogabb időszakai, a többévtizedes ménszorgalmu munkája ezeken a pillanatokon tülterjedt. Viszont Széchenyi "exaltált önvádjaiban" nemannyira kedvelt romantikusaihoz fordult, mint inkább a vallásban, a hitben keresett vigaszt.

Kallgassuk meg a mai véleményt az önismeretről! A marxista értékelést Faludi Szilárd "Széchenyi emlékezete" című cikkében végezte el. "Ez az önismeret - írja Faludi - nem merő

80. Lásjjelent: Századok 1925. 9-10.sz.

81. id. cikk. 351. o.

82. u.a.

pszichológiai kategória Széchenyinéél, nem egyszerűen katolikus befeléfordulás, és nem is pusztán moralista követelés, hanem mindenekelőtt szemlélet, amely tág horizontot kíván, kitekintést a nemzetközi viszonyokra, a nemzetközi haladásra és annak tükrében vizsgálja a nemzet tennivalóját. Hatalmas emeltyű ez a politikai közgondolkodás számára, amellyel Széchenyi nem egyszerűen önmagát és másokban sem egyszerűen az egyént, hanem a nemzetet kívánta nevelni."⁸³

III. A NEVELÉSI RENDSZER BIRALATA.

1.

Széchenyi nevelésről szóló nézeteinek tanulmányozásakor felvetődik a kérdés, hogy a XIX. század első felének iskolarendszere megfelelt-e annak az igénynek, amelyet ő a neveléssel szemben támasztott. A kérdés jogos. Széchenyi osztálytázasadalomban élt, amikor is a nevelés szigorúan osztályjelleget öltött. Az uralkodó osztály, s elsőszámu kiszolgálója: az egyház körömszakadtig védte művelődési monopóliumát. Sulyosbitotta a helyzetet az osztrák elnyomás, ^{amely a nevelést} az osztály és nemzeti elnyomás eszközévé tette. Félt annak a gondolatától is, hogy a nevelést a legkisebbfoku haladás szele is megérinti. 1802-ben ettől a félelemtől vezérelve az egyetemi könyvtárnak megtiltották, hogy kiadják Voltaire, Rousseau, Helvetius műveit, s e tilalmat a professzorokra is kiterjesztették. Az előretörő reakció nyomta bélyegét az 1806-ban kiadott II. Ratio Educationisra. A Ratio ugyanis annak a törekvésnek adott helyet, amely az ifjúságot az oktatás minden fokán papi irányítással, valamennyi tantárgy vallásos szellemű tanításával a reakció készséges eszközévé akarta formálni. Itt első sorban a klerikális reakció előretörésének lehetünk szemtanúi, amely ismét meg akarta erősíteni állásait a felvilágosodás-

végezte megtépezés után. Szigoruan megkötötték a tanárok kezét: nem térhettek el a kijelölt kézikönyvek anyagától. Ez azok ellen a tanárok ellen irányult, akik a kötelező anyagként szereplő klasszikusok magyarázása közben - mintegy kommentárként - a korszerű természet- és társadalomtudományi ismeretekkel vertezték fel tanítványikat. Alsó- és felsőfokon a holt betűtanítás uralkodott, szinte középkori módszerekkel, fegyelmet pedig csak a legszigorubb megszégyenítő rendszabályokkal tudtak biztosítani. Természetesen ez a helyzet a falusi iskolákban még súlyosabb volt. A nyomorgó, nyugdíjat nem élvező tanítók megfélemlítő függésben éltek a földesur és egyház hatalmában. Bár a tanítás anyagában a human tárgyak voltak túlsúlyban, a II. Ratio a tantárgycsökkentést mégis a reáltárgyak rovására végezte. A négyosztályos grammatikai iskolából kimaradt a természetrajz, a geometria, az elemi jogtan, a kétosztályos human-tagozatból pedig a fizika és az újságotolvasás, végeredményben azok a tantárgyak, amelyekre a tanulóknak az életben szükségük lett volna.¹

A hiányosságok közül, amelyek Széchenyit bírálatra ösztönözték, három olyat ragadunk ki, amely meghatározta Széchenyi állásfoglalását. Már korán, saját neveltetése során tapasztalnia kellett, hogy nevelési rendszerünk súlyos hibákkal terhelt. Nem is csodálkozhatunk azon, hogy Széchenyi sohasem volt megelégedve nevelésével. De látta nevelési rendszerünk eredménytelenségét korának felnőtt nemzedékén is. Másodsorban a magyar nevelési rendszer ezernyi hibájára külföldi tanulmányutjai során is rádöbbenhetett. Angliában és Franciaországban alkalmas volt megismerkedni azzal a nevelési rendszerrel, amely korszerűségében messze felülmulta hazánkét. Ezek az összehasonlítások elkeserítették, de nem tudta úgy elvenni a kedvét, hogy az át ne csapott volna alkotó lázba, s ha szigorú bírálat alá veszi a magyarországi állapotokat, csak azért teszi, hogy ezzel is "használgasson". Annaira szeretne "csunyácska" hazáját, hogy nem tudott engedékeny lenni

1. Magyarország története, 1790-1849-ig.

vele szemben. "S nem lelki, testi s országbeli javaink dicsérete emelheti fel hazánkat, hanem hátramaradásunk és hibáink nagylelkű elismerése, s azoknak férfias orvoslása."² Egyetértünk Széchenyivel: nemcsak az a nagy hazafi, aki mindig dicsér és ömleng, hanem aki őszintén fel tudja tárni a hibákat. Ő az utóbbi utra lépett. Jóformán egyetlen műve sincs, melyben ne találánánk figyelmeztetést, bírálatot, javítást szolgáló javaslatot.

Első nagyszabásu munkája, a Hitel kezdi meg az uttörő munkát. A mű megjelenésekor az ország állapotára jellemző, hogy "... abból amit nem tudunk, több százezer tudóst lehetne koholni, mert bizonyos, hogy azon rész, mellyben egy cseppet se vagyunk jártasak, jóval nagyobb, mint hol egyet s mást homályosan már gyanítunk."³ Az 1930-as centenáriumi kiadás szerkesztői szerint ezt a gondolatot báró St. Steingentesch nevű osztrák írótól vette át. De megkérdezzük: feltétlen külföldit kell segítségül hívnia Széchenyinek ahhoz, hogy ezt a szembeszökő tényt felismerje? Nagyonis tisztán látott ő, s mindig az volt az érzése, "Mintha valami kut fenekén ülnénk, se lelki, se testi productuminknak nincs hive."⁴ Tehát tudományos és egyéb eredményeinkkel nemcsak dicsekedni nem tudunk, hanem az élet és állni látszik e hazában. A tanulás semmi segítséget nem nyújt, hogy helyzetünkön változtassunk. A felesleges magoltatás bírálatának előszele már a Hitelben jelentkezik: "Hogy nem a tanulás s tudományok mennyisége teszi az embert okossá, hanem azok megemésztése s jó elrendelése, azt nemcsak nálunk, hanem mindenütt nyilván tapasztaljuk." A tanulók egyáltalán nem használhatják szerzett tudásukat, mert "ismereteinket és ügyességinket is nem annyira idomítják valódi haszonvételre, hanem csakhogymeglegyenek, mint ama filigrán remek, melyet csak nézni lehet- mert haszonvétel által ketté törnék."⁵

2. Sz.I. Hitel 298. o.

3. u.a. 313. o.

4. u.a. 401. o.

5. u.a. 307. o.

Világosan látta, hogy nincs meg az egészséges fejlődésnek a legalapvető feltétele sem az országban, és szellemesen teszi ezt guny tárgyává: "Gyermekekből is sokszor, férfiakok egészen kimaradván, vénnek lesznek, s itt akárki mit mond, úgy látszik valóban gyakorta van saltus in natura."⁶ Csakhogy ez a természetbeli ugrás nem törvényszerű, nem rendszeres, s az országos bajok eredője. Mégis mi a legmélyebb oka a hátramaradásnak? A válasz lényegében a könyv címe: hitel. "Ezek szerint úgy látszik, hogy mind testi mind lelki hátramaradásunk egy fő oka a Hitel hiánya."⁷ Sokan talán furcsának találják ezt a választ, pedig egyáltalán nem az. Széchenyi ebben a könyvében azt fejtegette, hogy az ország elmaradásának legfőbb oka a hitel törvényes feltételeinek hiánya.

A Hitel kemény ostorként csattant az elvadult feudális Magyarországon. Nagyon sokan felszisszentek, mert találva érezték magukat, s akiknek ez a legjobban fájt, azok tollat is ragadták, hogy visszavágjanak Széchenyi leckéztetéséért. Így született meg Dessewffy József gróf "Taglalat" című munkája. ^{Széchenyi} Világ című művében velősen összegezi a Hitel mondani-valóját: "Lehetőségig hideg vérrel kezdtük a sikereket vizsgálni. Nemzetiségünket, szokásinkat fejletlennek találtuk. Tudományban, mesterségben, művészetben iszonyu hátramaradtunkat tapasztaltuk, s hogy végképp ~~hosszas~~ ne legyek, s a mondottakat s még mondandókat más szavakkal még egyszer, vagy inkább annyiszor ne ismételgessem, az ország szegénységén megijedtünk, s azt voltunk kénytelenek megvallani: hogy akármit tekintünk is, a lelki s testi műveltség egész körben A-tul Z-ig, mindenben nagyon hátra vagyunk; - ámbár egyszersmind annyi fiatal-ság, erő, időm s fogékonyságnak vettük észre csalhatatlan jeleket, hogy nagy előmeneteleink közelségét világosan láttuk magunk előtt. Csak ~~l~~lakoztunk-e így látásunkban, azt csak a fényesb Világ s idő döntendi el..."⁹ Széchenyi elítélte a feudális előítéleteket, amikor azok az országos ügyeket keresztettk: "Legyen kihagyva csak egy felekezet, - legyen a tárgy,

6. Sz.I. Hitel 404. o.

7. u.a. 315. o.

9. Sz.I. Világ 95. o.

nem születés s hitvallás, hanem tudomány s észbeli tehetség szerint szerkésztette; s a Siker, úgy itélem, már lehetetlen"¹⁰ Találkoztunk Széchenyinnél a közitelligentia fogalmával, amely szerinte az önkénynek egyedüli féke, viszont hiánya könnyen vesztébe sodorhat egy nemzetet, ha az egyébként is elmarad a többi ország fejlődése mögött. Széchenyi látta, hogy ez alárendeltségünkhez vezet, s ez a vízió egyre gyakrabban rémlett fel nála: "Valamint egyéb kisebb nemzetségek hatalmasbak által nyelettek el, úgy látszott a magyar sajátság külső értelmesség sulya által örökre elolvadni."¹² Véleménye szerint a bot-csinálta t nitóktól haszon helyett csak kár származik. Pedig abban az időben sok elcsapott diák, kiszolgált obsitos, kapakerülő paraszt állt a gyerekek elé tanítást mimelve. "Nagyobb szentelenség alig van - írta - de egyszersmind keményebb büntetésre méltó is, ítéletem szerint, mint másokat oktatni akarni ahhoz kívánható tulajdon nélkül."¹³ Nem sok köszönet volt a külföldről érkező oktatók, szakemberek munkájában sem. Ezt felismerve a harmincas években komoly vita folyt arról, hogy szükségesek-e a külföldi szakemberek, nevelők, orvosok. Mert a külföldről érkező sok esetben semmiféle szaktudást nem tudott felmutatni, de követelte - nagyon sok meg is kapta - a legmegfelelőbb állást. A vita hatására az országgyűlési bizottság ^{javasol} ~~parancsol~~ ta, hogy a külföldről érkező orvosoknak, szakembereknek magyar bizottságok előtt kell vizsgát tenniök. Maga Széchenyi sem rajongott értük, az újjászülető nemzetnél egyenesen károsnak tartotta őket, s olyan szerepet látott bennük, mint a harmadik személyben a házaspárk között.

Az állam a közoktatásügy fejlesztésében nem vállalt oroszlánrészt. A viszonylagos fejlődés nem csekély részben a magános adakozókat dicséri. Ezek viszont teljesen rendszertelenül, ötletszerűen alapítottak új intézeteket, vagy támogattak régieket. Széchenyi ezeknek országos viszonylatban nem tulajdonított nagy jelentőséget, sokkal nagyobb

10. Sz.I. Világ 69. o.

11. u.a. 72. o.

12. u.a. 201. o.

13. u.a. 228. o.

jövőt látott az összefogásban. "S mig in partibus akarunk állítani magyar színházat, még egyik megye fakrikát, a másik gazdasági társaságot, harmadik dologházat, vagy eszelős-ápoló intézetet, s a t. kezd! vagy néhányan rajziskolán, más kevés paedagógián, mások tudja Isten mintörekednek, - nem teszünk egyebet, mint külön-külön állunk, egy-egy nehéz kő mögé, melly helybül nem mozdul..."¹⁴ Ismét egy régi fogalommal találkozunk: a nemzeti összefogással.

Az elévülhetetlen érdemű trilógia utolsó része az 1833-ban megjelent Stádium már rendszeres egészbe foglalta az első két mű elvi utmutatásait. Széchenyi figyelmeztetésének szomorú esemény adott ~~nyom~~ ~~nyomaté~~ ~~kat~~: 1831-es felvidéki kolerajárvány, s a nyomában elemi erővel fellobbanó jobbágyfelkelés. A felkelés nagy kérdőjel elé állította az uralkodó osztályt: vagy engednek szépszerével, vagy a kasza dönt a vitás kérdésekben. Széchenyi a lehető leghelyesebb következtetést vont le: "az idő szellemének mi jelöljük ki az utat, s magyar ~~hom~~unknak minden lakosit felszabadítsuk." Látva, hogy a feudális csökevények, hibák már az uralkodó osztály létét fenyegetik, megújuló erővel tör fel ismét belőle a figyelmeztetés, a bírálat. Erre sarkallta kortársait is: "mindenkinek lehető legjózanabb cselekedete nem lehet más, mint magának s másoknak szüntelen olly tükröket készíteni, mellyekben mind lelki, mind testi ~~homály~~ s mocsok hathatósan szembetünő. Magam, honosim s hazám számára illy tükröket készíteni azóta szüntelen foglalkosságom, mióta gondolkozva élek..."¹⁵ Kiváló érzékkel tudta forgatni a szatira fegyverét, s guny tárgyává tette a patriarkális magyar élet minden sallangját! "ha törpeségünket s legtöbb nemzetek előtti isméretlen vagy csekély becsben tartott létünket annyira imádjuk, hogy az azokbuli kilábolástuk rettegünk, óh akkor kövessük törvényhozásinkban s alkotmányi rendelkezésünkben jobadán közvetlen eleink példáját: hagyjuk el mi is nemzeti nyelvünket, kisdedeinket s kivált lányainkat arra ne tanítsuk ... Hatán bilincsekbe szorítsuk mi a hazai érzéseinket ... küszöböljük mi is ki a gimnasztika minden

14. Sz.I. Világ 351. o.

15. Sz.I. Stádium 42. o.

ágazatait - quia gravitas decet virum /mert a férfihoz illik az erő/ - és szolgáltsunk lassanként, mint ők, egy bágyadt testbe lelkeinket rabbá..."¹⁶ Széchenyi még nem tanusít határozott osztrák-ellenességet. A nemzeti befeléfordulást hirdeti, mint a hibák keresési módját: "Arrul kell végre meggyőződve lennünk, hogy nem a kormány valódi oka elnyomtatásunk s hátramaradásunknak, hanem értelmi súlyunk fejletlensége, s így parányisága."¹⁷ Pedig "nemzeti értelmünk" fogyatékokosságában ludasak voltak a Habsburgok is, s az őket kiszolgáló - idegen-kormány. Ettől az állásponttól már csak egy lépés van addig, hogy felemelkedésünk útja nem a forradalom, hanem a művelődés, a nevelés. Széchenyi bármennyire is osztályprogramot adott, demokratizmusát nem tudta megtagadni. Amikor osztályának tagjait leckézteti, szükségszerűen a nép, az egyszerű, mindenki által elnyomott és lenézett pornép prókátora is lesz. Amit a nemes és nemtelen megítéléséről mond, az homlokegyenest ellentmond a feudális igazságszolgáltatás alapelvével: a nemesek büntetlenségével: "hogy ha már éppen egy politikai vétékért az egyiket keményebben kell büntetni a másiknál, akkor az örök igazság szerint nem a szegény tudatlant, neveletlent, állati ~~indulatot~~ kell keményebben büntetni, hanem azt, ki nagyobb vagyon után jobb nevelés s tanulás által köteles volna szenvedelmi zablában tartani, s a törvényt semmiben át nem hágni, azaz s nyersen kimondva, - hogyha a nemtelen, teszem például 10 forint lopásért végeztetnék ki, akkor a nemest 5 forint lopásért kellene kivégezni."¹⁸ A Világ című kötet első kiadásának végén egy állítólagos angol leveleiből találunk néhányat. Nem lehet egész pontosan megállapítani, hogy ki is tulajdonképpen a levelek szerzője. Lehet, hogy Széchenyi akarta így kijátszani a cenzurát. Brunszvik Terézia egyik Széchenyihez írott levele viszont rendkívül figyelemre-méltó. A levél 1839. november 9.-én kelt Londonban. Figyeljünk meg néhány idevágó sort: "Szülőházánk egy másik kedves barátjának Mr. E. Reednek a házából írok, aki a magyar jellem hős csodálója, s akinek magasröptű levelét ön oly sokra értékelte,

16. Sz.I. Stádium 45. o.

17. u.a. 47. o.

18. u.a. 160. o.

hogy méltónak találta arra, hogy helyet kapjon az ön a magyarokhoz intézett nemes felhívásában.." A személyes kapcsolat Széchenyi és Reed között éppen a kérdéses időben állt fenn. Edward Reed angol lelkész volt, aki 1828-ban Magyarországon járt, és adományával hozzájárult az első óvodák alapításához. Széchenyi István egy pontos dátum nélküli /csupán "szombat" jelzésű/ Brunszvik Terézhez intézett rövid levelében kéri, hogy Brunszvik juttassa el hozzá Reed levelét. Egy másik, 1830. dec. 11.-én /tehát a Világ írásának idején/ kelt Pozsonyból írt levelében viszont arról ír, hogy dec. 20.-án Pesten lesz, s akkor személyesen adja át Reed levelét.¹⁹ Akár Széchenyi írta azokat a leveleket, akár Reed, az a tény, hogy abban az országos jelentőségű munkában jehentek meg, tehát hozzájárultak a nemzeti tudat formálásához. A levelekben kifejtett bíráló részek pedig töretlenül illeszkednek az eddigi fejtegetéshez, mivel a levélben érintett dolgok érzékeny pontjai voltak oktatásügyünknek. Először is a széleskörű népoktatás hiánya merül fel: "P.O. Buda és Pest népét 60 000-re tévén: egy harmada = 20 000, 14 éven alul lévő gyermekszám. - Feltevéen, hogy 3 000 iskolában neveltetik, csupán Budán s Pesten 17 000 leszén, ki tudatlanság, véték s nyomorúságban nő fel. Először Magyarország népét 9 millióra tévén, 3 millió 14 évü koron alul van. Tegyük fel, hogy 500 000 nevelést kap, a mi sokkal felmulja a valót, ugy 2 500 000 színte a legszükségesebb ismeretek nélkül marad; s így miként jobbulhatna a lakosok állapotja?... Ime egy nemzeti bányá, mellyet munkálni kell, s nemzeti veszteség mindaddig, míg ezen bányá nem nyittatik meg."²⁰ Érdemes végiggondolni ezt a megdöbbentő statisztikát: Pest-Budán a tanításra szoruló gyermekek 1/7 része látogatja a tanítást, országos szinten 1/6-része. S a többi? Meggondolandó tény az is, hogy ezekre a

19. Brunszvik Teréz levele Széchenyi Istvánhoz. Brunszvik pedagógiai munkássága. Tankönyvkiadó, Bp. 1962. 71. o.

levelekre egyetlen Széchenyi kutató és pedagógiai munkásságát méltató történész sem utal. Ez két dolgot igazolhat:

- 1./ tényleg nem Széchenyi írta, vagy
- 2./ a magyar viszonyoknak, tulságosan kemény bírálatát nyújtja, s talán még a századforduló nagy Széchenyi-kultuszának idején is helytálló módon...

Széchenyi szerzősége ellen szól a következő idézet: "Hallom a múlt Országgyűlésen egy magyar tudós Társaság alapítására nevezetes ajánlások tétettek, s az egész aláírás mostan már közel 30 000 font sterlingre gyarapodott. Ez már hazafiság, ez kezdet! de mi ez Mátyás plánjához és szándékához képest a 15-ik században? Nem kezdett e ő Budán egy 40 000 tanulóra szánt intézetet építeni, vagy mese az ő históriája?"²¹ Azért mondjuk, hogy Széchenyi ellen szól a levél, mert a fent említett hazafi éppen ő volt. Széchenyi büszke volt érdemeire, nem valószínű, hogy ilyen öntömjénezésre képes lett volna. Nézzünk meg egy röviden odavetett kérdést: "Sok mondanivalóm van, de most nem közölhetem. -- Van e Magyarorszában nemzeti társaság nevelésre, vagy közép-iskola-tanítók készülésére?"²² Nagyon-nagyon találó kérdés ez. Mit is tudtak volna az akkori magyarok erre válaszolni? Azt, hogy csak 1828-ban alakul meg az első tanítóképző Egerben Pyöcker jóvoltából? S hogy ez is tulnyomórészt az egyházi funkciók ellátására készített elő? Vagy azt, hogy az első protestáns tanítóképzők 1839-ben alakultak Debrecenben, Nagykörösön és Nagyenyeden? Vagy azt, hogy az állam csak a katolikus képzők felállításához nyújtott segédkezet a 40-es években? Ez mind-mind kevés lett volna, és egyáltalán nem elégítette volna ki a fenti kérdező kíváncsiságát. "Nemzeti társaságról", amelyek a nevelés érdekében jöttek volna létre, szó sem lehetett. Itt is felmerül a nemzeti egység problémája. "Két szót tarts szem előtt minden ügyekezetedben s hazád boldogságát tárgyazó

21. Sz.I. Világ 508. o.

22. u.a. 509. o.

törekedésidben: keresztény és nemzeti. Keresztény és nemzeti nevelés, könyvet írhatnék e két szó becse felől Magyarországra nézve, de időm nincs; a haszon nem is tűnik elő mindjárt vetéskor, - azt csak aratás idején láthatni világosan... A keresztény szó a különféle vallások követőit egyesítendi, a nemzeti szó összesít minden igaz Magyart, s többet jelent, mint amennyit a fül hall --"23

2.

Amikor Széchenyi nevelési birálatát kiváltó okokat kutattuk, kettőt említettünk meg. Harmadszor meg kell említenünk egy röpiratot, amely 1833-ban tűnt fel az országban. A címe: "A Magyar Nemzet sérelmei az Austriai Kormány ellen." Szerzője ismeretlen, sokan Wesselényinek tulajdonították a rendkívül éleleshangu röpiratot. Széchenyi feltétlenül ismerte ezt a röpiratot, bizonyítja ezt az, hogy levéltárában két példányt is őrzött belőle. A politikai röpirat az ország nevelési rendszerének találó birálatát is tartalmazza. Megemlíti, hogy ha valamit fel tudunk mutatni nevelésünk terén, azt csak a magánkezdeményezéseknek köszönhetjük. De szóljon helyettünk maga a röpirat:

"Ezen fellyül még több, Stipendiumok vannak a szegény sorsnak miveltetésére, és így az egész ország iskolaneveltetési rendszer a Kormánynak egy krajczárba sem kerül, azomban még sem engedi, hogy a Nevelés nemzeti elvek szerint menjen, hanem bele avatkozik, s azt visszafordult elvek szerint vezérli, s annyira megrontja, hogy a legjelesebb lángeszű ifjakis minden esméret nélkül végzik iskolai pályájokat, az életre szükséges tudományok nélkül annyira, hogy elvégzett pályák után alig alkalmasatosak egy jó gondolat írásba való foglalására. - A protestans iskolákban nem annyira szembetűnő

a tudatlanság - mivel abba a Kormánynak kevés befolyása engedtetik, s nyilván való hogy azokba az ifjak szabadabb elvek szerint neveltetvén több tudománnyal nyomosabb esmérettel lépnek ki a világ piaczára, s a hazának hasznosabb tagjai lesznek, - mint a Catholicus ifjak, kiket a sötétségben lévő papok, tudatlan szerzetesek nevelnek, és kivált a Metternich parancsoltja szerint." A szerző örömmel üdvözli azokat a főurakat, akik protestáns nevelőket fogadtak gyermekük mellé, "s így emeltek a Hazának, az alkotmányos Magyar Nemzetnek oszlopokat, kik nem-sokára megszabadítandják a Magyarat a papok jármától, melly alatt 800 évek óta nyög elnyomtatásában, s az Európai miveltt nemzetek sorába nem léphetett, mert pap, mindig csak pap nevelte, a szabadság, miveltség, köz jól-lét és nemzeti boldogság esküdt ellensége!" A röpirat kárhoztatja a kormányt, hogy a tanulókat nem műveltekké, hanem csak engedelmesekké akarja tenni.²⁴

Ha Széchenyi nem merte, s nem is akarta ilyen éles támadás tárgyává tenni az udvar nevelési politikáját, enyhébb formákban későbbi műveiben mégis fellelhetünk néhány bírálatot. A harmincas években írta a Hunnia című könyvét, amely csak 1858-ban jelent meg nyomtatásban. A mű elsősorban a magyar nyelv jogainak harcos követelője, de vissza-visszatérnek benne Széchenyi régebbi figyelmeztetései: "Mert általános belbecsünk, azaz kimivelt lelki tulajdonink oly kicsinyek, oly csekélyek, hogy azokban a gyökeres fordulat és javulás tán még sürgetőbb, még égetőbben szükséges, mint külső szokásink s divatainkban."²⁵ Voltak az országban olyanok is, akik úgy érveltek a magyar nyelv ellen, hogy "még mikor latánul folyt inkább a tanácskozás, könynyebben győzött akkor a sonior pars, mint ma, mielőn mindenki, akár végezte iskoláit, akár nem, bele avatkozhatik." Széchenyi irónikusan "vigasztalja" meg az ilyen kételkedőket: "ugy arról sem vagyunk tökéletesen meggyőződve, honi iskoláink járása s bevégezése az ítélő tehetséget s egyéb lelki tulajdonságokat

24. A röpirat eredetije Orsz. lt. Széchenyi István gyűjtemény
P. 626/3. csomóban.

25. Sz.I. Hunnia 35. o.

neveli-e vagy sorvasztja inkább. De azt ugyancsak bátorkodunk hinni, hogy valóban kár tiz, tizenkét esztendő mindazon hiábavalóságok és sophisnák megtanulására fecsérelnünk, melyeknek jó s emberséges, hasznát az életben alig vehetni, s melyeknek sulya és zavaréka még azon kevés jót és hasznost is elnyomja, mit iskoláinkban felszínleg s tán nagy kinnal tudánk felszedezni." ²⁶ Nos, itt már felderög a röpiratból sugárzó fény. Nem akarjuk mereven kezelni a kérdést, s ezért nem állítjuk, hogy csak a rögpiratból meritett Széchenyi, külföldi utazásai a tapasztalatok bőforrását jelentették. Erre enged következtetni a következő idézet: "Más nemzetek az idő szükségéhez és élethez szabják nevelésüket, míg a szegény Magyar még mindig a konyhadiákban ktorkál - minek még szagát sem szereti többé a practicusabb Jelenkor - és husz évi tanulása után, habár mindig első eminens volt is, semmi valódi hasznost nem tud; a mi egyébiránt csak akkor látszik legjobban, ha a törvényi tekervények és országlási szövevények hazájának határin tullép." ²⁷ Széchenyi nek, aki bejárta Európa haladó országait, nem volt nehéz megállapítani a következőt: "A világ egy csinosultabb emberében nincs aránylag oly kevés világi miveltség, mint a magyar nemesben, melynek oldalainál fogva érintkezésbe jöhetne más nemzetiekkel." /Hunnia 23. o. / A külföldön tanult kineveti az itthoniakat általános ügyetlenségük és bárdolatlanságuk miatt. Keserű iróniával állapítja meg kortársairól, elsősorban osztálya tagjairól: "S van is, nem tagadhatni, honosink kivált-ságolt rendei közt oly nagyszámu faragatlan, vagy inkább rosszul faragott társ, vagy jobban mondva lény - mert ha társnak ilyest jó nevelésü nem kívánna - hogy szinte egy haza se dicsekedhetik ilyféle egyének roppantabb-népességével." /u.a.8.o./ Ez azért olyan szomorú Széchenyi számára, mert elképzelésében jelentős szerepet akart juttatni az arisztocráciának.

26. Sz.I. Hunnia 76. o.

27. U.a. 23. o.

A későbbiek során, amikor Széchenyi visszaretent a közelgő forradalom láttán, akkor sem tagadta meg bíráló hangját. Ez volt az a terület - a gyakorlati ténykedésén kívül - amelyben mindvégig a 30-as évek Széchenyije maradt. A maró gunyt növelte a Kossuthék tevékenysége által kiváltott elkeseredés. A haladó mozgalom által elítélt Kelet népében például messze eltér a vallásos felfogástól: "Lepergett már a régi iskolák azon tana - irta - miszerint másokat vagy saját magunkat minden ok nélkül sanyargatni kellene, miszerint erény volna másoktól vagy minmagunktól megtagadni a föld javait."²⁸ Pedig a katolikus iskolák nevelése ezt szerette volna elérni. Lemondani a földi javokról, s bizni a tulvilági boldogságban.

Ugyanebben az írásban még egy érdekes megjegyzéssel találkozunk: "Minél inkább távozik az ember az anyagtul s emelkedik felsőbb lények felé, annál inkább tágul boldogsági köre, s így bizonyos-bármit mondjanak a régi iskolák némi sáfári, kik szerint: több szerencse rejtezik az együgyűség lépcsőin anyagi kéjek közt, mint a kifejlettnak erkölcsi körében .. a medvének kellene irigyelni barlangi létét, s nem sóvárgani Newtonok és Galileiek felszentelt velei után."³⁰ Itt Széchenyi azt a képzetet helyezi pellengérre, amely szerint a butaságban, tudatlanságban tartott nép boldogabb, mint a tanult. A művelődési monopóliumot őrző politikusok kedvenc érve volt ez Széchenyi előtt ugyanugy, mint utána mindaddig, míg az uralkodó osztálynak a nép tudatlanságban tartása volt az érdeke. Széchenyi itt, amikor az anyagtól való eltávolodást hirdeti, nem az idealizmus elvét propagálja, hanem a tudatlanságból fakadó alantosabb gondolkodást kárhoztatja, mely mint szemellenzős felfogás a haladás gátlója.

Azok ellen is kardoskodnia kellett Széchenyinek, akik benne már csak a visszahuzót, a fékezőt látták. "A magyar haza soha nem volt derék, sőt kitűnő férfiak hűjával. Egy nemében a hazafiaknak azonban mindig szűkölködött; olyanokéban

29. Sz.I. Kelet népe 221. o.

30. u.a. 221. o.

t.i., akik tartozkodás nélkül a nemzet szemére lobbantják az igaz szót... És e tekintetben tán én voltam első ... ki soha nem csepegtetém a hizelgés mérgét legkisebb mértékben is honfitásaim kebelibe" - állapította meg önérzetesen az 1847-ben megjelent Politikai programtörödékek című röpiratában. Széchenyi bíráló tevékenysége tehát tudatos volt, s ez érvényesül nevelési téren is. Bíráló megjegyzéseitől még a kormány sem mentesült. 1840. január 4.-én egyik beszédében élesen kikel a kormány politikája ellen: "Ha fejedelmünk egyedül csak constitutionális országok feje volna, még akkor sem ismerném el hatalmát a nevelés ügyében a törvényeken túl, stb. De hát még mai állásában, mikor a trónhoz közel állóknak tanácsa szerint, szinte kötelességszerűleg abszolút elveket terjeszt, bizonyval annál kevésbé!" Pedig ekkor már elkeseredett küzdelmet vivott a Kossuth-vezette ellenzéki mozgalommal. Maga a Programtörödékek is egy politikai vádirat célját szolgálta, s abban Kossuthot nyíltan parasztlázítással vádolta. De nemcsak nyilvános fórumokon harcolt a baloldal ellen, hanem a hétköznapi életben is. Egy levél maradt fenn az Országos Levéltár Széchenyi gyűjteményében, amelyben egy fiatal arisztokrata: Zichy Alfréd neveltetésével kapcsolatban figyelmezteti a címzettet: "ha fogadja Alfréd tanácsomat, s lesz belőle ember, ki honi körülményeinkhez illik, akkor barátot fog bennem találni mindig. Ha pedig a mostan divatozó, keveset tanult, sokat lármázó le jeune Hongrie forma elbizottak sorába áll, mire, megvallom, igen nagy hajlandóságot tapasztaltam benne, akkor ám repüljön szárnyain, hová s mi magasra bírja saját ereje."³¹

A döblingi elmeegógyintézet külön lakosztálya nem vált Széchenyi elefántcsonttornyává. Állandóan figyelemmel kísérte a Habsburgok politikáját, s az összeroskadt Széchenyi ismét megifjodik. Harcos szelleme újra feltámad, amiről naplója és az itt írt kisebb művei tanuskodnak. 1875-ben jelent meg a döblingi irodalmi hagyaték egy kis részlete:

31. O. lt. Széchelyi István gyűjtemény P. 626. 18 csomó.

Önismeret cím alatt. Nagyon sok nevelési gondolatot találhatunk ebben, és természetesen a nevelési rendszer bírálatát is. Visszatér ismét az élet és az iskola közt tátongó szakadék problémájára. "Előtte az okos emberek - irta-azok, kik könyvből soha nem tanultak, mint azok ... kik igen sokat, de rendetlenül tanultak és tudnak. Ezek tudnak tán tíz nyelvet is imig- amugy; tán több ezer deák, franczia és német verset is könyv nélkül; festészethez, hangászathoz is értenek mellesleg, mnemonikáról s magnetismusról is tudnak egyet s mást szólni stb; de ha szerencsájukra pénzes állapotban nem születne volna a sors őket, tán kenyerüket se tudnák keresni. Mit a respectiv fejekbe erővel belécsepegtetnek, sőt legnagyobb mértékben beléfeszihenek, a léleknek valódi táplálására nézve bizony nem egyéb, mint moskék és hasztalan szalma." "Honnét aztán igen sok tudós számár van a világon midőn számtalan tudatlannak kitűnő okosságán bámulnunk kell. S pedig mert az első species mindig csak tanult s gondolkodásra sohasem volt kedve, szüksége vagy patentalt engedelme, - a másik faj ellenben, noha még csak olvasni sem tanult, részint körülményei által volt meg nem szűnő gondolkodásra és észrevevésre ugyszolván kényszerítve." ³² Szép példa fedi fel előttünk ebben a műben Széchenyi demokratikus szellemét: "Igaz ugyan, hogy kora nevelés, gyakorlat és idomítás mesterség /tudomány/ által szinte csudáig kiképezhetni az emberi erőnek külön árnyéklatait, -és emellett az is eldöntetlenül áll, hogy a szegényebb sorsu egyénnek rendszerint nincs választási joga vagy lehetősége elhatározni, mire használja testi erejét s mire adja szegény fejét, de neki általában véve betűszerint mindeneknek kell lenni." ³³ Ebből logikusan fakad a kérdés: mit ér a nevelés, ha a nemzet nagyrésze ki van zárva belőle?

32. Sz.I. Önismeret 116. és 156. o.

33. u.a. 26. o.

Széchenyi a birálat nagyítója alá tette az egyik állami nevelőintézetet: a lelencházat. Az árvaházak szükségessége az 1831-es kolerajárvány után vált égetővé, amikor tömegesen kerültek utcára árván maradt gyerekek. A korabeli lapok értékes kezdeményezésekről adtak hírt: Pozsonyban 1832. január elsején új árvaházat nyitottak, ahová "éhség és hidegtől sanyart kisdéd embertársaink érkeztek." /Jelenkor 1832. jan. 18./ Március 21.-én arról értesülünk ugyanebből a lapból, hogy Győrben szegényházat és árvaházat létesítettek. Az utóbbi 64 árvát fogadott magába. Az árvaház célja: "... két intézetbe felvétendő személyekre nézve nincs semmi vallásbeli tekintet, s ezáltal nemcsak édes honi nyelvünk terjedése, hanem lakosink egybeköttetésének szorosabb megerősülése és hathatósan mozdíttatik elő az emberiségre alapított hazafiságban." Az 1832-es országgyűlésre készített megyei javaslatokban is előkerül az árvaház ügye. Megismerjük az árvaház^{ak} akkori állapotát is. Vegyük például Bács megye tervezetét: "Végtére a mi az Árvák Házaait illeti, e Biztonság tekintvén azt, hogy az Árvák Házaiban mint egy halomba hánnyalt gyermekek, a szabad levegő-égtől elzárattván, testük illendő-szükséges, nyomorult eledelen tengődve, a Természetnek kéntseivel való éléstől, sőt az emberi társaságtól is megfosztattak."³⁴

Széchenyi is látta ezt, s amikor szóvá teszi véleményét, a kor szükségleteinek ad hangot. Késérő vád az, mely ezzel kapcsolatban tolla nyomán papírra kerül: "mindent mindenbe véve, ha a nemzetek a általában véve az emberiség purificatioja és mindinkább kiépzése és nemesítése, testileg úgy, mint lelkiileg, nem valami badar és észkificamlott teoria, de józan kormányznak nem lehet magasztosabb tendenciája, mint szorosan ezen teoria és systema szerint cselekedni: akkor bátran kimondhatjuk, miszerint lelencház és krippe nemcsak egy baktát

34. O.l.t. Náadori lt. Praeparatoria ad. diaetam. 1832. XVI. sz.
Cothus Bacsensis.

nem ér, sőt hogy alig van valami sőt semmi sincs, mi az általános moralitást annyira megrontaná és betű szerint egész nemzeteket annyira inficiálna mind ilyféle intézvények, melyeknek felállításában váltig van "sziv"; megengedjük, de szinte olly nagy mértékben hiányzik a velő, mint megint nekünk kell megengedni."³⁵ Éppen a már említett előitéletek miatt a lelencet mindenki lenézi, a lelengyerekek megbecsülésének legkisebb jele sincs meg köztünk. Így ne csodálkozzunk akkor - mondja Széchenyi- amikor a lelenc megtudva, hogy sem hazája, sem atyja, de még csak neve sincs, kétségtelenül átkozni fogja azt a "majomszeretet", mellyel "őt ily átkozott existenciára felápolták"

Az idő mulásával, mikor elhatalmosodott Széchenyi betegsége, egyre többen foglalkozott egyéni bajával. Ez a nevelési rendszer olyan bírálatát diktálta, amely nagyon érdekes, de nagyon is sajátos és egyedülálló a maga nemében. A Béla fiához írt Intelmeiben olvashatjuk: "többször is eszembe ötlött: ugyan mért nem létesültek még szellem- vagyis inkább erkölcsgyakorló intézetek, amelyekben vallásra való tekintet nélkül, mindenki gyakorolhatná a kötelességteljesítést, a helyes cselekvést, stb, szóval minden erényt; hiszen annyi uszoda, lovagló, vivó-, akrobata-, voltaigeur-, torna- és testnevelő iskola van, amelyekben kétségtelenül ügyeskedik az ember, de nem lesz közvetlenül jobbá. Még orthopéd- intézetek is vannak, ahol kiegyenesítik az elferdült testüket; ilyenféle lélekgyógyító intézet nincs sehol; pedig bizonyosan még több olyan ember lakozik a földön, akinek a lelke, mint akinek a teste görbe és fogyatékos, - és arra a magasztos célra az iskola, a fegyház, még a katolikus egyház sem elegendő."³⁶ E néhány sorban rejtőzik Széchenyi komoly tragédiája, s az a súlyos vivódás, kiuttalanság, amely a döblingi elmegyógyintézetben ülte meg őt.

35. Sz.I. Ünismeret 183. o.

36. Sz.I. Intelmei Béla fiához Fővárosi K.k. R.T. én. 67. o.

Ennek a sötét állapotnak hosszú éjszakái néha eloszlottak, s ilyenkor élesen látta a fiatal Ferenc József császár magyar-ellenes, bűnös politikáját. Egy ilyen tiszta állapot idején született sokszázoldalas műve: A Nagy Magyar Szatira, amelyet csak magának írt. A mű formája párbeszéd, amelyben a nevetségessé tétel eszközével állt bosszút a véreskező uralkodón. Most már felszámolva az illúziókkal, melyeket az udvar jószándéka iránt táplált, vizsgálja a Habsburgok nevelési politikáját. Elismeri, hogy az utóbbi években tett valamit az udvar az analfabetizmus felszámolására Magyarországon, de milyen módon? "Felséged~~nek~~ más színű jobbágysai sokkal ignoránsabbak voltak mint a magyarok, mihez képest aránylag tán Bécsben sem tudott annyi ember, beiderlei Geschlechts, olvasni, mint például Karczagon vagy valami más református mezővárosban. Mi egyébiránt mint mondom, semmit sem mutat, mert valamilyen határon túli evés által könnyen elromlik a gyomor és a mi nem digeráltatik, a testet sem nem erősíti, sem nem restaurálja, szinte úgy éppen nem növeli az intellegénciai pondust mindazon tanulmány, melyet az emberbe kalapácsolnak, ha reflexiv., elmesurlódás és gyakorlat által az úgy szólván nem ment át a kitanítottak nedv és vérébe."³⁷ Széchenyi egész modern módszert ajánlott: állandó vita, és az elmélet alkalmazása a gyakorlatban. "Kevés kivétellel és legtöbb országok tanodai rendszerét tekintve, vajjon hány 20 éves egyén van, ki ezen időpontig sokat tanult és tanulmányát kellőleg magába is vette volna? Emlékezzünk saját huszéves korunkra, és kérdezzünk akárhányszor is, hogy vajjon tudott-e valamilyen ezen időszakban félig is, ugyancsak meszterileg, - sőt nem volt-e mindaz, mit belécsepegtettek, belékalapácsoltak igazi chaos, melyet csak később rendezett el, sőt sohasem debronillirozott, mert erre többé nem volt ideje, vagy mert ily foglalatosságról csak gondokozni is, legnagyobb modort fejtett kedélyében ki."³⁸ Kisértésbe esünk, hogy a 30-as évek Széchenyijének hangját halljuk ismét felcsendülni. Az

37. Nagy Magyar Szatira 387. o.

38. u.a. 575. o.

ujra felcsendülő hangba új tételek is vegyülnek: az osztrák uralmi politika bírálata, amitől a 30-as években Széchenyi tartózkodott. De hallgassuk meg saját magát: "ki tanult valamiskét és félig-meddig olvasni és írni tud, ez által igen sokszor ostobább lesz, mint volt azelőtt és pedig mert ily esetben az ekkép kiiskolázott ... igen hajlandó magát elbizni, ... az elbizott ember, bár a legnagyobb lángész, pedig többet-kevesebbet mindig közeljár a vak számárhoz és az ilyestől aztán persze bölcs eljárást nem igen várhatni, de annál inkább vak engedelmességet."³⁹ Széchenyi nagyon jól tudta, hogy az udvar célja pontosan ez, hiszen erre tanította őt az 1833-as röpirat. Csakhogy Széchenyinek hosszú utat kellett megtennie, míg a felismerésének hangot is adott.

39. u.a. 388. o.

IV. A MAGYAR NYELV, S AZ OKTATÁS MAGYARNYELVÜ- SÉGENEK KÉRDÉSE.

1.

Lényegében Széchenyi bíráló megjegyzései, észrevételei közé kellene sorolni ezt a részt is, de tekintve a rendszerében elfoglalt helyét, s az úgy fontosságát, szükségesnek találtuk, hogy külön fejezetet szentel^{jük} e kérdésnek. A nyelvi törekvések ugyanis az egész reformkort jellemezték. A XIX. század elejének az a nagy feladat jutott, hogy jellegében is, jogaiban is nemzeti nyelvet kellett kövácsolnia. "A nyelv az emberi érintkezés legfontosabb eszköze, a nyelv egysége és akadálytalan kifejlődése egyik legfontosabb előfeltétele a valóban szabad és széles kiterjedésű, a modern kapitalizmusnak megfelelő kereskedelmi forgalomnak és a lakosság egy osztályok szerinti szabad és széles körű csoportosulásának... - Ezért nemzeti államok alakítása, amelyek a modern kapitalizmus e követelményeit a legjobban kielégítik, minden nemzeti mozgalomnak tendenciája." ¹ A nemzet ismertetőjelei közt fontos helyet foglal el a nyelv. A nemzeti nyelv kialakulásának történetére nézve nincsen egységesen alkalmazható sablon, ahogyan nem egyformán folyt le mindenütt maga a nemzetté alakulás sem. Feltétlenül tudomásul kell vennünk azt, hogy a nemzetek kialakulásának más volt az útja Nyugaton és más Keleten. Nyugaton a feud. bukása a nemzeti államok kialakulásához vezetett míg Keleten a nemzetiségi államokhoz. Helyesen tapított rá ennek következtében ~~ésben~~ 1834-ben Dessewffy József a nyelvművelés két irányára:

- 1./ beható /intenzív/: a nyelv szépítése, csiszolása,
melyet az Akadémia végez

2./ kiható /extenzív/: a magyar nyelvnek a nép között való terjesztése. Ez további két ágra bomlik: a./ az irodalmi nyelv terjesztése a nép között, b./ a magyar nyelv terjesztése a nem magyar népek között. Ennek eszköze az iskola és a színház."²

A magyar nyelvi mozgalom 1784 után indult meg. 1784-ben II. József németté akarta tenni a közszolgalat, az iskola és az egyház nyelvét. Jellemző, hogy a rendek kezdetben, a latint védték a némettel szemben, a magyar csak később jutott eszükbe. Ekkor követelték, de hasztalan, hogy az alsó oktatásnak a 3. gimnáziumig magyar legyen a tannyelve. 1796-1802 között a nyelvkérdés szóba sem került az országgyűléseken, kivéve Erdélyt, ahol a székerek már régóta magyarul leveleztek.

1795 és 1825 között a külső bajoktól és a belső helyzettől egyaránt fenyegetett uralkodó a "kabineti abszolutizmus" módszerére térve elzárta a politikai harcnak és a politikai törekvések érvényesítésének minden lehetőségét. Más utat kellett hát keresni, s valóban találtak is, s ez a nyelv, az irodalom; ezek lesznek a nemzeti életnek hordói. 1805-ben a megszorult király megfelelő katonai segítség fejében hozzájárult ahhoz, hogy a feliratokat ezentul magyar és latin kettős változatban küldjék fel. A latin nyelv kiküszöbölése csak a megyei életben mehetett végbe. 1807: a király megtagadta a magyar nyelvű tanítóképzős oktatás és a magyar nyelvű színészet megvalósítását. Nemzeti kulturánk szempontjából jelentős esemény volt 1808-ban a Nemzeti Múzeum megalapítása, amely Széchenyi Ferenc nevét dicséri. Nem engedélyezte az udvar 1820-ban a hivatalos magyar nyelv bevezetését a közigazgatásban, s az új erdélyi nyelvművelő társaság megalapítását. A magyarosítás ekkor teljesen a megyék területére szorult vissza. A magyar államnyelv kivívása és kiterjesztése ekkor még nem több törekvésnél, egyelőre kevés eredménnyel."³

2. Deme László: A XIX. sz. első felének harcai a nemzeti nyelvért /Nyelvünk a reformkorban/ Ak. kiadó Bp. 1955. 3.o.

3. Deme id. m.

1825-tel új lendületet kaptak a gazdasági, politikai küzdelmek, s velük együtt megélénkült a magyar államnyelvért folytatott küzdelem is. Az 1825-ös országgyűlésen hangzottak el Széchenyi István történelmi szavai a Magyar Tudományos Akadémia /Tudós Társaság/ létesítéséért, amelyet a király is jóváhagyott. 1826-ban a nemesség az egész állami élet nyelvének magyarrá tételét követelte. A megyék javították a belső iskolázást, s a belső igazgatásukból végképp száműzték a latint. 1830-ban csak néhány hivatalos ügydarab nyelve vált magyarrá, 1836-ban lényegében az egész államigazgatás magyarnyelvűségét engedélyezték.

2.

A nyelv ügyében gyorsan pergő események, a gigászi küzdelem nem hagyhatta érintetlenül Széchenyi Istvánt. Ő a nemzet létét egyenesen a nyelv fejlettségétől tette függővé: "Az egészséges nemzetiségnek pedig egy főkisérője a nemzeti nyelv, mert míg az fennmarad, a nemzet is él, bármi sinlődve is sokszor - mint erről számos a példa - de ha az egyszer elnémul, akkor csak gyászfűzt terem a hon..."⁴ Széchenyi felismerte, hogy a nyelv fejlesztéséért, jogaiért folyó küzdelem, csak úgy lehet sikeres, ha az minél szélesebb rétegeket mozgat meg, minél több embert tud zászlaja alá vonni. Ezért fordult Széchenyi felhívással kortársai felé, nemes pátoSSzal festve le előttük támogatásuk jelentőségét: "S véntül fiatalig, dustul szegényig, a legjelesb férfiaktul legbájolóbb högyeinkig, ki csak honunk életét, nemes emelkedését s egykori dicsőségét szomjazza, tegyen anyanyelvünkért a mit tehet; mert vele, mindent, a mi nemzetünk, sőt az emberiség dicsőre méltó, kivihetni, nélkülé semmit/"⁵ Széchenyi itt sem választotta szét a nemzeti és az általános emberi fogalmát, érdekét. Amikor Széchenyi a nyelv fejlesztéséről szólt, ezen nemcsak az irodalmi nyelv fejlesztését értette, hanem a köznyelvét is. Itt tűnik elő az a cél,

4. Sz.I. Hitel 407 o.

5. Sz. I. Világ 254. o.

amely tulajdonképpen a nyelv fejlesztőit vezérelt, s amely célt - mint fent láttuk - legpregnánsabban Lenin foglalta össze. Széchenyi beismerte - talán egy kicsit optimista módon is, hogy a "magyar nyelvünk bizonyos lépcsőig ki van fejtve költésre, drámára, évrájrásra, stb "de ami a legfontosabb lenne, abban szenvedünk hiányt, ugyanis a magyar nyelv "szép társasági, természetes, nem mesterkéltsé, s úgy szólván mindennapi haszonvételre, őszintén ki-mondván saját vételekedésemet, általánosan elégtelen." ⁶

A nyelvművelés ellenzői két táborra oszthatók: belső és külső fékezők. Széchenyi legveszélyesebbnek a belsőket tartotta. Birálata kemény ostorként sujtott le ezekre, majd pellengérré állítva szégyenitette meg őket a nemzet előtt: "De hogy Magyar szegzi magát magyar szó ellen, olyasrúl úgy hiszem emberek közt példa még nem volt. Csalárd, hazaáruló minden időben, minden nemzetek közt létezett, de olyast, ki odahagyván az anyanyelvét, járd be laktekénk mind négy vidékét bár, csak Hunnia földjére tudott teremteni." ⁷ Nevetségesnek tartotta, hogy az ország vezetői nem értik az anyanyelvet, s gyermekeiket nem tanítják arra. Azokat, akik kívülről ellenzik a magyar nyelv jogai-ba helyezését, egyenesen ellenségnek titulálja: "Nyelvünk külső ellenségei másrészt azt mondják: ez ist eine Nebensache. - Ez s ez fáj leginkább. Hogyan? mit ennyien, s ily szívszakadva kívánunk, azt mellékes dolognak nevezik! Legyen bár nem a szent természet sugallása, legyen bolondság, a mit kívánunk, de kívánjuk, s ki azt tőlünk elragadja, egy nagy résznek legszentebbjét ragadja el, s ne kívánja, hogy jó barátai legyünk." ⁸ Annak, hogy Ausztria ellenzi a magyar nyelv hivatalossá tételét egyik okát saját magunkban kell látnunk, s ez a bűn - Széchenyi szerint- végzetes is lehet, elaljasodásunkhoz vezet: "Elaljasodásunk leg-főbb okát tagadhatatlanul nemzeti nyelvünk természetelleni becs-mérlelése képi; de ha mi magunk nem vesszük semmibe, mily értéket tulajdonítsanak neki mások? - mert mióta elhagyók azt, már hátat fordítánk nemzeti életünknek, mivel nemzet nemzeti nyelv nélkül képtelen nem - lény" ⁹

6. Sz.I. Világ 254. o.

7. Sz.I. Hunnia 5. o.

8. Sz.I. beszédei 1833. febr. 20. Orsz.gy. /Zichy A./ 191. o.

9. Sz.I. Hunnia 141. o.

Lehetetlenség volt úgy harcolni a magyar nyelvért, hogy ne kerüljenek szembe az uralkodó latin nyelvvel. A latin nyelv uralma elleni harc vezéralakja éppen Széchenyi lett, s nem azért, mert különösebb ellenszenvvel viseltetett volna a latinnal szemben, hanem azért, mert nemzeti kifejlésünk fékezőjét látta benne. Hatalmas szenvedéllyel vetette magát e harcba. "A boldogtalan latin nyelv dulta már bölcsőjétől fogva a magyar csinosodás szellemét; a holt nyelv mérge olvasztá már az ifju kebelben a honinak minden szeretetét; ... Ezen embertelen bilincs tartá vissza a magyart az Istentől nyert nemzeti eredetiségének s anyanyelvének kifejlésétől; ezen utálatos békó szigetelte őt el a többi élő nemzetektől, s tartá a holt csinosodás járma alatt."¹⁰ Széchenyi, aki maga is szerette az antik kulturát, tudta, hogy a latinnak valamikor haladó szerepe volt. Serkentő tényezőként új vért vitt a fejlődésnek induló nemzeti kulturákban, de ez a serkentő erő rövidesen fékezővé vált. Így "... segíté elé a latán nyelv a magyar életét eleinte egy kissé, midőn későbbi ingere azt mind-inkább fogyasztá, míg végre mi boldogtalan mostaniak minden sajátosságinkból most már-már kivetkezve, valóban a halállal vagyunk egybeházasítva."¹¹ Kimutatja, hogy akkor tévedtünk rossz utra, amikor a latin műveltségnek nem "elveit" fogadtuk kizárólag el, mint azt külföld tette, hanem mint "az életnek elvét" szívtuk magunkba. Ezek után ne álltassuk magunkat, mert "nem a török járma alacsonyítá le nemzetiiségünk természetét, mert tudva van, honunkban zsarnokoskodott sok basa magyarul szólt, nem a német súlyeszté latánba a magyart, mert azt másutt sem alkalmazta, de a magyar maga taszítá le anyanyelvét a selejtesség közé, és saját kezeivel nyomta rá az alacsonyság pecsétjét."¹² Nemcsak azt fájlalta Széchenyi, hogy a közigazgatás nyelve latin, hanem azt is, hogy a közoktatást is hatalmában tartja. Sajátosan vetette fel ezt a problémát Széchenyi, igyekezett a kérdést emberközelbe hozni. "Mert mióta társalkodási viszonyok rendelkezni kezdenek, és a szépnem hatása

10. Sz.I. Hunnia 53. o.

11. u.a. 40. o.

12. u.a. 45. o.

az erkölcs , jó ízlés s társasági kellének körül tágult, iskoláink ellenben oly nyelven tanítának, melyet szépnem nem értett, melyen az nem szólt, azóta kezdé elválasztani a holtak nyelve a két nem érdekít. Az asszony nem értvén, mit tanul fia, mit beszél férje, vagy ismét lesülyednie kelle egykori keleti állására, de ezt többé az idő szelleme nem engedé."¹³ Széchenyi meggyőződéssel hirdette, hogy harcuk nem lesz hiábavaló. "Hiába védik még mindig sokan körömszakadtig a holt latint, azt amint másoknál, nálunk is, bár akarjuk, bár ne, akár szeretjük, akár nem, ki fogja küszöbölni az élet. "Minden ellene törekvés hasztalan munka, elbitangolt idő" Sok emberben felmerült az a kérdés, amely ma már egy kicsit nevetségesnek is hangzik, hogy a latin elvetése után nem pusztul-e el a nemzet? Széchenyi sietett megvigasztalni ezeket a kétkedőket: "Nem bizony; sőt kifejtési, felemelkedési órájuk azon időtől számittatik, mikor a halál jármát magoktól ellékték, és az élet szent jogait kezdték tisztelni."¹⁴

Jó ügyvédként áttanulmányozta azokat az érveket, amelyeket a latin védelmében hoztak fel ellenfelei, s ezeket a maga módján meg is válaszolta. Kisérjük mi is figyelemmel, hogy Széchenyi védekezése hogyan csapott át kiméletlen támadásba!

1. Mivel sok nyelvűek vagyunk, azt mondják, azért kell nekünk a latin nyelv.

Széchenyi: Valóban mély okoskodás! Mert a sok rugó veszélyezteti honi erőművünket, azért még inkább kell szaporítani a rugókat! Sok nyelveink miatt úgy is bábel tornyához közelítünk már, s azért még egy nyelv hozzáadásával kell orvosolni a bajt! Igazi nevetség"¹⁵

2. A törvények magyar nyelvűvé tételét sokan azért ellenezték, mert ugyanis le kell fordítani azokat, amikor a királyhoz küldik. Széchenyi erre olyan választ adott, amely ragyogóan

13. Sz.I. Hunnia 39. o.

14. u.a. 71. o.

15. u.a. 73-76 o.

fejezte ki haladó felfogását, demokratikus szellemét:
"Azt mondják, idővesztés, de én azt hiszem, diák törvényt hozni, s magyarra fordítani több idővesztés, mint magyar törvényt hozni. Azt mondják, hogy nem lehet kívánni, hogy azon tanácsosok Bécsben magyarul tudjanak, de én kérdelem miért ne? ... miért ne lehetne tőlük kívánni, hogy a monarchia egy fél részének nyelvét tudják? - Fájdalom bizony, azt igen is tudják, hogy kellessék a magyarból mentől többet facsarni, de nyelvét megtanulni még egynek sem jutott eszébe."¹⁶ Nos, azt hiszem mindenki megkapta a magajussát, ha nem is olyan súlyos döféssel, mint a bécsi udvar. Végül az egész haladásellenes tábort jellemezve a következő érdekes, találó összehasonlítást adott Széchenyi: "Nem különb sophismákkal látjuk latánhőseinket az élő nyelvek bevétele ellen kikelni ma, mint egykor látánul küzdöttek Galileivel, Copernicussal a sötétség bahnoki: megmutatni a napnak Földkörüli forgását."¹⁷ Ebben a kis idézetben rejlik az egész küzdelem lényege. Nem arról van szó, hogy a latint védjék a magyarral szemben, hanem megrögzött állásaikat védik mindennemű haladás ellen. A nyelvkérdés csak eszköz volt a két szembenálló fél kezében, felszini jelensége egy mélyen dúló súlyos ellentmondásnak. Széchenyi érdemül írhatjuk, hogy felismerte ezt, s a közönség elé tárta meglátását.

3.

A magyar nyelv hivatalossá tétele, és a volt királyi Magyarország egész területén való bevezetése az osztrák ellenálláson kívül sokkal súlyosabb akadályba is ütközött: az ébredező nemzetiségek ellenállásába. Magyarország, mint a legtöbb keleteurópai állam fejlődése során sőnemzetiségű állammá alakult. Az ipari fejlődés nemcsak a magyar nemzeti mozgalomnak

16. Sz.I. beszédei 1833. febr. 20. 190. o.

17. Sz.I. Hunnia 73. o.

adott hajtóerőt, hanem az ország fejlettebb nemzetiségeinek is /szlovákok, románok, szerbek, stb./, akik szintén megindultak a nemzetté-válás útján. Ez azonban hamarosan surlódott a magyar érdekekkel, s ez az oka annak, hogy a magyar nacionalizmus már csárájában is terhes volt a reakciós irányzattal, s ami végülis nem kisebb tragédiához vezetett, mint 1849-hez. Az említett ellentét legelőször a nyelvkérdésben öltött testet. Nyelvünk harcosai - sajnos - nemcsak a bécsi udvarral és a belső reakcióval vették fel a küzdelmet, hanem óriási energiával az ország más-ajku népeivel is. Soroljuk fel erre néhány jellemző példát:

1. A magyar sajtó /Jelenkor, Társalkodó, Hirnök, Századunk, Pesti Hirlap/ tele van állandóan a szlovákok gyalázásával: a "tótokat" minden alap nélkül az oroszokkal kacérkodó pánszlávoknak bélyegzi és rágalmazza. A Hirnök 1841. 80. sz. a következő bádár tervvel állt elő: Hatvanezer magyar katonát kellene egy-egy házba telepíteni olyan vidéken, ahol a köznép nem magyarul beszél. Így a magyar nyelvnek egyszerre hatvanezer tanítója lenne. A katonák fejenként ezért a munkáért 15 forintot kapnának évenként jutalmul. Annak a családnak, amely már magyarul beszél, a házadóját elengednék, stb. Azt hiszem nem érdemes erre a zagyvaságra még szó is vesztegetni, csupán azért történt róla említés, hogy lássuk: mennyire égette egyeseket a vágy: magyarrá tenni mindenkit! A jelenkor 1840. 92. sz. azt a hirt közölte, hogy a szlovák ifjúság a dévai vár romjain Szvatopluknak áldozott és Széchenyi képét elégette. A magyar sajtó ennek elszakadási törekvést tulajdonított. A beküldött helyreigazítást nem közölte.
2. Számos megye /köztük Trencsén, Nyitra, Arad, Békés, mindannyi nemzetiségi terület/ azt a határozatot hozta, hogy a hatóságok és törvényszékek csakis magyar nyelvű beadványt fogadhatnak el, ezt követeli a nemzeti nyelv méltósága.
3. Néhány megyében társaság alakult /pl. Nógrád megyében a Magyar Nemzeti Intézet 50 000 frt. alapítvánnyal/ arra a célra, hogy a magyar nyelvet sikerrel terjesztő tanítókat s a magyar tanulásban kitűnő tanulókat megjutalmazzák. Az ilyen iskolában mindent magyarul tanítottak független attól, hogy a tanulók tudtak-e magyarul.

4. Számítani kellett a nép anyanyelvét a szlovák templomokból is: ezeket nyelvtanító intézetekké deglarálták. 1838-ban Lajos-Komáromban az evangélikus pap magyarul kezdett prédikálni. Két szlovák paraszt óvást emelt ez ellen a vármegyénél, s Veszprém megye megbotoztatta őket. /Mindezeket a tényeket Ludovít Stur: Das neunzehnte Jahrhundert und der Magyarismus című 1845-ben megjelent munkájában Európa közvéleménye elé tárta./ 1829. júl. 27.-én Sopron megye határozatilag elrendelte, hogy azokban a községekben, ahol a lakosság valamennyit ért magyarul, ott ezen a nyelven kell a templomban prédikálni. Hasonlóképp határozott Arad, Győr, Pest és Nógrád megye. Sorolhatnánk még néhány esetet, mint például Kazinczy Ferencét, aki azt kívánta, hogy a magyar legyen az országban az első és közönséges nyelv, azaz az állam és az oktatás nyelve. Decsy Sámuel nyelvmesterek segítségével nemcsak a nemzeti-ségek, hanem egész Európa elmagyarosításáról ábrándozott. Kisfaludy Sándor határozottan "kenyérnyelvvé" tenné a magyart, elengedhetetlenül szükségessé a megélhetéshez.¹⁸ Ebben az elfogultságtól fojtott légkörben megszólalt egy józan hang: Széchenyi István hangja.

A nemzetiségekkel való helyes bánásmódra már a Hunnia című művében figyelmeztetett. Helytelennek találta azt, hogy mi, akik csak éppenhogy kiharcoltuk nyelvünk érvényesülésének jogát, ezt ráerőszakoljuk egy másnyelvű népre is. Nacionalizmusra hajlamos kortársait akarta megdöbbenteni akkor, amikor józan eszükre apellált. "A mi csak kevéssel ezelőtt magyarnál se volt becsben - mármint a nyagyar nyelv - sőt figyelemre méltó sem, azt ma rögtön mindenki mindenem tul becsülje, tisztelje? Ugyan hol van eszünk, hol ítéletünk!"¹⁹ Szinte állandóan hangoztatta, hogy ne ítéljük el a nemzetiségeket, mivel azok nyelvüket védik, hiszen az igazság az ő oldalukon van, mi is védtük a magunkét, s most ugyanezzel a kévvél akarjuk ebben másokat megkadályozni? A felvilágosult Széchenyi hangja csendül itt fel: "Nekik is

18. Karnis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777-1848.

Op. Egyetemi nyomda 1927.

19. Deme id. n.

mosolygott a nemzetiség angyala, ők is meg vannak hiva tökéletesülhetésük által az emberiségnek tán egy láncolatját alkotni."20 Széchenyi tehát határozott jogokat ismert el a nemzetiségek számára is, ugyanolyan jogokat, melyekkel a magyar is rendelkezik: a tökéletesedés joga vagy kötelessége, ahogy tesszik, s ettől nem akarta őket megfosztani. Nem riadt vissza Széchenyi a maró iróniától sem, amikor egyesek szűkebbülésüket, rövidlátásukat kellett ostoroznia: felteszi a kérdést; mivel akarjátok vonzóvá tenni a magyar nyelvet a más nemzetiségek előtt? "Vagy tán szebb szokásink s divatink vessék meg a magyar nyelv hitelét, minthogy azok a csinosulandó nyelvnek előjelei vagy együttjárói? Tán szabályosságunk /liberalitásunk/ és azon minden gőg és erőlködés nélküli bánásmódunk, mely által ügyünket másokkal kedveltetni s megszerettetni, és őket hozzánk csábítani kívánjuk? Ha! ha! Viz tódult a hegyre; kő vesszít el földhöz vonzó súlyodat, természet bomolj ki öröki sarkaidból; miért nem kívánjuk, miért nem sürgetjük parancsolólag inkább ezt?"21 Nagyon is világosan látta Széchenyi, hogy melyik ebben a kérdésben a helyesebb megoldás. Kész receptként nyújtotta kortársai elé elképzelését. A magyarságot - szerinte - egyedül a következő feltételek betartása esetén emelhetjük:

1. ha a magyar nyelvet késlekedés nélkül a latin helyére állítjuk, s annak sem nagyobb, sem kisebb kört nem adunk, mint amennyi a latinnak volt politikai és iskolai tekintetben.
2. "Ennél szigorúan megállván mindenkit bátorítan és szabadon hagyunk, valamint vallása, úgy nyelve, szokási s nemzetiségi sajátságainak gyakorlatában; s végre ha
3. Tántorithatán egységben szokásinkat ^{megemlítjük} ~~ismertjük~~, értelmünket tágitjuk, alkotmányunkat feudális szennyeiből kitisztítjuk, anyanyelvünket mindinkább s inkább kiképezzük s csinosítjuk, szóval ha ügyünket annak józansága és szépsége által megkedveltetjük."22

20. Sz.I. "Unnia 47. o.

21. u.a. 47. o.

22. u.a. 52. o.

Nem állíthatjuk, hogy Széchenyi lemondott a magyar nyelv terjesztéséről, csupán az eszközökben tudott válogatni, s így óhajtja kiszemelni azt a lehetőséget, amely mindkét fél számára kedvező és megfelelő.

Széchenyi, amikor ezt a kérdést feszegeti, nemcsak a magyarokhoz szólt, hanem a nemzetiségekhez is. "Értsük valahára már egymást, nehogy örökön örökké feláldozzuk a dolgot a formának, s hogy a valót a bevett, de már elpenészt szokásnak. Beszéljen kiki a hogy tetszik, a hogy tud, s ez iránt ne háborítsuk egymást, csak országos - s közdolgaink folyjanak egy hangon, egy nyelven."²³ Szerinte, amikor a köznyelvet meg akarjuk állapítani, három közül választanunk: a magyar, latin és a német között. A latin nem lehet, mert a "holt latán élők közé, kiket így is untig tartott sorvadztó békói közt, többé nem illik..." A német nyelvvel kapcsolatban az a tanácsa, hogy tanuljuk ezentúl is szorgalommal, sőt nagyobb gondnal, mint azelőtt, vegyük át például a hasznos dolgokat attól, de úgy hogy sajátosságainkhoz hű legyen, akárcsak egykor a római a görögöt. "A latán helyibe azonban valóban úgy látszik, függetlenségünk és alkotmányunk, létünk kockáztatása nélkül egyéb nyelvet, mint a magyar, el nem fogadhatni." Eltérvénk a valóságtól, ha azt állítanók, hogy Széchenyiben nem volt nacionalista hajlam. A történelmi feldolgozások őt tartják a magyar nacionalizmus atyjának, rendszerezőjének. Ez tűnik ki abból a bizonyításból, amelyet a magyar nyelv hivatalossá tétele mellett hoz fel: "Szinte az országnak tére - csekély kivételével - a magyaroké, mert nemtelen ingatlant nálunk még nem birhat, a városi földbirtok pedig aránylag csak csekély, s így szinte az egész királyság a nemesek s kivált a főnemesek kezében van, kik magyarok. Száma is nagyobb a magyarnak, tán nem ugyan, mint országunk minden külön nevezetű népségeié összevéve, de ugyan sokszorta nagyobb, mint azoknak akármelyikéé is különösen. Ötvenkét vármegyei törvényhatóságink és szabad városink nagy része magyarok viszi jegyzőkönyveit. Országgyűléseink már jobbadán csak

csak magyarul folynak. Országunk egykori fénypillanatai is mellettünk szólnak - noha honunk minden nemzetséghűséggel osztott bajainkban, s elég közös diadalkoszorút érdemel mivelünk ... Mindezeknél fogva tehát legvalódibb, legszentebb igazság szerint csak a magyar nyelv lehet hivatali, ^{nyelve} ~~nyelve~~ a magyar korona alattiaknak." ²⁴
"Közdolgaink nyelve azonban legyen csak egy, minthogy erre nem csak legbizonyosb hasznunk, mely az országos erőmű gyorsabb s rendesebb forgásából erend, hanem ezentuli bátorságunk is nyilvánosan int." ²⁵

Nemcsak az a hang uralkodik Széchenyi nemzetiségi problémát felölelő írásaiban. Találhatunk egy pesszimista, kétségbeesett hangot is, amely Széchenyi félelmét fejezi ki. Széchenyi félt a nemzetiségi mozgalmaktól, mivel ezekben nemcsak a magyar, de az összcivilizációnak nézve is óriási veszélyt látott. A "társtalan magyarság" eszméje is feltűnik nála: "Magyarország minden népeinek van rokona odakünn, csak a magyarnak nincs az egész világon sehol... A magyar azonban e nagy világ terén egyedül áll, s bár éljen, bár vesszen, örömet vele rokonvér nem oszt, könnyüket érte rokonvér nem hullat." ²⁶ A fent említett félelemtől áthatva, néha félreérti a nemzetiségi mozgalmak indítókait és súlyos rágalomokkal illette őket: "... vajjon mi okbul is akarná nyomni a görög, de kivált a szláv és más a magyart, ha nem azon ennens szűkkeblűségből: helyt senkinek e világon nem engedni s minden más ~~félekezeti~~ kiirtani? ... Nem, bizonyára nem azonegy ügyért viv a magyar s Magyarország egyéb lakosa. Mert ha a magyar veszti ügyét, veszti mindenét, vesztilettét, a többi pedig, ha ügyében nem sikerül, nem veszít semmit, de csak szárnya szegetik, körme vágatik, hogy más ne ragadja. A miből az foly, hogy Hunnia határi közt józanul vivni magyarság mellett, erény, ellene hatni viszont és üldözni azt, meg nem bocsátható véték..." ²⁷ Sainte 1849. tragédiája rémlik fel Széchenyi látónoki szemei előtt, amikor a viszálykodás, a meg nem értés következményeit ecseteli: "S jaj akkor nektek és a hazának, mert habár győztesek lesztek is - mint soha nem hiszünk - még estünkben is halálos fogással ragaszkodván hozzátok, velünk együtt fogtok dűlni

24. Sz.I. Hunnia 92-96. o.

25. u.a. 69. o.

26. Sz.I. Hunnia 100 o.

27. u.a. 102. o.

a számunkra tiáltalatok nyitott sirgödörbe, s kénye szerint fogja akkor dúlhatni a hont a soha nem nyugvó kaján irigység."²⁸ Itt még az ellentételekben vergődő Széchenyit látjuk, de az a gigászi küzdelem, amely benne lefolyt, a józanabbik oldalra vitte, diadalra. Széchenyi nemzetiségi politikájában a haladó rész lett a győztes. Ezt pedig Kossuth, s az általa vezetett ellenzéki mozgalom segítette elő.

Ennek a lendítő mozgalomnak szerepét azonban, mint azt várnók, ellenkező előjellel kell egész gondolatmenetünkbe illeszteni. Sajnos Kossuthék fellobogása a nemzetiségi kérdésben nem volt ment a nacionalizmustól. Maga Kossuth a magyar nyelv szerepéről a következőképp írt a Pesti Hirlap 1842. 160. számában: "A magyar nem áll hontalanul a Kárpát bércein, hogy fegyverével utódainak hont szerezzen; egy ezred évnek történelmi joga avatá őt az európai nemzetcsaládba... s nemcsak képtelenség, hanem jogtalanság s bűn volna Magyarhonban a magyar nemzet történelmi joga ellenében akármi más érdeket, jogot, - követő hatalom gyanánt felállítani; mintha bizony az, hogy a magyarok földje kit ural, még be nem végzett tény, még meg nem oldott csomó, avagy vitatható kérdés lehetne ... addig pedig, míg dalnokunk szavai szerint El magyar, áll Buda még! addig Magyarhonban a közigazgatás, vagyis a közélet nyelve, élő nyelvek közül más soha sem lehet, mint a magyar... Hogyha Magyarhonban a magyar nyelvnek diplomatikai polczra emelését jogszerűnek és igazságosnak mindenki kénytelen elismerni, annak minden természetes következményeit is jogszerűeknek kell elismernie; természetes következés pedig, hogyha a magyar közigazgatási nyelv, a közélet minden ágának, mindennek, a mi polgári értelemben véve actus publicus, magyarnak kell lennie, s a köznevelésnek ép úgy, amint eddig latin alapra volt fektetve, magyar alapra kell építtetnie, mert minden, ki e honban lakik, joggal megkívánhatja, hogy a közélet cselekvényeire képesíttessék."²⁹ Mint látjuk ebben az idézetben, a magyar köznevelés nem elégedett meg azzal, hogy a magyar nyelv az országban hivatalos nyelv legyen, hanem a nem magyar népek rovására is igyekezett azt elterjeszteni,

28. Sz.I. 4unna 109. o.

29. Kossuth hirlapi cikkei I. 337.

a nemzetiségek teljes elmagyarosítására törekedve. Külön szerepet kaptak ebben a misszióban az iskolák, az óvodák, a megyék. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a nemzetiségi mozgalom vezetői Kossuth-tal is szembefordultak. Egy 1848-ban megjelenő röpirat így fogalmazta ezt meg: "A szabadságról és a liberalizmusról nekünk egészen más fogalmunk van; Kossuth és társai szótárában e szavaknak más a jelentésük."³⁰ Rodza, a szlovák mozgalom egyik vezetője a Der Slowak című művében írta: "Senki se beszéljen demokráciáról, népképviseletről, népakaratról, népszuverénitásról, népjólétről, ha a nép nyelvét közben elrabolja."³¹

Kossuthék frontális támadása láttán Széchenyi ismét felemelte szavát a nemzetiségek mellett. Indítóoka a Habsburg-hűség volt. Láttá, hogy Kossuth, s az ellenzéki mozgalom túlhaladta őt. A nemzetiségi kérdés fokozódó izzása láttán attól félt, hogy ez a Habsburg-birodalom széthullásához fog vezetni. A látszat azt mutatja, hogy itt nem egyébről, mint az ellenzéki mozgalom fékezéséről van szó. De ez a szembeszegülés egészen más értékű, mint a Kelet népében elhangzott egyéb támadás. Elismerte, hogy "nyelvünk törvényesítése által a magyarságot illetőleg meglehetősen állásba jutottunk..." Ez örömteljes dolog, de vigyázzunk, "ne kényszerítsük tüzzel vassal, nehogy a visszavetítés törvényei szerint tüzzel vassal ismét visszaverettesünk s megsemmisíttessünk."³² Ezt azért sem tehetjük meg, mert a magyar nyelv annak ellenére, hogy a törvény nyelve, még nem "erős és általános életű" ezért nem szolgálhat "emelttyűl... más dolgok megkedveltetésére." A magyar nyelv terjesztésére közel sem szabad olyan nagy energiát és állhatatosságot kifejteni, mint amelyet akkor fejtettünk ki, amikor honi nyelvünket kellett jogaiba helyezni, ahogyan a "a chronicus bajt sem lehet másképp orvosolni, úgy ő is csak lassan tisztulhat ki sorvasztó... mirigyeiből."³³ Széchenyit kétségbeejtette az, hogy a magyarság "hadat üzen" szinte az összes nemzetiségnek. "Vajjon jó taktika-e, ha egy font magyarsággal úgy hetykén kiállunk, s abban el akarunk olvasztani 3/4 font tótot, 60 font szlávval egybefüggő tótot;

30. Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn.

31. Id. Kornig 126. o.

32. Sz.I. Kelet népe 249. o.

33. u.a. 247. o.

1/2 görögöt, 40 font vallásrokonnal egybefüggő görögöt; 1/2 font oláhot, szinte 1/2 fonttal egybefüggő oláhot és végképp 40 font németet, velük lehető legnagyobb összefüggésben lévő németet. - Hol vannak itt a hihetőség számai, hol ágérkezik itt siker? Én sem hihetőséget, sem sikert nem látok... de az efféle vegytan-elleni vagy inkább bölcsességtan elleni kísérletek által az egy font magyar fog olvadozni okvetlen és nem viszont."³⁴ Az országban ez a probléma mégis súlyos volt, vajon tud-e olyan tanácsot adni Széchenyi, amely a megoldást elősegíti? Ha azt akarjuk - mondja Széchenyi - hogy szíveleljék a nem magyarok nyelvünket, "ám terjessztessék Hunnia határai közt a magyar alkotmányának állása mindenkire, úgy hogy a legkisebb sem legyen abból kizárva..."³⁵

A Kelet népé-ben megkezdett fonalat az 1842. novemberében elhangzott akadémiai beszédében vitte tovább Széchenyi. Említettük, hogy számtalan közéleti személyiségünk, köztük Kossuth is iskolák útján akarta terjesztetni a magyar nyelvet. Ennek hallatán Széchenyiből ismét a guny tört ki: "... valljon, ha valaki magyarul tud, magyarul beszél, innen következik-e, mikép neki ezért már magyarrá is kellett volna átalakulnia? Mert ha így, ám akkor fordítsuk legutolsó fillérünket minden tétova nélkül nyelvmesterekre, sőt legyünk rögtön magunk is mind azokká, hadd tudjon csevegni magyarul az egész világ, s meg lesz mentve a feldicsőítve fajtánk. Nyelvet, nemzeti sajátságot, ily felette könnyű szerrel azonban, én legalább úgy hiszem, még csak biztosítani sem lehet, s annál kevésbbé szilárdabb s tágabb alapokra állítani; minthogy - és itt különös figyelemért esedezem - a szóolás mély korántsem érzés, a nyelvnek pergése korántsem dobogása a szívnek és ekép a magyarul beszélő; sőt legékesebben szóló is, korántsem magyar még."³⁶ Keserűen állapította meg, hogy nálunk, amikor a nyelv és nemzetiségünk ügye kerül szőnyegre, a leghidegebb vérű is elveszti fejét, a legélesebb látású vak lesz, és a különben legméltányosabb, legigazságosabb is hajlandó felejtetni.

34. Sz.I. Kelet népe 247. o.

35. u.a. 250. o.

36. Sz.I. Ak-ben Nagy. Rem. Sorozat 151. o.

Az általános nevelési nézeteinél kifejtettük Széchenyinek azt az álláspontját, hogy a nemzet igazi súlyát a kimivelt emberfők adják. Szerinte az ember hal/hatatlan részét, vagyis szellemét kell fejleszteni, mert az sokkal maradandóbb és biztosabb eredményt tud biztosítani, mint az "anyagi részünk" fejlesztése. Így áll ez a nemzetnél is. "Engem soha nem ijesztett csekély számunk - mondta Széchenyi - de fennmaradásunkért annál erősebben rettegettem mindig, azon okból - s ezt ki kell végre mondani - mert fajtánk anyagi mint szellemi léte oly felette könnyű." ³⁷ Világosan következik ebből az, hogy nem a nagyobb számunk jövőnk biztosítója, hanem egyedül a civilizáció. Csak úgy jó a nagyobb tömeg, "ha ökökre, botra kerül a dolog...", de hát Széchenyi pontosan ettől félt. Józan belátásra óhajtott nemzetét birni s kérte, ne várjuk, hogy a nemzetiségek parancsra kivetkőzzenek nemzeti sajátágaikból, hiszen mi sem tennénk ezt. Feltette a kérdést: helyesnek találják azt, hogy "régibb intézetek s egyesülések körébe, hol nem magyar volt a szó, mert alkotóik sem valának magyar ajkuak." , ennek ellenére mégis erővel, hatolt be oda máról-holnapra. a magyarság?

Széchenyi helyes hangvételt elsősorban az bizonyítja, hogy a nemzetiségi vezetők jórésze üdvözölte Széchenyi álláspontját. "Csak sajnálhatjuk, hogy az ellenzék vezető politikusai nem hallgattak rá, s képtelenek voltak tultenni magukat a polgári fejlődéssel jelentkező nacionalista türelmetlenségen." ³⁵

A magyar ellenzéki mozgalom nem fogadta meg Széchenyi intelmeit; nem is érthette meg azt a haladó vonást, mely a nemzetiségi kérdés felfogásában mutatkozott meg nála. Ugyanigy nem értette meg őt a polgári történetírás sem. Kernis Gyula idézett ~~nyel~~^{mű}vében a következőképp jellemezte Széchenyi bírálatát: Kétségtelen, hogy Széchenyi önbírálata és bírálata feltárja az akkor uralkodó nacionalista szellemet. Ez pedig élesíti a nemzetiségek fegyverének életét. Széchenyit a pánszláv evangélikus papok

37. Sz.I. Ak-ben. Nagy Rem.sorozat 157. o.

38. Sz.I. Tud. ak. tézisei 48. o.

köszönő levélben üdvözlük, a horvátok és szászok sajtója magasztalja, mint igaz hazafit. Kornis Széchenyinek szemére veti, hogy a pánszláv mozgalmat úgy tünteti fel, mintha csak az erőszakos magyarosítás visszahatása volna, pedig szerinte ez egy hatalmas keleteurópai áramlat volt, melyet az orosz propaganda is állandóan táplált, s azért, mert azt hitte, hogy a magyar nyelv rovására tett negedeményekkel a nemzetiségi mozgalmak leszerelhetők s az "üldözések" /idézőjel Kornistól/ megszűnte után a vezetők jó hazafiakká varázslódnak.³⁹ A pánszláv mozgalmat azonban nem lehet erre az egy tényezőre - az orosz cárizmusra - leszükiteni. A pánszlávizmus kialakulásának 3 történelmi oka van:

1. A Habsburg birodalom létezése
2. A cári Oroszország léte~~zése~~
3. A szláv népek gazdasági, politikai, szellemi fejletlensége.

A pánszlávizmus törekvése eredetileg az volt, hogy fenntartsa a habsburgi birodalmat és konzerválja. A cseh, a szlovák, a horvát nép pánszláv vezetői attól tartottak, hogy a német demokratikus egységmozgalom sikere és a független Magyarország megvalósulása esetén a szláv népek kényre-kedvre ki lennének szolgáltatva a fejlettebb német és magyar államnak.⁴⁰ Az u.n. "üldözések" megszűnése esetén valóban meg lett volna a lehetőség a megegyezésre, amint azt a horvát mozgalom balszárnyának törekvése mutatta.

39. Kornis id. m. 144. o.

40. Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság Szikra 1949. 199. o.

V. A TESTI NEVELÉS

1.

Széchenyi sohasem rejtette véka alá azt a véleményét, hogy a haza szolgálatára csak az az ember képes, "ki testi - és lelkiileg természetéhez képest lehető legnagyobb magasságra van kifejtve." /Hunnia/ "Egyedül a test és lélek közti harmónia álvál éri el a halandó földi létének legmagasb lépcsőjét"/Önismeret/ A testileg, lelkiileg fejlett ember kialakítása nemcsak a nemzet érdeke, hanem az egyéné is, mivel "tagadhatatlan, hogy minden földi boldogságunk a mi testi és lelki neveltetésünktől függ." /Utirajzok/ Ilyen fokra csak a rendszeres testnevelés tudja az embert emelni. A rendszeres testi nevelés az újkor követelménye volt, s nemcsak Magyarországon, hanem Európaszerte emeltek szót érte orvosok, pedagógusok, politikusok egyaránt.

A kialakuló polgári társadalomnak másfajta ember volt a nevelési ideálja, mint a feudális társadalomnak. Az új embernek a gyakorlati élethez és a rangjának megfelelő viselkedéséhez szükséges ismereteket kellett elsajátítania. Ezt az értelmi és erkölcsi neveléssel óhajtották a polgári nevelés képviselői elérni, ennek előfeltétele volt szerintük a test egészségének megőrzése és erősítése. Az ilyen célt szolgáló testnevelés elméleti megalkotójának Locket tekinthetjük. Locke különösen a magasabb körökben divó elkényeztetés és dédelgetés ellen lépett fel, mert szerinte ezzel a gyermek tehetségét teszik tönkre. Egészséges lélek egészséges testben - vallotta- ez az ember földi boldogságának rövid, de teljes összefoglalása. Rousseau nevelési célnak a természet célját tekintette, azaz meg kell tanítani élni a növekedést. Ez a természeti cél követeli meg a testi és szellemi képességek mindenoldali képzését. Azt, hogy mennyire az új, kapitalista társadalom támasztotta e követelményt, bizonyítja B. Basedow orvos 1723-1790/ elmélete. Basedow a gyermekek egészséges foglalkoztatására egyfelől ipari mesterségek gyakorlását ajánlotta

/esztergályozás, ácsmesterség, kovácsolás, stb./ - másfelől olyan sportokat javasolt, amelyekben a történelmi sportokat a modernekkel vegyítette: lovaglás, vivás, katonai gyakorlatok, stb. Ez új kísérlet gyökeresen eltért a középkori és koraujkori nevelési ideáltól, s először tűnik fel előttünk az életre hivatott növendék.

Magyarországon ezek az eszmék nem voltak talajtalanok. Már a XVII. században a nagy cseh pedagógus Comenius azt hirdette, hogy a nevelés egyik legfontosabb feladata a gyermek egészségének ápolása, a testi nevelés, a munkára nevelés. De ezek a haladó tanok távol állottak az egyházi iskoláktól. Mégis az első próbálkozás az állami - és katolikus Ratio Educationisból indult ki. A Ratio egyik szerzője, a testnevelési rész kidolgozója Terstyánszky Dániel az altdorfi egyetemen végezte tanulmányait, ahová már betörtek a modern idők modern eszméi. A Ratio 222. paragrafusa "A tanuló ifjúság egészségi állapotának gondozásáról" a következőket írja: "Javárészt az iskolának fog jutni az a feladat, hogy a távollevő szülők szerepét betöltse és gondos figyelemmel megelőzzön mindent, ami az ifjúság egészségét megronthatná, vagy éppen veszélyeztethetné. Azonkívül gondoskodni fog alkalmas segítőszerek és eszközök beszerzéséről, melyek az egészség ápolására, a test megedzésére és erejének fönntartására közrehatnak." A következő paragrafus felsorolja a tanulókat megkötő tilalmakat. Tilos a tanulóknak: "Nyáron ragadó folyókban fürdeni vagy uszni. Télen a jégen csuszkálni vagy a hóban szánkázni" Ehelyett a testedzések a "kargyakorlatok kiváltképp súlyoknak emeléséből, hordozásából, huzásából, tolásából és célba - dobásból fognak állani, miközben a kor és erőviszonyok mindenütt szem előtt tartandók." Szükségesnek tartja a Ratio emellett az erdőben, forrás mellett való üdülést is.¹ Sokan ezt a tervezetet utópisztikusnak tartották a maga korában. Sziklóssy László például így jellemezte: "Talán nem is tévedek, ha azt képelem, hogy Terstyánszky valamely Enil nevű regény hatása alatt írta meg e részt, amelyet a döntésre

1. Dr. Sziklóssy László: A magyar sport ezer éve. Bp. 1928.

jogosultak poetikus volta miatt hagytak helyben."² Érdekeséggként említsük meg, hogy a Ratio tervezete a régi magyar játékokat akarta az iskolai testnevelés gerincéül tenni. De ezt a megvitátás során elhagyták. Azt hiszem említenem sem kell, hogy a Ratio nevelési programjából semmi sem valósult meg. A Systema Generalium Principiorum Nationalis Educationis tárgyában az 1790-91. évi 67. t.c. által kiküldött Publico-Politica Deputatio véleménye a játékokról annyi, hogy az ifjúság csoportosan ne vonuljon ki a könyvékre, ellenben lelke felüdítésére sétálgasson és testét bármilyen játékkal gyakorolja, de tumultus és illetlen lárma nélkül. Ugyanezt mondja ki az 1806 évi II. Ratio Educationis is. A 254 §-a és a 123 § megújítja a fürdési, uszási, korcsolyázási és szánkázási, tilalmat.³ Mivel magyarították ezeket a korlátozásokat? Azaz, hogy ezek a testgyakorlatok az ifjúság tulságos életkedvéből származnak, amit viszont fékezni kell.

Az idő kerekét azonban nem lehetett megállítani. Az új nevelés, de a test is követelte a maga jogait, s a haladó gondolkodók ennek hangot is adtak. Csak néhány példa e törekvésekre: 1762-ben jelent meg Mátyus István /1725-1802/ "Diaetetica" c. műve "olozsvárott", amelyben az orvos szemszögéből adott értékes tanácsokat az ifjúság testi neveléséhez. Ugyanez a mű 1787 és 1793 között ismét napvilágot látott mintegy hatszoros terjedelemben. Ezen az alkotáson még nem mutatható ki Locke és Rousseau hatása, pedig 1771-ben ugyancsak "olozsvárott" hagyta el a nyomdát borosjenői Székely Ádám gróf fordításában Locke "A gyermek neveléséről" c. munkája, amely - mint ismeretes - részletesen foglalkozik a gyermekek testi nevelésével. Egy évre rá már S.A Tissot könyve sorakozott fel az említettek mellé. "A néphez való tudósítás, miképpen kelljen a maga egészségére vigyázni" címmel Marikovszki Márton fordításában. 1803-ban pedig egy Montaigne fordítást kapott a közönség kézbe Nagy Tóth József jóvoltából. A felsorolásból jeles íróink sem maradhatnak ki. Bessenyei György versben propagálja a testi nevelés szükségességét:

2. Dr. Siklóssy László: A magyar sport ezer éve. Bp. 1928. I.398.o.

"Erős terhet kíván a külső ótalom
A hol testi erő nintsen, nints hatalom
Ne tartsd gyermekedet árnyékban szüntelen
A fal közt az ember, látod, hogy szüntelen
Erős testel bátrab, híd el a lélek is,
Mert van mihez biznom, ha néha félek is" /Természet Világa/

Rousseau letagadhatatlan hatását láthatjuk Werseghy Ferenc: "Gróf Kacajfalvi László, avagy a természetes ember" című művében, amely 1808-ban jelent meg.⁴

2.

Elvileg, s bizonyos szempontból gyakorlatilag is ehhez az irányzathoz kapcsolhatjuk Széchenyi Istvánt akkor, amikor a XIX. sz. első felében egyre lendületesebben követelte az egyén sokoldalú nevelésének biztosítását iskoláinkban, vagy a családban. A huszas években Wesselényivel Angliában járva elmézegette a sportoló fiatalokat. Ő maga Locke művét, látta a szigetországban megvalósuló testedzést, s ez arra ösztönözte, hogy hazatérve nálunk is felvesse ezt a problémát. Az eredmény érdekében még a külföldi tanok átvételétől sem indegenekedett, ha ezek növelik a nemzet erejét. 1838-ban írta a "Néhány szó a lóverseny körül" című munkájában: "Mindent fogunk utánózni, mi lelkünket tágitja és testünket kifejtí, bármily tájraul hozzon is azzal össze a sors; valamint mindent kerülendünk, mi egyik vagy másik alkotó részünkön üthetne csorbát. És így, ha a lélekismeretesen és állhatatosan cselekedjük ezt, csakhamar az emberisének olly nemzete lesz a magyar, melly maga eredetiségét hűn megtartva, lelkileg s testileg magába felveendi nemes okltsásként mindazt, mi emberek közt hasznos, kellemes és dicső." Arra azonban vigyázzunk - figyelmeztet -, hogy ez az átvétel ne ejtsen csorbát

3. u.a. 403. o.

4. u.a. 406-422. o.

nemzetiségünkön. "Maradjunk azért a szó valódi értelmében magyarok s csak magyarok, más részről azonban utánozzuk a helyest és szépet teljes erőnk szerint mindenkor és mindenütt, csak hogy illy utánzás szolgálai ne legyen."⁵

Széchenyi az ugynevezett "élettudományt" akarta az emberekben kialakítani, amely a nemzet nevelésének kulcsa: "Az Élettudomány azon lelki s testi tehetség, mely minden lehető helyzetünkben olly tettekre bír, melyen egész létünknek lehető legtöbb⁶ kifejlődésében fekszik. Nem egyoldalú nevelés okozatja az, mert kirekesztőleg sem a lelki tudós, sem a testi ügyes nem mestere az élettudománynak, hanem mindenk felett én s mások ügyesen használt tapasztalása szerkezetéből ered."⁶ Az egészség "... még kevesebbé van hatalmunkban, mint a második /t.i. az élettudomány/, nincs azonban olly szomorú testállapot, mellyen tiszta lelkiismeret s élettudomány ne enyhithetne valamennyire."⁷ Az egyoldalú nevelés átká, hogy "Vagy kirekesztőleg lelki tulajdoninkat, vagy egyoldalulag csak testi tehetséginket élesztik és gyakorolják, mintha egyedül lélek vagy csupa test volna személyünk... sem azon könyvtudós, ki testével tehetetlen, sem azon gymnasta, ki lelkileg hasznát nem tudja venni, nem tökéletes ember."⁸ "De hol a hiba? Hogy a nevelés tárgyiban t.i. testünk kifejlődése, statusunkhoz szükséges tanulásunk és társaságban mulhatatlanul tudnivalóink közt nincs összhangzás, súlyegyen..."- adja meg a választ.⁹ Az Önismeret című munkájában keserűen emlékezik vissza saját nevelésére "Igazi satyra volt is ez a nevelésnek filozófiájára, valamint az is, hogy azon időben quae maribus solum-mal és simplicium leges-sel ki-noztatám és saturáltatám; uszni ellenben 28 éves koromban, korcsolyázni pedig még néhány évvel később tanulgattam, módnélküli sok vizivás és vajmi sok fájdalmas hanyattesés után stb..."¹⁰

Amikor Locke a nevelésről, s ezen belül a testi nevelésről beszélt, kizárólag az uralkodó osztály nevelésére, a

5. Sz.I. Méhány szó a lóverseny körül 63. o.

6. Sz.I. Világ 56. o.

7. u.a. 60. o.

8. Sz.I. Mitel 307. o.

9. u.a. 310. o.

10. Sz.I. Önismeret 6.o.

gentleman csiszolására gondol¹¹. Szinte kisértetimen hasonlít erre Széchenyi ifjúkori felfogása, melyet naplójában is leírt 1825-ben: "Miért kéne a nemességnek a fizikai neveléssel és a test képzésével törődni? Mert ebben a században egy szépen megalkodott szolga, kinek egy decrepit urat kell szolgálni - egészen bizonyosan arra a gondolatra fog jönni, hogy tulajdonképpen ő a természet ura. En sokra tartom a nemességet, ha~~ma~~ morálisan és fizikailag is ki tud tűnni a tömegből."¹¹ Ez a némány sor világosan bizonyítja Széchenyi tanainak osztályjellegét. Ehhez indítékot és biztatót nemcsak Lockenál talál, hanem otthonról is kapott bőségesen. Apja, Széchenyi Ferenc 1817. május 17.-én kelt levelében így írt fiának: "Becsüld meg származásodat, nehogy annak szégyenére válj, s nagyobb gondtal ápolod tested épségét is, hogy az méltó lakása legyen lelkednek s könnyebben cselekedhesd a jót, nehogy testi gyengeségedet s magatartásod satnya voltát oly oknak tulajdonítsák az ember~~ed~~, melyekben ártatlan vagy ugyan, de amelyek benyomása maradandó szokott lenni az emberek~~ed~~nél." A Hitelben már túlhaladja ezt az álláspontot ~~an~~annyiban, hogy az így elképzelt testileg-lelkileg fejlett földesur hasonló eredményre törekszik jobbágyai körében, mert "a földesur jobbágyai lelki s testi csinosodására legsikeresebb befolyással lehet."¹²

Széchenyi a tesznevelés ügyében ugyanugy felhasználja könyveinek agitativ erejét, mint a nevelés többi területénél. A nemzet érdekein túlmenően az egyén életének szépségét is ebben látja: "Léleknek a testtel szoros egybehangolása tökéletes élet s megelégedés; azok teljes elválása halál. S csak az bírja igazán lelkét s testét jól, ki egyik s másiknak minden lehető eledelével bővelkedik."¹³ Vessük össze ezt a kitételt Locke nézetével: "Egészséges lélek egészséges testben: ez rövid, de teljes foglalatja az ember földi boldogságának."¹⁴ Ha alaposabban megvizsgáljuk Széchenyi és Locke elméletét, feltétlenül észre kell vennünk a két^ő közti különbséget. Széchenyié többet nyújt, mint Locke-é. Locke szerint akinél megvan az egészséges lélek, egészséges test, az többet nem kívánhat.

11. Sz.I. Naplói /Bóka lev. és szak./ 191. o.

12. Sz.I. Hitel 418. o.

13. u.a. 317. o.

14. Locke: Gondolatok ... 42. o.

Széchenyinél nem ez a cél, ez csupán eszköz, mivel csak az szolgálhat hazájának, aki a követelényeknek megfelel.

Továbbá: a test és lélek harmóniájának következménye az ember belső nyugalma: "Akinak testi és erkölcsi tekintetben semmi szemrehányást sem kell önmagának tennie, annak benső elégedettsége nem szűnik meg soha, bármilyen ellenséges és szerencsétlen sorsa legyen is."¹⁵ Azokhoz is van néhány szava, akik lenézik a testedzést. "A mi testi tehetséginket illeti, hány képzi magát nagyobb tekintetű embernek, mivel nem jó gyalogló, lovon nem jár, uszni, viaskodni, evezni, siránkozni, s több efélét nem tud, s azt véli, hogy az csak ifjúsághoz s alacsonyabb rendűekhez illik. Pedig bizonyosan testére s így egész személyére nézve tökéletesebb ember az, ki több gymnastikai ügyességgel bír."¹⁶ Azért kell ezt szóvá tennie, mert "vannak dicsőbb lények, kik csak lelki eledellel élnek, mint viszont, úgy látszik, vannak olly állatok is, mellyek lelki eledelt nem ismérnek, s természetök szerint az el sem bírhatják."¹⁷ Az egészséges test, csinos külső mindenkit megillet, nem vonhatja ki alóla magát senki. "A Szépnek, Dicsőnek, de még a Jónak ideálja sem lehet bájak nélkül tökéletes."¹⁸ "A külső első pillanatban nyer s csábít, de nem ritkán oly szaporán mulik varázsa, mint támaút, s rendszerint, ha belbecs nem kíséri, egészen elenyésczik, midőn emez minden nap, minden órában, minden pillanatban neveli varázsló, hódító hatalmát."¹⁹ A testi és szellemi tényezők közül Széchenyi az utóbbit tartotta fontosabbnak, mert annak fejlettsége felejteti, bár pótolni nem tudja a test fogyatékoságait, vagy ahogy Széchenyi mondta: "Azon égi szikra, mely az ékes szólást gyújtja, könnyen felejteti az agyag hiányait" Amilyen káros a test elhanyagolása, olyan helytelen az a gyakorlat, amely csak a testedzéssel törődik. "Ha sokat nyargalunk, gyaloglunk, uszunk s a t. néme-lyek előtt komoly férfiúi tekintetünk szinte veszélyben forog, mert ezek gyakorlása mély ítéletek szerint minden lelki tulajdont ki-rekeszt."²¹ A legvilágosabban az Önismeretben fejti ezt ki: "Mi

15. Sz.I. Naplója id. Imre 51. o.

16. Sz.I. Hitel. 309. o.

17. Sz.I. Világ 188. o.

18. Sz.I. Hunia 24. o.

21. ua. 309.

19. u.a. 30.

pedig a testi gyakorlatokat illeti, tagadhatlan azok haszna, mert ezek az egészségnek fenntartását eszközlik, ámde szinte ezek is csak akkor, ha okkal, móddal járnak!"²² Ne csodálkozzunk - mondta Széchenyi - ha megvetnek bennünket az emberek, amiért testünk fejlesztéséért nem tesszük meg azt, ami tőlünk telik. "Már ha annyira van hatalmunkban bárdulás, idomítás, s tanulás által természeti rövidségünket kipótolni, vajjon igazsággal panaszkodhatunk-e, ha embertársaink ebbeli feledékenységünkért minket büntetnek, s nem kedvelnek annyira, mint azokat, kik vagy természet ajándéka vagy önszerezményük szerint nekik jobban tetszeni törekednek, s valóban tetszenek is."²³ Széchenyi szerint a testet azért kell fejleszteni, hogy a szellem fejlődését semmi se akadályozza. Ő nem gimnasztát, nem egyoldalú tudóst akar nevelni, hanem teljes embert.

A megfelelően fejlesztett értelem és test nemcsak szabaddá teszi az embert, hanem hatalmassá, erőssé is. Eljünk mi is azzal a példával, amelyet Széchenyi nyújtott nekünk! "Nincs olly különös erejű s egészségű ember, ki a gyengébb, de egészségre ügyelő s erejét okos mérséklettel használó végre ki ne foghatna. Bizonyásággal szolgálhatnak erre az egykori római Legiók, mellyek szüntelen gymnasztika következtében Alemennia legvadabb s leginasabb testü nemzetein, nem csak ész után, de még birkózva is győztek."²⁵ A fejlett "lelki erő" óriási befolyással bír testi állapotunkra. Ejét végigtekintő, tapasztalatait újra rendszerező Széchenyi szól Béla fiához intézett Intelmeiben. Itt már a megtört Széchenyit halljuk, de elvéből nem engedett: "oly kevésnek jutott eszébe, hogy ne csak a testét, hanem a lelkét is trainirozza, mert ha már é/nünk egyik részét ebben a tekintetben elhanyagoljuk, sokkal logikusabb lenne, ha inkább testünkkel bánnánk mostohán, róla feledkeznénk meg, semmint nemesebbik részünkről: a lelkünkről."²⁶ A képzés sorrendje: test edzése → értelmi nevelés. A kettőt nem lehet elválasztani, mert

22. Sz.I. Önismeret 61. o.

23. Sz.I. Hunnia 33. o.

24. Sz.I. hitel 316. o.

25. Sz.I. Világ 59. o.

26. Sz.I. Intelmei 64. o.

"nem az élet megnyujtása a testedzés célja... hanem hogy elkészüljünk a viszontagságokra, hogy jó kedélyűek legyünk és dolgozni tudjunk. Így hát első az ember: a férfi el lehet a tudós nélkül, de a tudós nem lehet a férfi nélkül, azért az a fődolog, hogy a férfibe oltsuk a tudóst és ne fordítva."²⁷

3.

A tökéletes egészség meghatározói többrétűek:

"Az egészség állati részeinknek maguk közt s a lélekkel tökéletes egybehangolása; s ámbár jobbadán szüléink testalkotásuk, egészségük s első esztendőnkbeli velünk bánásuktól függ, mégis igen nagy mértékben min hatalmunktól is."²⁸ Kezdetben a "velünk való bánás", vagyis a nevelés az, amely meghatározza a fejlődésünket, s csak később kerül előtérbe az önművelés. A nevelés jelentőségét és lehetőségét bizonyítják a következő szavak: "A szülénktől való eltávozás még szembetűnőbb oly embereknél, kik már kisdéd koruktól vogva valamely gymnastikában rendszeren s folyvást gyakoroltatnak."²⁹ Széchenyi felismerte a gyakorlás és az igények közti összefüggést. Minél többet gyakorlunk valamit, annál inkább kívánjuk azt, érezzük annak szükségét: "Minél többet olvas és tapasztal az ember, annál inkább vágyik ismeretei, tapasztalatai gyarapítására. Minél többet tanulunk meg könyv nélkül, annál jobban erősödik emlékezetünk... A testtel éppen így vagyunk. Minél többször használjuk okosan erőnket, annál alkalmasabbá válik nagy fáradságok kiállítására is" - írta naplójában. Ez talán a nevelésnek egyik legszebb eredménye: kialakul egy egészséges igény testünk, lelkünk mind tökéletesebb kifejtésére. Előbb utóbb felmerül bennünk a kérdés: mi a helyes mérték a test és a lélek fejlesztésénél? Milyen problémákat vet fel ennek meghatározása? Széchenyi maga sem tudta ezt pontosan megszabni: "... valóban kimondhatatlan súlyos probléma e kérdésben az igazi proportiot és aegvilibriumot feltalálni."³⁰ Éppen ezért áll fenn a súlyos veszély: "Már, ki csak testét hizlalja, annak

27. Sz.I. Naplóí. Imre 55. o.

28. Sz.I. Világ 58. o.

29. Sz.I. Lovakrul. Id. Siklóssy II. 18.

30. Sz.I. Önismeret 155. o.

esze végre faggyuvár, szive pedig kiaszott bőrré válik; ki csak eszét táplálja; sovány embergyűlölő, gyenge, félördög leend, ki ellenben kirekesztőleg csak szivbeli eledelkekre él, nem egyéb testesült sopánkodásnál."³¹ Széchenyi tanácsa: "A halandót legnagyobb tökélyre a neki rendelt eledelnek azok idomzata emelendi, mellyben a lélek legtöbb, a sziv sok, s a test elég táplálást nyer."³² Egyé mérték biztos: a testnevelésnek minden korban alkalmazkodni kell az életkorhoz, s annak sajátosságaihoz. "Abbul - írja Széchenyi - hogy fiatalságunkban sok mozgás, lovaság, uszás s több eféle egészségünkre vált, nem az foly: hogy 70, 80 esztendő korunkban is nagy hasznunkra leend, hanem hogy bölcsen cselekszünk, ha életünk módját korunkhoz, nyavaláinkhoz szabjuk."³³ Elmondhatjuk azonban, hogy Széchenyi világosan látta a testgyakorlás, a testnevelés és mozgás minden előnyét. Erről naplójában már 1819-ben irt: "Gymnastikai gyakorlatok minden alkalommal örömet okoznak a gyermekeknek és megerősítik őt, sőt mitöbb, egy bizonyos korban eltávoztatják a parázna gondolatokat, üdülést nyujtanak mindenfajta fejmunka után."

Széchenyi a testi nevelésben három illetékest ismer: kezdetben a szülőt, majd a kormányzat, a fejedelem, végül pedig önmagunk. Gyermekekben senki sem éri el az öntudat fejlettségének azt a fokát, hogy felismerje a testedzés jelentőségét, bár mozogni, játszani minden gyerek szeret. Ez befolyásolhatja - legtöbbször károsan - a növendékek pályaválasztását is. A fiatalok "... ha ekvnek, erős testalkatuk, pezsgő egészségük, bizonyosan nem fognak választani semmi olyast, hol főképpen a lélek működése szükséges... hanem okvetlen olyas valamit, ami a testnek kifejtésére szolgál."³⁴ A magára hagyott gyermek pályájának alakulása több veszélyt rejt magában: az egyik játékra kap rá, a másik ivásra, a harmadik pazarlásra, a legrosszabb utra tévedő kéjelgésre. Közös bennük az - mondja Széchenyi - hogy valamennyi határozott ellenszenvvel tekint minden szellemi munkára. Ennek két oka van:

31. Szl I. Hitel 465. o.

32. Sz. I. Világ 189. o.

33. Sz. I. Hitel 450 o.

34. Sz. I. Ünismeret 6. o.

1. Az elavult, élettől elszakadt iskolákban annyi szalmát rágaának a tanulókkal, hogy minden könyvtől megundorodnak.

2. Azért idegenkednek valamennyien, különösen az erősebb természetűek, minden szellemi tápláléktól, mert fizikumuk még nem fejlődött ki teljesen, s így öntudatlanul is testi táplálékba vágnak.³⁵ Ez az utóbbi jelenség természetes követelménynek felel meg. A testi-leg fejlődő tanuló több mozgást igényel, s ennek az igénynek eleget is kell tenni. Mivel oly sok buktatót rejt magában ez a fejlődés, nem csodálkozhatunk, hogy rendkívüli szerepet tulajdonít Széchenyi a szülőknek. "A szülőknek legelső és legszentebb kötelességük, hogy semmit sem mulassanak el, sőt legjobb hiszemük és tudomásukhoz képest mindent elkövessenek, miszerint ivadékaik valamint lelki és testi jobb tulajdonaikkal, úgy viszont azoknak minden nagyobb, sőt legkisebb csorbáival és hiányaival, mennyire korukkal járó gyenge ítélőtehetségük csak engedi, tökéletesen és minden ámitás nélkül megismerkedjenek. Ilykorban, mikor a gyermek serdülni kezd, gondos szülők csudákat művelhetnek, és ha ezek hiányzanak, egyedül öszinté barát pótolhatja a kimagyarázhatatlan kárt némileg."³⁶ Mennyi igazság rejlik ebben a figyelmeztetésben! Ha gyermeinket formálni akarjuk, jövőjüket tervszerűen akarjuk széppé, biztossá tenni, akkor legelső feladatunk gyermekeink megismerése. Ez a kiinduló pontja minden nevelési munkának. Ahogy Locke figyelmeztette korábban a szülőket: "idejekorán kezd szorgalmasan megfigyelni fiadnak sajátos természetét", úgy hangzottak el ezek a szavak Széchenyi ajkáról. Széchenyivel nem így bántak a szülei. "Velem úgy bántak - írja az Önismeretben - mint a puposháttal, kinek pupját szemébe lóbcantani nem gyengéd, nem loval."³⁷ Ez mennyi kárt okozott, hogy óriási munkába, erőfeszítésbe került a csorbák kiküszöbölése.

A szülő k kezdeti támogatása után az államnak kell kezébe vennie az emberek testi nevelését. "A lakosok testi és lelki szebbítését előmozdítani a fejedelemben legfőbb hivatása és egyszersmind legszigorubb kötelessége."³⁸ Ez a felfogás szintén a

35. Sz.I. Intelmei 18. o.

36. Sz.I. Önismeret 7. o.

37. u. a. lo. o.

38.. u.a. 200 . o.

a felvilágosult gondolkodásra vall. Mányegében ugyanezt hirdette Franciaországban Helvetius: "Kimutattam már, hogy a kiváló erkölcsi nevelés a kiváló kormányzattól függ. Ugyanezt mondhatom el a testi nevelésről. Minden bölcs alkotmánynak célja, hogy ne csak erényes polgárokat formáljon, hanem egyben erős és tagbaszakadt polgárokat. Az ilyen emberek boldogabbak, és alkalmasabbak mindazon állások betöltésére, melyekre a köztársaság érdeke szólítja őket. A felvilágosult kormányzatnak tehát a testnevelést ismét jogaiba kell iktatnia."³⁹ Rousseau is az állam feladataként jelöli meg a nevelést, de szintén egy felvilágosult, ész-államot képzel el ő is. Ismeretes, azonban hogy a Széchenyi - korabeli kormányzat távolról sem felelt meg ennek az igénynek. A testnevelés felkarolása a császári kormányzatnak a legkevésbé sem volt érdeke. Széchenyi gúnyos szatirával tárja fel és ostorozza az e téren mutatkozó hiányosságokat. Olyan példát állít elénk, amely tán szélsőséges, de a legszembetűnőbben mutatja be a császári kormányzat bűnös hanyagságát. Olyan gyermekeket sorakoztat fel, akiknek nevelése teljes egészében az állam kezében van: a lelenceket. Szinte vág az iróniája: "Sokan, ha anyáskodó szenvedelmők daczára maguknak sem igen tetszenek a lelencházi emberminták, és megvallani kénytelenek, hogy ilyféle pipiniczek által bizony nem igen közelít az emberi faj a belvederi Apollóhoz és medicsei Vénushoz, sőt több genertiokon keresztül alkalmasint valami majomféle speciesre süllyedt, abban, keresik a consoláló pótlékot, hogy az isten valamint nem néz az orthográfiára, de a szívre, szinte nem az embernek képére vagy pupjára tekint, de a lélek tisztaságára. "Itt nem nehéz felismernünk az állam által hidetett kpmutató tanok bírálatát. De Széchenyi vádolni is tud: az emberi felomelkedést a "lelencházak és a krüppék nemcsak nem eszközlik, sőt éppen ellenkezőt fejtenek ki a lakosok testére nézve, kivált jövő generációkat tekintve, tehát nemcsak nem hasznosak, de egyenesen kárteliek."⁴⁰

Az általunk idézett értékes javaslatokban, észrevételekben még nem merült ki Széchenyi kelléktára. Olyan indítványt is tett, amely méltán váltotta ki az utókor elismerését: "meggyőző-

39. Helvetius: Az emberről ... 185. o.

40. Sz. I. Ünismeret 196. o.

désem szerint az orvosi tant az életnek már tavaszkorában kellene bizonyos pontig a közönséges oktatás tárgyai közé emelni. "E bizonyosan hasznosabb volna, mint a serdülőt mindazon görög és latin zagyvalékkal tönni tele, melyekkel még mai időben is kinoztatik az ifjúság."⁴¹ Ez az orvosi tan az egészségtan. A testedzés alapvető feltétele a test felépítésének kielégítő ismerete, az egyes testrészek működésének tisztán látása. Nem véletlen, hogy Széchenyi az egészségtant a legalsóbb fokon óhajtotta taníttatni. Ennek két oka van:

- 1./ Az iskolák legalsóbb fokát végzi a legtöbb ember.
- 2./ Széchenyi óriási fontosságot tulajdonított az első benyomásoknak, amelyek kisgyermekkorban érik az embert. Erre építi elképzelését, amikor az elemi iskolába utalja az "orvosi tan" oktatását.

A "lakosok testi és lelki szebbítése" sem Széchenyi korában, sem azután nem történt teljesen kielégítő módon. Ennek köszönhető, hogy 1940-ben - Imre Sándor idézett könyvének megjelenésekor - sem vesztette el a kérdés aktualitását. Az egészségtan-tanításának felvetése azt bizonyítja, hogy Széchenyi ebben is meglátta a kor szükségletét, s ennek hangot is adott.

Említettük, hogy három tényező határozza meg a testi fejlődést. Kettőt tárgyaltunk, maradt a harmadik: "De nemcsak fejedelmek vannak erre felhiva - mármint a testelésre - de kivétel nélkül minden ember."⁴² Itt kell pótolni mindazt, amit az első két tényező elmulasztott. "A gymnastikát igen későn kezdjük - írta a Hítelben - s azért minden ágaztiban, mint kellene, azt jóformán soha meg nem is tanuljuk. Bajos 30 esztendő embernek ügyetlenül a vizet verni s abból untig inni, vagy a jegen nem sokkal ígérőbb alakban megjelenni, mint valamely lóforma állat, melyet néha juhnyáj közt is látunk, midőn mellettünk ügyes mozdulattal a legkisebb gyerekek is a vízben vagy jegen egymást versengve üzik. S azért, ha szüleink irántunk kötelességeiket e részben elmulaszták, tán többé nem is kezdünk ezen gyakorlásokhoz, a mi által, akárhogy tagadjuk is, valamely csorba marad rajtunk."⁴³ Ha valaki nem látja be az önmű-

44. u.a. 34. o.

42. u.a. 200. o.

43. Sz.I. Hítel 310. o.

művelés fontosságát, akkor a barátjának kell rá felhívni a figyelmet. De kit tekinthetünk barátnak? "Embertásának csak az legjobb s leghivebb barátja, ki testi lelki erejét kifejti, előmenetelére módot ad, s hozzá így szól: fáradozz, s magad légy jobbléted szerzője."⁴⁴ Meg lehet-e egyáltalán valósítani a Széchenyi által javasolt önművelést? Széchenyi nemcsak hirdette, de saját példáján be is mutatta, miképp "készül" a teljes ember, a szellemileg, testileg egyaránt fejlett egyén. Széchenyi kora egyik legműveltebb embere volt, s emellett jóméhány sportágban is otthonosan mozgott: lovagolt, vadászott, uszott, vivott, korcsolyázott, stb. Széchenyi a saját magán kipróbált, és kikísérletezett módszert tartotta megfelelőnek, s ezt tárta az Önismeretben a széles közönség elé.

Az egészség megóvása, a test és szellem arányos fejlesztése nemcsak az egyénre hasznos, hanem a társadalomra is. Ezért a testnevelés nem lehet magánügy: "egészségtől viruló egyénnél csak az egészséges község gyönyörűbb; az egészséges nemzet mennyekbe ragadó tünemény! Egészségre kell törekednie minden jobb embernek magára és másokra nézve."⁴⁵

4.

A testnevelés kérdése Imre Sándor Széchenyi könyvében is jelentős helyet foglal el. Helyesen látta meg, hogy a testnevelés Széchenyinnél csak eszköz, végső célja, az emberiség felemelése szolgálatában. "Az ember feladata Széchenyi szerint a tökéletesedés, a nevelés ezt mozditja elő s e célhoz alkalmazkodnak a nevelés egyes szekőzei."⁴⁶ Imre Sándor is végigtekint a testnevelés fejlődésén. A következő utat vázolja: kezdetben a legmagasabb szintet a testnevelés az ókori Görögországban érte el. A középkorban elszakadt a szellemi neveléstől, egyoldalú nevelés lépett a görögöknél tapasztalható teljes ember nevelése helyére. A két nevelés ujabban a renaissance Olaszországában fordbott ismét össze, innen terjedt át Németországba, amely a magyar törekvések

44. Sz.I. Világ 326. o.

45. Sz.I. Önismeret 257. o.

46. Imre Sándor: Gr.Sz.I. nézetei a nevelésről 208. o.

példája lett. Érdekes, hogy az angol, a francia filozófusokról s azok nevelési nézeteiről itt említést sem tesz, Rousseaut is csak ott idézi, ahol az egészségtan problémája kerül fel. Minos különösebb szükség bizonygatni, hogy milyen nézetek mutathatók ki Anglia, Franciaország haladó gondolkodóinál, sőt arra sem, hogy milyen összefüggés látható azok és Széchenyi felfogása között, hiszen ezt az előzőkben jórészt feltártuk. Minden esetre tény az, hogy az első ilyen természetű művek, amelyek fordításban kerültek a magyar olvasó kezébe az Imre Sándor által mellőzött országokból érkeztek hozzánk. /Locke és Montaigne műve/ Pedig nem állíthatjuk azt, hogy Imre Sándor nem tudta, hogy milyen eszméket szívott magába Széchenyi fiatalkorában. Erről árulkodik a következő megjegyzés: "Érdekes, hogy az angolokért csaknem //! rajongó Széchenyi véleménye gész mívoltában megegyezik egy franciáéval."⁴⁷ Ezen a francián Payot-ot érti. Payot műve azonban jóval Széchenyi halála után jelent meg, így szükségtelennek tartjuk a Széchenyi -Payot hasonlóság tárgyalását, amikor a Locke-Széchenyi egyezés sokkal reálisabb. Jóval korábban, már Dessewffy József felismerte például a Széchenyi-Helvetius nézetazonosságot, s ennek hangot adott "A Hítel című munka Taglalatja"-ban. Imre Sándor mégsem áll ki emellett, s ebben feltétlenül célszerűség van. Ahhoz a szerephez, amelyet a kiegyezés utáni Magyarország adott Széchenyinek - nem illett ez a rokonság. Imre Sándor szerint a következő hasonlóság lehetséges fel Széchenyi és Payot által hirdetett tanok között

- 1./ a testi és szellemi nevelés viszonyának megítélése,
- 2./ a testi erőgyórdalu nevelésének elítélése.

Ez a párhuzam csak a mi Széchenyink nagyságát növeli, mivel ő jóval Payot előtt vallotta ezeket a tanokat. Miben látja Imre Széchenyinél a testnevelés tárgyalásának fontosságát? "A testi nevelést hangoztató kívánság tehát sem általában, sem hazánkban nem volt újság, de új volt, ma is szokatlan a hely, a honnan ez újból felhangzott akkor, mikor a kívánságot megvalósító mozgalom Európa leghaladottabb országaiban is alig hogy megindult."⁴⁸ Imre Széchenyi néze-

47. u.a. 214. o.

48. u.a. 212. o.

tevéit állítja kora elé az egészségtan tanítását illetően. Ez még nem volt az a reakciós Széchenyi felé fordulás, amelyet az 1918-19-es forradalmak lezajlása után tapasztalunk nála.

Dr. Siklóssy László "A magyar sport ezer éve" című - általunk már idézett - művében Széchenyit a magyar testnevelés apostolának nevezi. "Épen Széchenyi volt az - írja ebben - aki bámulatos előrelátással megsejtette a jövőt. Élete a jövő testnevelését és sportéletét vetíti előre. "Éldájának hatása kihat mai korunkra és minden későbbi nemzedékre."⁴⁹ Említettük Széchenyi azon panaszát, hogy uszni 28 éves korában, korcsolyázni még később tanult meg. Ezt hallva így sóhajtott fel Siklóssy: "Igy mulik el a világ dicsősége! És így nem veszi észre az ifjabb nemzedék - értjük még mindig István grófot - azt a sok jót, amiben gyermekkorában része volt. A reformátor másra gondol, mint amit önként adott egy vidéki kastély léte. Modernebbre, rendszeresebbre, intenzívebbre, nem afféle magától kinálkozóra."⁵⁰ Ehhez csupán annyi hozzáfűzni valónk van, hogy Széchenyi nem elégedett meg a kastély-kinálta öncélú sportokkal, hanem olyanok után vágyott, amelyekre az életben szükség adódott. /pl. az uszás/

Siklóssy ellentmondást vél felfedezni Széchenyi rendszerében. Fiatal korában Széchenyi - Siklóssy szerint - a megerőltető testgyakorlás híve /vö. 1819-ben írt naplójegyzetét: "a gyakorlatoknak erőseknek és megerőltetőeknek kell lenniük." Siklóssy ford./ Másutt viszont Széchenyi tiltakozik a megerőltetés ellen. Ezt Siklóssy így próbálja feloldani: Széchenyi az ember ifjukorában a megerőltető testgyakorlását kívánja, az öregkorra pedig ezt már tiltja. Véleményünk szerint a problémát nem így kell megragadni. A kritikus szó németül /az eredeti nyelve/ így hangzik: anstrengend. Jelentése többféle lehet: 1. megerőltető 2. megfeszítő. A kettő között több van, mint árnyalati különbség. Nem mindegy, hogy a fordításban melyiket használjuk. Szerintem a "megfeszítő" itt a helytálló jelentés. A "megerőltetés" ellen szólnak

49. Siklóssy id. m. II. 14. o.

50. u.a. II. 16.

a következő idézetek: "Azért - közbevetőleg szólva - a gymnastikai gyakorlatoknak tulcsigázott voltát sok a közönségesnél mélyebben eszmélő azon okból nem is helyesli, sőt még felette veszélyesnek is tartja, miszerint a testnek szerfeletti erősítése rendszerint a léleknek kifejlesztését löki hátra, és mint számtalan kézzel fogható eset untig bizonyítja, minden magasb szellemi felemelkedésnek útjában áll." Vagy: "Mi pedig a testi gyakorlatokat illeti, tagadhatatlan azok haszna, mert ezek az egészségnek fenntartását eszközlik, ámde szinte ezek is csak akkor, ha okkal móddal járnak." ^{5]}

Azt hisszük, nem volt felesleges a testi neveléssel ilyen bőven foglalkozni. Ez a terület a Széchenyi összeállította nevelési elképzeléseket nemcsak kerekké, hanem haladóvá, moderné is teszi. Széchenyi amikor "kora ütőérére tette kezét" azt a dobbanást is érezte, amely a nevelés e fontos területének jogait követelte.

VI. N Ő N E V E L É S

1.

A feudális társadalom iskolarendszerének sok fogyatékoságával foglalkoztunk idáig. Volt egy azonban, amely a legkiáltóbbak közé tartozott: a nőnevelés. Ez a nők sajátos helyzetéből fakadt, vagyis a férfiakhoz viszonyított hátrányos helyzetükből, az egyenjogúság hiányából. A "tudományok" közül számukra csak a főzés, a háztartás, a gyermekszülés és nevelés jutott. A városi és falusi elemi iskolák adtak ugyan oktatást lányok számára, de ez elenyésző és alacsony színvonalu volt. Az előkelőbb családok nevelőnőket fogadtak lányaik mellé, ők viszont többnyire külföldiek voltak, s így a tanítás idegen /legtöbb esetben francia, vagy német/ nyelven folyt. Magyar nyelvű magasabb fokú iskola egyáltalán nem volt lányok részére. A leányneveléssel foglalkozó apácarendek is külföldi alapítványok voltak, így ezek is idegen nyelven adtak idegen műveltséget.

Amikor a reformkor haladó nemzedéke megkezdte a harcot a magyar nyelv jogaiért, a nemzeti kultúra megteremtéséért, szükségszerűen szembetalálta magát ezzel a kérdőjellel. Hogyan lehet az ifjakat magyar beszédre tanítani és szoktatni, ha otthon sem tudják ezt a nyelvet?

A kérdés országos jelentőségét bizonyítják az 1831-32-ben készült megyei javaslatok, amelyeket az 1832.-ben megnyíló országgyűlésre szántak. Tekintsünk bele néhányba, s nézzük meg, hogy hol és miként óhajtották, és képzeltek el a nehéz kérdés megoldását! A nőnevelés általános helyzetét a Jelenkor című lap 1832. február 22.-i számában vázolta. "Nemzetünk országos Képviselőji is - írta a lap - sajnos panaszokra fakadtak immár, hogy szép nemünk nevendék csemetéi, kikben tulajdonképen nemzeti-ségünk s jövődő korunk bimbóji szentderegenek, többnyire idegen ajku és érzésű jövevények által neveltetnek." Nem csodálkozhatunk,

ha így a magyar nyelv elkorcsosul. Ezért üdvözli a lap örömmel a pozsonyi Ursula apácák nevelőintézetének kezdeményezését, ahol Kisfaludy Árpád "Kemény Simon" című darabját adták elő magyar nyelven. Reméli a lap, hogy az ország többi leánynevelő intézete követi e példát. 1831-ben készült el Győr megye tervezete. Ez is túrgyalja a nőnevelés fontosságát, s a következő javaslatot bátorodik előterjeszteni: "Mivel csak akkor lehet jó indulatú s igyekezetű nevelendékeket várni, ha előbb jó, értelmes, s jámbor anyák fognak neveltetni; azt óhajtandó e Választmány, hogy a Haza keblében /p.o.Pesten/ egy leányokat nevelő nemzeti főbb Intézet... állitassék fel."¹ A javaslat haladó jellegét az is mutatja, hogy abban az intézetben nemcsak az előkelő családok leányai, hanem azok is tanulhatnának, akik nevelőnők akarnak lenni. A szatmári tervezet már konkrétan a házi teendőkhöz értő nők nevelését fogalmazta meg, illetve sürgette: "A leányok tanítására rendelt intézetre nézve mind azon sok jókon felül, mellyek az Orsz. Küldöttségi munkában találtatnak, szükségesnek látjuk, hogy a leányok mind sors és rangkülönbség nélkül, azon ügyességekre taníttassanak, a mellyek minden házi asszonynak elkerülhetetlenül szükségesek u.m. varrásra, szabásra, takarékosagra, csinosagra, háztartás principiumira, gyermeknevelésre stb. Ugyanezért a tanítónők ezekben való tudományokban kimutatni tartozzanak."² Megnosolyogtat ma már bennünket Csanád megye tervezete. A készítőik frappáns, de naiv javaslattal hozaködtak elő: "minden pallérozottabb szüléktől eredett Haza leányai mind addiglan méglen a magyar nyelvet tökéletesen nem beszélék férjhez ne mehessenek, sőt ha oly szerentsére akadnának is, hogy némelleyek által házastársul kívántatnának elvétetni hazánkban semmiféle lelki kásztor által, semmi szin alatt meg ne eske dtessenek." A nevelési albizottságnak ezt a radikális javaslatát a megye rendei igen erősen találták, ezért módosítást végeztek rajta. Az 1832. ápr. 30.-i közgyűlés így fogalmazta át a szöveget: "minthogy ezen bár óhajtatós Rendszabást még mostan tetemes zavarodások és sértések nélkül

1. O. lt. Náadori lt. Praeparatoria ad. deactam. 1832. XVI. sz.

2. u.o.

egészen megállapítani nem lehetne, olly móddal változtatják meg a Magyar Rendeit, hogy az ország Gyűlésén bizonyos, és elégséges határűdő szabattasson, melyen tul azután semmi előkelő személyek légyenek bár, melly Nembeliek, ha tsak magyarul nem tudnak, meg ne eskedtessnek."3

Az országgyűlés ebben a kérdésben - mint annyi másban - négyévi tanácskozás után sem tudott eredményt felmutatni. A császár ugyanis minden nevelésre vonatkozó indítványt visszautasított azzal az indoklással, hogy a nevelés kiralyi jogkör. Így tehát ebben is, mint a nemzeti felemelkedés annyi más kérdésében, magánkezdeményezésekhez kellett folyamodni. Három név tündöklík a nőnevelés egén, mint vezető csillag: Teleki Blanka grófnő, Karacsony Teréz és Lövei Klára neve. Ők méltó társaik voltak a reformkor és szabadságharc nagy harcoainak, s együtt osztozott velük Teleki Blanka és Lövei Klára 1849. után a fogság keserveiben is.

2.

Kezdetben Széchenyi semmiben sem volt különbség kortársainál a nők szerepének megítélésében. Buzgón vallotta az elrendeltség tanát, s azt, hogy a nők és férfiak helyét e világban a természet szabta meg. A nő mindenhogyan hátrányos helyzetbe kerül a férfival szemben. "A férfi azonban - írta naplójába - ha olyan, amilyennek lennie kell, mégis csak ur marad az asszony fölött. Tudományban s művészetben ugyanis a nők soha sem viszik föllebb a közepszerűségnél; azért férfit kard és toll illeti meg, a nőt bölcső és háztartás; ha bármelyikök a másiknak dolgába vág, vét a természet ellen."4 Amikor a nevelésről kezd gondokodni, meglátja, hogy a szülők milyen nagy szerepet játszanak gyermekük képzésében. Nem lehetett nem észrevennie, hogy a szülők közül is az édesanyáknak van nagyobb befolyásuk a gyermeki lélek alakulásában. Ekkor fordul őszinte érdeklődéssel a "Szebbik nem" felé, társat keresve bennük reformtervei megvalósításához. Amilyen meglepő volt

3. u.o. Cottus Csanádiensis

4. Sz.I. Naplói III. 28o. o.

a Hítel hangvétele, olyan megdöbbenő volt az ajánlása is. Nagyszerű könyvét ugyanis a nőknek ajánlja, azoknak, akik a XIX. sz. első felében még a legelemibb jogokkal sem rendelkeztek. "Ti vízitek életbe a kisdéd nevendéket, s jó polgárrá nevelitek - szól Széchenyi az ajánlásban - a ti nemes tekintetekből szi a férfi lelki erőt s elszánt bátorságot. S ha léte elkanyarodik a Haza ügyében, Ti fontok koszorút homloka körül. Ti vagytok a polgári Brény és Nemzetiség védangyalai, mely Nélkületek higgyétek soha nem fejlődik, vagy nemsokára elhervad." Ez pedig - ha ismerjük Széchenyi életutját - egyáltalán nem olyan meglepő. A társadalmi bajok felismerése mellett két személy segítette Széchenyit a haladás útjára: Wesselényi báró és "egy szerető asszony eszményi barátsága". Ez az asszony, későbbi felesége, Seyler Crescentia volt. Később a társadalmi, politikai küzdelmekről elforduló Széchenyi erre az egy személyre redukálta reformtevékenysége indítékait. Ugy tüntette fel, mintha csak azért írta volna korszakalkotó műveit, hogy az imádott asszony előtt minél szebb fényben tűnjék fel. Ezt mint széchenyi annyi önvádját, csak szigorú kritikával kell elfogadni. A női nemről alkotott szép véleményének kialakításához hozzájárulhatott Takács Eva is, a 20-as évek női egyenjogusításának jelentős harcosa. 1830-ban ugyanis a megjelent Hítel egyik példányát küldi el Széchenyi "kora e szebbnélkü asszonyának."

A fenti naplójegyzettel ellentétben a Hítel már a nők megbecsülésének bátor harcosává lép elő. Őket tartja az erkölcsi nevelés legilletékesebbjeinek. Ezért szólítja fel őket, hogy "vezessétek Ti mint valaha Spárta anyjai fiatalokat az érdem s erény mezejére! Fejtsétek benne ki már gyenge koraiban minden szépre s nemesre vágyást. Neveljétek bártakká, igazságszeretőkké, szóval férfiakká... Tanítsatok tehát Ti már gyermekkorunkban mindenk előtt igazságnevelést s a csalfa, hazug Szó s Tett gyűlöletére."⁵ Az asszonyok csak akkor lehetnek spártai utódokká, ha őket a férfiakhoz közel emeljük. A nemzeti alapnak, amellyre reformjait építeni akarja, ez az egyik biztosítéka. "Szemünkbe

fog tünni: hogy azon /nemzeti/ alapon, mely tudományt kirekeszt, asszonytársainkat egyedül állati vágyaink s ösztöneink tárgyává teendi... nem ígér nagyobb kifejlődést, mint mikor a fa levegőbe, mocsárba, vízbe, sziklára s.a.t. ültettedik."6

Az Önismeretben már szégyenkezve emlékszik vissza arra az időre, amikor még lenézéssel kezelte a nőket. De úgy érzi, hogy nemcsak neki van oka a szégyenre. "Ha meggondoljuk - írta - mennyit kénytelen tünni sok asszony és mily meg nem szünő unalom közt folynak el évei, míg több mint egy férj száz árnyéklatu időtöltések, sőt élvezetek közt vidorul éli napjait: akkor nem pirulnak-e el, hogy a szegény elhervadt, összeroskadt asszonyi teremtetést annyiszor kacagás és guny tárggyául tüztük ki."7 Ő azonban leszámolt a női nem iránti előítéletekkel, s ezirányu felvilágosult álláspontját - gondoktól megviselt, ellentmondásokkal terhelt - élete végéig megőrizte. Azt szeretné, ha a kellően megbecsült nők a magyar nyelv terjesztői lennének. Ehhez azonban őket is meg kéne tanítani magyarul. A Világban még szomoruan méri fel a helyzetet: "Legnagyobb palotáinkban a magyar nyelv idegen, ritkán fogadják szívesen, s ha megjelen is néha különös alkalmaknál, s úgy szólván, kivétel gyanánt, csak úgy lövell a számos külföldi szózatot keresztül, mint villám a borult ég hasasékin. A szegény számkivetett csak előszobákban s istállóknban cselédek közt tartózkodik inkább, s a ház ékeessége az asszony, ki mindent elevenit, s a legszárazb dolgokra is bájt hint, nem érti, s ha érti is, hátat fordít neki!"8 A Hitel és a Világ abból a célból született meg, hogy végre felrázsa a nemzetet vezélyes tespedtségéből. Széchenyi amikor a Világban a Hitelt jellemezte, kifejezésre juttatta, azt is, hogy művét a hölgyeknek is szánta: "Indirecte óhajtottam nemzetünk bájlóbb felére hatni, s mind magasb mind alacsonyabb születésűeket arra bírni, ne hagyják oda szép honi nyelvünket, hogy inkább idegent szóljanak hibásan, és sokszor legizetlenebb accentussal. Dilettant tehetségem szerint mindent elkövettem az államosak felcsiklandozására, rossz gazdáink magokban

6. Sz.I. Hitel 405. o.

7. Sz.I. Önismeret 33. o.

8. Sz.I. Világ 65. o.

térésére, német honfiaink magyarosítására. Tükröt tettem néhány elébe, melyben tisztán láthaták nyomorult személyüket, s melybe tán csak halálágyakon fognak ismét tekinteni, -- fáklyákat gyújték ott, hol gyertyavilág nem vala elég a rejtett mocskokat kitüntetni, szóval, mindent cselekvém, a mit legtisztább lélekisméretem s legbelsőbb meggyőződésem szerint honom s földieim hasznára sőt szükségére betűk által végbevitetni ítéltem."⁹ A haza érdekében még a női nemet sem kimélte meg Széchenyi a kemény bírálatból. Ezekre az intő szavakra, az említett tükörre 1830-ban nagy szükség volt.

A női nem bírálata sajátosan vegyül Hunnia című művében az önbírálattal. Itt is, mint később az Ünismeretben, keretelés nélkül kimondja: abban, hogy a nők ott állnak, ahol állnak, mi férfiak is nagyrészt hibásak vagyunk. Bírálata nyomán ismét felszínre bukkannak a nemzeti bűnök, amelyek ügyünknek nemcsak nem nyerek meg hölgyeinket, hanem egyenesen elriasztják őket. Egy idegen nevelőintézetből közénk érkezik a fiatal hölgy. Mi fogadja? "Előítéleti hiu rabok, irigykedők, minden nagyot és szépet sárral dobók, alattomos rágalommal, agyarkodók, mindenki szemében a legkisebb szálkát, de a magukéban a legvastagabb gerendát se látók."¹⁰ Ezek az asszonyi nem kedvencei nem szoktak lenni. Pedig a pallérozatlan nemesek jórészt ilyenek voltak a "pipa és a pők", hazájában, ahogy Széchenyi írta. Ez nála már nem a férfiúi nem hiusági kérdés volt. "Mi fogja tehát tehát engesztelődésre bírni a romlatlan asszonyi kebelt? Bizonyára semmi egyéb, mint azon nemzeti közlélek és azon járulási s előmeneteli vágy és ösztön, melynek sok nemzet köszöni mostani létét és nagyságát."¹¹ A nemzeti közlélek fogalmával már találkoztunk, az a koncentráció és a nemzetnevelés eredménye. Tehát minden másnak, a nőnevelésnek is itt kell keresni az indítóokát. A fejlődés útjára a férfinak kell elindítania a nőt. "Az asszonynak hona a férje háza, s ha palotáinkban nem taníták az anyanyalvre, s nemesi lakjainkban nem gyakorolák szebb díyatokban, vajjon az ő vétke, az ő bűne ez? A

9. Sz.I. Világ 53. o.

10. Sz.I. Hunnia 19. o.

11. u.a. 20. o.

férfiakban van a hiba... mert a férj képzi az asszonyt, s ez mindenben csak az uralta nemnek nyomán jár."¹² Súlyos veszélyt jelent a latin nyelv is. "Mert mióta a társalkodási viszonyok rendelkezni kezdének, és a szépnem hatása az erkölcs, jó izlés s társasági kellemekek körül tágult, iskoláink ellenben oly nyelven tanítanak, melyet szépnem nem értett, melyen az nem szólt, azóta kezdé elválasztani a holtak nyelve a két nem érdekét. Az asszony nem értvén, mit tanul fia, mit beszél férje, vagy ismétlesülyednie kell egykori keleti állására, de ezt többé az idő szelleme nem engedé..."¹³ Amíg a magyar nőt nevelése folytán a társaságtól, honfitársaitól idegen nyelvve választja el, férjétől és fiától pedig a hivatalos "magyarországi" nyelv: a latin. Kész paródia. De a paródiából könnyen tragédia lehet. "Egyetértés, barátság köztünk nincs, és mi-kép is lehetne oly nevetségig tarka felekezők közt, melyeknek mindegyike annyira más nézetet, más izlést s más reményt rejt kebelében, hogy szinte az asszony és férj sem jár egy uton?"¹⁴

A női nem legszebb dicséretét egy hírlapi cikkében írta le, s ebben már felszínre kerül saját sorsa is. "A nők azok, akik a legnemesebbre buzdíthatják az ifjút, kinek fenséges tisztjuk, szilárd állhatatosságra lelkesíteni a férfiut s akiknek kezeiből reményli a honáért élő aggastyán egykor megnyerhetni az elismerésnek koszoruját is. Oh! az egek ura ismertesse meg velük gyönyörű hivatásukat és Magyarország felvirulása bizonyos." Bizonyos fokig őt is egy nő sarkallta tettekre, s szeretné ha másokat, -egyéb ~~húján~~ -, legalább egy szép nő ösztönözné hazájáért élni.

12. Sz.I. Hunnia 19. o.

13. u.a. 39. o.

14. ua. 41.

VII. SZILCHENYI ISTVÁN ÉS A MAGYAR KÖZOKTATÁS KÉRDÉSE.

1.

A polgári átalakulást, s ennek következtében a nemzettéválást célzó törekvések már az 1790-91. országgyűlésen felmerültek. A gazdasági, társadalmi és politikai reform szükségességének gondolata nem öltött ugyan határozott formában testet az országgyűlés törvényeiben, de mégsem sikkadt el teljesen. A LXVIII. t.c. a követi utasításokban felvetett sérelmek és kívánások alapján a legközelebbi országgyűlésre törvényjavaslatok kidolgozásának kötelezettségével 9 bizottságot küldött ki. Országos bizottság foglalkozott a nevelés kérdésével is. Ezt II. Lipót dekrétuma így körvonalazza: "Mivelhogy a köztársadalom jóléte főképen az ifjúság nevelésétől függ: azért ő királyi felsége jóváhagyásával határozták a karok és rendek, hogy a nemzeti nevelés és a sajtószabadság általános elvei rendszerének kidolgozására, a királyi jogok sérelme nélkül, országos bizottság nevezessék ki, amely azután munkálatát átvizsgálás és helybenhagyás után törvényei közé iktatás végett bemutatja."¹ A fentiekben megjelölt bizottságok még az 1790-es év folyamán megalakultak, s 1792-93-ban már munkához is láttak. Ezek a bizottsági munkálatok még nem tettek lépéseket a fennálló viszonyok gyökeres átalakításáért, mivel alapjában véve a feudálizmus talaján állottak. A művelődésügyi bizottság elsősorban a magyar nyelv kérdésével foglalkozott, de felmerült a gyakorlati oktatás gondolata is. Tessedik Sámuel tervezetében már a gazdasági téren haladni akaró ország igényei öltöttek testet. Tessedik ugyanis benyújtott javaslatában a népoktatás fejlesztését, gyakorlati gazdasági irányvételét sürgette. Felmerült ezenkívül a mezőgazdaságban magasabb foku, az egyetemen, akadémiákon a középiskolákban történő tanításának kérdése is. Gyáriparunk fellendítése érdekében pedig mechani-

kai és technikai iskolák felállítására nyújtottak be javaslatot. A bizottság e javaslatok közül többet a magáévá tett, bár összefoglaló jelentése az erőteljesebb gazdasági irányt elsősorban az alsófoku oktatásban kívánta érvényre juttatni. Ez a jelentés 1792. őszén már javaslat formájában öltött testet, amely eljutott Széchenyi Ferenc egykori titkárához: Hajnóczy Józsefhez is, aki a konzervatív szellemben fogant tervezet egyes megállapításaival kapcsolatos megjegyzéseit a margóra írta: "Ügyelni kell rá - mondja a tervezet - nehogy az alsóbb néposztályok fiai túl nagy számban tóduljanak az iskolába, és így a mesterségek elnéptelenedjenek." A haladó gondolkodású, radikális Hajnóczy ehhez a következő megjegyzést fűzte: "Ez a félelem fölösleges. Előjogaink, kiváltságaink és mentességeink bőségesen gondoskodtak arról, hogy ez elő ne forduljon és minden rend arra törekszik, hogy a nem-nemesek mélységes tudatlanságban nevelkedjenek és a tehetséges szellemeiket elfojtsák."² A király "nagyvonalu" beleegyezése a nevelési reformba azonban csak porhintés volt a nemesi mozgalom szemébe. Az udvar igazi véleményét a népnevelés kérdésében Sándor Lipót főherceg, a nádor juttatta kifejezésre, amikor is 1795-ben a királynak azt írja, hogy az ifjuság "a leggonoszabb elvekkel" van eltelve. A falusi iskolákra vonatkozóan pedig a következő nézetét hangoztatta: "szükségüket nem tudom belátni, mert attól félek, hogy a parasztnak olyan ismereteket nyujtanak, amelyre nekik nincs szükségük, s amelyek nem fogják őket boldoggá tenni. Az írás és olvasás a falusi népnek véleményem szerint itt nem szükséges."³ Lényegében, amikor a király a nevelésről, mint felségjogról beszél, ezzel és az ehhez hasonló felfogásokkal azonosítja magát.

A XIX. sz. fordulóján a falusi iskolák alacsony szinten állottak. A legtöbb helyen a tanításnak sem a tárgyi, sem a személyi feltétele nem volt meg. Azt, hogy ez nem légből kapott kijelentés, bizonyítja egy 1806-ban megjelent munka, amely Nagyajtai ifjabb Cserey Parkas tollából került ki: "A legfontosabb

2. A magyar jakobinusok. Iratok - levelek - naplók. Bibl. kiadó Bp. 1957. 104. o.

3. A magyar nevelés története a feud. és kap. korban. Neveléstört. könyvtár Bp. 1960. 56.o.

és legágazatosabb veszély a falusi iskolamesterek csekély száma és képzetlensége. De hogy minden tekintetben megfelelő iskolamestereket kaphassunk, szükséges, hogy a falusi mesterek állapota tisztességesebb karba hejhezhetődjön, fizetése nagyobbuljon a új ösztönzések által is mind kedvek, mind szorgalmatosságuk gyarapíttasson, mert az igazat megvallva, a mostani felusi iskolamesterség bizony szegényske sor."⁴ Miben látja Cserey a kivető utat? Idézzük szavait: ezért, hogy "mi hátrább ne maraggyunk, vegyük munkába azon eszközöket, melyek a megvilágosodásra vezethetnek. Mivel pedig ezt az ember tökéletesedés által nyerheti meg, a tökéletesedéshez pedig helyesen intézett és jókori neveléssel juthat, kívánatos a falusi nevelésnek módgyával foglalkozni."⁵

Ezt a szükségletet szinte a kor mindegyik kiemelkedő politikusa felismerte, s meg is tette a szükséges lépéseket, amelyek a magára talált nemzet első lépései voltak. Követeléseit /gimnáziumban legalább egy tárgy magyar nyelvű tanítása, mezőgazdasági és műszaki felsőbb intézetek létesítése, népiskolákkal kapcsolatban alsó fokú iparisokolák/ az udvar politikája miatt nem valósulhattak meg. Ezeket nyomtalanul kitörölni a nemzet tudatából még az udvar sem tudta. A nyelvtörvények hatására egyes megyék hazafias kötelességüknek tartották, hogy saját hatáskörükben segítsék elő a magyar nyelv ügyét. 1826-ban Vas megye határozatot hozott a népoktatás magyarráítételéről és javításáról is. A határozat jelentőségét a következőképpen lehet summázni: "A magyar nyelvű, javított, egységes oktatás programja az egységes polgári kultúra megteremtésének szélesebb kaput nyitott a pusztán nyelvművelésnél és terjesztésnél, mert a határozatok megalkotóinak tudtán kívül sokkal átfogóbb lehetőséget nyújtottak a polgári világnézetű közönség nevelésére."⁶

Az 1832-36. évi országgyűlés után a makacs ellenállás láttán a reformpolitikusok a nemzeti mozgalom egyik fő kérdésévé tették az oktatás ügyét. Kezdetben az óvoda ügyét karolták fel. 1828-ban csak egy óvoda működött /Brunswick

4. Köznevelés 1947. 5. sz. 74. o.

5. u.o.

6. M.o. tört. Egy tankönyv Bp. 1957. 159. o.

"Angyalkertje"/, a reformpolitikusok kezdeményezésére a megyei nemések társadalmi úton 1843-ra 34, 1847-re 89 óvodát állítottak fel.⁷

1841.január 2-a a reformkor jelentős eseményének napja: megindult a Pesti Hirlap, amelynek hasábjainak Kossuth Lajos fejtette ki - Széchenyiénél haladóbb - elveit. A szinte az ország minden problémáját felölelő vezércikkek hosszú sorában helyet kaptak a nevelési kérdések is. Harcol a kisdéd-
óvó intézetekért,⁸ a lelencházakért⁹, a protestáns egyházak felekezeti egységéért a nevelés területén¹⁰, s ami a legnagyobb érdeme ezen a téren: a népnevelésért. Ezeket a cikkeket konkrét javaslatokkal teszi hasznossá: a "Műipar"¹¹ c. cikkében ezt javasolja: "... egy pár tanítót tartani, kik /mint Berlinben igen nagy sikerrel történik/ vásár- és ünnepnapokon a mesterlegényeknek életkörükből vágó technikai tudományokból ingyen népszerű leckéket adjanak, egy harmadik oktatót pedig, ki a mesterinasokat magyar nyelvre oktasson." A cikkben felvetette a népnevelés kérdését is, viszont feszegetni nem merte, mert "igen sok ugynevezett liberálisokat tudnánk nevezni, kik a nép nevelésének éppen nem barátai, mert a népnevelés háttérében ijesztő rémeket képzelnek". Eme liberálisok között - mint később látni fogjuk - ott találjuk Széchenyit is. Nagy jelentőségű az 1841. ápr. 28-án megjelent cikk, melynek címe: "Valami a népneveléshez." Kossuth a népnevelést kora legkorszerűbb kérdésének tartotta, mivel ettől várta a gazdasági élet fellendülését. Kortársait figyelmeztette, hogy a népoktatás fő irányelve a nép életmódjának, hivatásának, rendeltetésének figyelembevétele. Ez pedig Magyarországon a földművelés. Ezért a követelmények a következők:

- 1./ A földművelési jellegű népnevelésnek gyakorlatinak kell lennie, mert máskülönben haszontalan. Ehhez pedig föld és gazdaság kell!

7. M.o. tört. Egy. tankönyv Bp. 1957. 247-48. o.

8. "Kisdédóvás" PH. 1841. 16. sz.

9. "Gyermekegyikolás" PH 1841. 10. sz.

10. "Unió" PH. 1841. 22. sz.

11. P.H. 1841. 15. sz.

2. A tanítók sorság javítani kell, mert "... élelmi gondoktól kinzott állapotban jó tanítót várni képtelenség."

Ha ezt a követelést összehasonlítjuk Nagyajtai fent idézett panaszával, láthatjuk, hogy Kossuth megértette a figyelmeztetést.

2.

Széchenyi a 40-es évekre egyre inkább távolódott az ellenzéki mozgalomtól. Olyan ellentmondások feszültek benne, melyeket - éppen származásánál fogva - nem tudott feloldani. Ezek az ellentmondások, amelyek kezdettől fogva megtalálhatók nála, rövidesen "kiszakították az egyre népesebb és egyre céltudatosabb haladó tábor soraiból, s a saját maga elindította mozgalom fékezőjévé tették."¹² Milyen ellentmondásokról beszélhetünk Szcéhelyi reformrendszerében? Az első, és legfontosabb az, amely alapvető, egyéni tragédiáját okozta: a reformot nem a forradalom előkészítőjének, hanem ellenszerének szánta. Széchenyi betegesen érzékeny lelkének minden rezdülésével irtozott a forradalom "veszélyé"-től. Tudjuk, hogy Széchenyi résztvett a Napóleon-elleni hadjáratban, s mint fiatal katonatiszt járt a forradalom utórezdüléseit mutató francia földön. Megismerkedett a francia forradalom irodalmával, nagyra is becsülte a forradalmat, sőt egyenesen szükségesnek tartotta, a nyugati polgári forradalmak példáját mégis elrettentésként festette nemzete elé. A forradalmat az emberi nemben megmaradt állatiság jelének tartotta, akárcsak a háborút. "Háboru, forradalom emberi készítmények - irta - mely nem ritkán tökéletes egészbe borítja a nemzetek legszebb reményeit, legdicsőbb haladási vágyát."¹³ Attól rettegett Széchenyi, hogy az az eredmény, amelyet a reformmozgalom- többek között ő is - eddig elért, egy sikertelen forradalomban teljesen megsemmisül. Ez lett

12. Sz.I. T.A tézisei. TSz. 1960. 2. sz. 43. o.

13. Sz.I. Döblingi irod. hagyaték. III. rész.

az egyik oka Kossuthtal való meghasonlásának is, aki bár szintén nem akart forradalmat, de nem is rettent vissza lehetőségétől.

A másik súlyos ellentmondás az, hogy a polgári átalakulást a reakciós Habsburg-birodalom adott keretein belül, az alárendeltségi viszony érintetlenül hagyásával kívánta végrehajtani. Ennek ellenére Széchenyi nem volt feltétlen, vak hive a bécsi udvarnak. 1831-ben írta Wesselényinek: "Te veszekedni, s ujjat húzni akarsz a kormánnyal! Én is, csak hogy nem most, gyengeségünk közepette, hanem ha majd erősebbek leszünk"¹⁴ Az udvarhűségben azonban mégis osztályérdekeit és családja hagyományait követte Széchenyi.

Itt rejtezik harmadik ellentmondása: nem volt eléggé következetes a feudalizmus alapját jelentő földesuri - paraszti viszony felszámolásának módozatait illetően. Megelégsével az arisztokráciát óhajtotta emelni, s eme osztály segítségével a nemzetet. Ez - mint többször rámutattunk - kimondottan osztályprogram.

Ezek az ellentmondások törtek felszínre akkor, amikor a Széchenyi által indított ellenzéki mozgalom tulnőtt Széchenyin. A radikálisabb mozgalom vezetője Kossuth volt, az állásait és kicsikart eredményeket féltő Széchenyi elsősorban ellene irányította támadását. Széchenyi felismerte, hogy a Pesti Hírlap egyre inkább az alsóbb osztályok követeléseit fogalmazza meg. Ez készítette őt a "Kelet népe" megírásával 1841-ben. Ebben szállt szembe mindazokkal a tanokkal, melyeket Kossuth hirdetett, azt kifogásolva, hogy a szívhez szólnak ahelyett, hogy az értelemhez szólnának. Ez a formát érintő vád végső soron a fent említett mély tartalmat takarta. Többek között bírálta Kossuth nevelési nézeteit, s kifejtette saját felfogását a népnevelés ügyében.

14. Széchenyi tézisek 45. o.

~~sőt a népnevelés ügyében.~~

Említettk, hogy Kossuth a népnevelés ügyét a legkoszerűbb kérdésnek tartotta. Széchenyi maga is vallja, hogy valóban fontos kérdés a nevelés, de nem a legsürgetőbb. Ezt csak a látszat mutatja: "nevelésünk egészen elhibázott, és így mint mondom, úgy látszik, mintha semmi sem lehetne sürgetőbb, mint ennek minélelőbbi elrendelése."¹⁵ Vagy: "A nemzet életében a köznevelés mindennél fontosabb, ez a legszentebb tárgy."¹⁶ A köznevelés hiánya komoly fennakadást okozhat a nemzet életében: "Jóllehet első felfogásra, sőt hosszabb megfontolás után is a nevelés tárgya mutatkozik nagy nemzeti sakkjátékunk azon vonásának, mellynek józan logika szerint minden más vonást alá kellene rendelni, mert ha nem akarjuk tagadni bajaink legfőbb oka tán az, hogy nincs hazánkban, mint szokás mondani, elég gátra való alkalmas legény... és hibázik viszont azon józan, és minden lárma s pompa nélkül tenni s cselekedni tudó osztály, mellyből minden hivatalra s minden dologra lehetne találni elég, választásra alkalmas egyént, mi azonban korántsem lelki tulajdonunk vagy értelmi súlyunk hibájából, hanem egyedül nevelésünk fonák és még is olly bonyolódott létéből veszi eredetét; mert valóban, ha csalni nem akarjuk magunkat, sehol sincs annyi sokat tanult s még is annyi egészen haszonvehetetlen ember, mint nálunk..."¹⁷

Széchenyi látja tehát a nevelés fontosságát az ország életében, sőt azt a fejlődés meghatározójának tartja, mégsem találkozunk egyetlen művében sem a népnevelés részletes kidolgozásával. Ezt már kortársai is észrevették, Dessewffy József 1831-ben a Taglalatban elismerte, hogy amit Széchenyi a nevelésről és annak akadályairól írt "sok helyes észrevételeket" tartalmaz, de kiemelte, hogy a köznevelésben még eddig nem volt része a nemzetnek. Ezt a programot Széchenyi nem adta, bár foglalkoztatta a nevelésnek az alsóbb rétegekre való kiszélesítése. Széchenyi sokat töprengett a népnevelés problémáján, s ennek a töprengésnek hű tükre naplója: "Az ifjúság testét, szellemét alkalmassá kell

15. Sz.I. Kelet népe 401.

16. u.a. 308. o.

17. u.o. 400. o.

tenni a hazának való szolgálásra, mert különben az ország, az állam számára hiába való volt a nevelés és csupán az egyén hasznára volt tekintettel. Ugy kell nevelni az ifjakat, hogy gyermekkoruktól megszokják minden szemvedélyöknek hazájuk javára és dicsőségére áldozását. Mindezt leginkább jó népiskolára van szüksége a hátramaradásából előre törekvő népnek."¹⁸ Ezt Széchenyi még 1819. április 9.-én írta, tehát fiatalon. Mellékesen hadd jegyezzük meg, hogy itt nagyon szépen tűnik elő Széchenyi nemzetnevelő eszméje. Az egyén nevelése nem a legvégső cél, hanem csupán eszköz a nemzet felemeléséhez. Széchenyi a nemzetet, tehát a közösséget akarta nevelni, ez az egyénen keresztül valósulhat meg. Ennek megvalósítása csak nyilvános iskolában történő neveléssel lehetséges: "Egyeseket lehet jól nevelni, aki azonban hazájának, honfitársainak akar szolgálni, annak nyilvános iskola alapjait kell rakosgatnia."¹⁹ A fentiekben megállapítottuk, hogy Széchenyi sokat tanult a felvilágosodás képviselőitől, azt az anyagot, amit átvett, átgyúrta a maga arculatának megfelelően, s sokszor ha el is vett belőle, tett is hozzá. Széchenyi Locke tanításait is korrigálta, ha azt nem látta elfogadhatónak rendszerében. Locke az előkelő ifjak magániskolájával szemben az "alsóbb osztályok" gyermekei számára "kezdetleges" munkaiskolát akart létesíteni, amelyekben a gyermekeket mesterségekre tanítanák, s emellett minél több vallás-oktatásban részesítenék. Mennyivel demokratikusabb Széchenyi fel fogása, aki bár az arisztokráciát akarta nevelni, programjába mégis belefért a nép is, a kilenc millió nem nemes. Széchenyi inkább közelebb áll Helvetiushoz, aki nemcsak helyeselte, hanem harcolt is a nyilvános, közös oktatásért, amely egységes világnézetűvé neveli az ifjúságot. Széchenyi naplójában láttuk, hogy 1819-ben a nyilvános iskolák hive, az is felvilágosodás hatása. Az állami nevelőintézetek gondolata egyrészt Rousseautól ered, másrészt a külföldi nevelőintézetek keltették benne ezt a gondolatot. Ettől a tervtől lassanként távolodott, mivel oszladozott benne az

18. Sz.I. Napló id. Imre 51. o.

19. u.a. 53. o.

állami támogatás iránt táplált optimizmusa és reménye. 1821-ben három módját látja a nemzetnevelésnek:

- 1./ a magyar nyelv művelése
- 2./ a közlekedés javítása
- 3./ a közszellem kifejtése az egyleti élet által.

Elismerte, hogy a nép nevelése állami ügy, más-képp, mint állami irányítással nem valósítható meg: "A nép, a tömeg nevelése az állam kezében van. Csak akkor válhatik valamely nemzet naggyá, ha vezetői okosak s maga a nép egészséges és erős."²⁰ Széchenyi azonban az általa elképzelt kormányt nem tudta azonosítani a császári kormányzattal, amely mindennek mondható, csak okosnak nem. Maga ez az "okos kormányzat", az egészséges, erős nép fogalma, s a nevelés ilyen szerepe mind-mind a felvilágosult racionalizmus vonása. Szinte önkéntelenül kívánczik ide Helvetius néhány sora: "Ha az emberek, akik szabad kormányzat keretei közt őszinték, jóindulatuak, szorgalmasak és egészségesek, aljas lákivé, hazuggá, szilány-nyá, tehetségtelenné és gyávává lesznek - zsarnoki kormányzatban, akkor a jellemükben megnyilvánuló eltérés abból a különböző nevelésből származik, amelyet az egyik, illetve a másik kormányzat keretében kaptak."²¹ Széchenyi már a reformkor elején sem bizott az osztrák kormányban. A Világban, a Dessewffynek írt nagyszerű válaszban érdekes utalásokat találunk erre: "Te azt gondold /mármint Dessewffy/: előmenetelünk csak részint függ tőlünk; és pedig azt hiszem: csupán tőlünk függ."²² Ez a társadalmi tevékenység meghirdetése. Miért szeretné Széchenyi, ha ebben az országban minden a reformistáktól függne? "Kicsinosult s okos emberekben könnyebb uralkodni, mint buta s okatlanokon, ezen ne kételkedjünk; s valóban Fejedelmünk, ki egy olyan igen complicált erőműnek élesztője s forgatója, nem kívánja tiszt-körének ok nélküli nehezítését, hanem olyan jobbágyt kedveli s

20. Sz.I. Napló id. 1. mre 55. o.

21. Helvetius: Az emberről 172. o.

22. Sz.I. Világ 104. o.

becsüli legjobban, kiknek eszköz és szivökben egyformán bizhatik... Hogy pedig a kormány fáradozásinkat sem előre nem segíté, sem azokat nem gátlá, hanem éppen nem avatkozott beléjük, ezért legnagyobb köszönettel tartozunk."²³ A be nem avatkozás azt jelentené, hogy se pro, se kontra nem fejtene ki a kormány tevékenységet, amiben - mint Széchenyi is írja - a fékezés mellőzése volna az üdvösebb jelszég. Csakhogy a kormány nem érdemelte ki Széchenyi köszönetét, mert egyre intenzívebben avatkozott nevelésünkbe, még hozzá a gátlás igyekezetével. Így történhetett az, hogy 1840. január 4.-én egyik beszédében az "udvarhü" Széchenyi felháborodva fakadt ki: "Ha fejedelmünk egyedül csak constitutionális országok feje volna, még akkor sem ismerném el hatalmát a nevelés ügyében a törvényeken túl, stb. De hát még mai állásában, mikor a trónhoz közel állóknak tanácsa szerint, szinte kötelességszerűleg abszolút elveket terjeszt, bizonynyal annál kevésbé!"²⁴ Ez nyílt beszéd, őszinte szókimondás, és azt se felejtsük, hogy 1840-et irtak akkor!

Felmerülhet a kérdés, hogyha ennyire fontos a nevelés - a nemzet szempontjából a népnevelés - , akkor miért hallgott erről Széchenyi éveken keresztül? A válasz: a forradalomtól való félelme miatt. Bármennyire furcsán hangzik is, mégis ez a valóság. Ha ezt tüzetesebben megvizsgáljuk, tettenérhetjük Széchenyi ellentmondásainak egyikét a nevelés területén. Az 1832-36-os országgyűlés után, mint láttuk, nagy teret kapott a népnevelés ügye a reform-követelések között. Ez döböntette meg Széchenyit, s ez készteti arra, hogy szint valljon.

Széchenyi az ide vonatkozó nézeteit először a "Lelet népe soraiban" fejti ki: "Én - írta - bármily paradoxnak látszassék is, mit mondok, csak kevéssel ezelőtt nem voltam a népnevelés vagy jobban mondva a népfelvilágosítás mellett, mert tisztán áll előtttem, hogy nyomorult politikai köre közt, melyből így úgy szólván némileg csak tegnap merült ki a nép, vagy kétségbeesésre vagy nyílt lázra neveltük volna azt. Minek természetesen

23. Sz.I. Világ 116. o.

24. Zichy: Sz.I. beszédei

egyikére sem kívántam ez öntudattal nyújtani segédkezet. És pedig, mert nincs kegyetlenebb tény, mint valakit ámitásibul s jobbat nem ismerő megelégtetéséből felrázni, vagy éppen felkorbácsolni, mielőbb egyuttal ámitásaiért valóságot s felébredt vágyinak szabadabb hatáskört nyújtani nem volnánk képesek. S aztán, mert nem érhetne mindezt magyarokat nagyobb csapás, mintha lázba, forradalomba gyúlna a hon! Ki tehát e csapást minden módon kerülni s hátráltatni nem igyekszik, az bármily tudós, nagy tehetségű férfiú legyen is egyébiránt, semmi esetre nem hű magyar, kívül nemzeti felvirágzást és saját szellemünkbeli felemelkedését várhatná a hoz."²⁵ Elemezzük csak ezeket a sorokat! Tehát Széchenyi tudatosan ellenezte a nép felvilágosítását, mert ezzel akarta elkerülni, hogy az nyomorult sorsának tudatára ébredjen. Lényegében helytelen szemlélet ez, s ha "színték leszünk, párhuzamot vonhatunk az osztrák udvari politika, és Széchenyi nézete között. Széchenyi mentségéül szolgáljon, hogy ezt az állapotot nem akarta konzerválni, ezt a megoldást, csak ideiglenesnek tartotta. Látjuk, hogy a forradalmat nem tudja másképp, mint pusztuláshoz, súlyos csapásnak elképzelni. Ettől való félelmében kitagadja a nemzet köréből mindazokat, akik ezt elkerülni nem törekednek. Kétségbeesetten kiáltja Kossuth felé: "a népet, mint súlyos nyavalyából az életre visszafordulót, csak lassanként és a legkényesebb tapintattal szabad nyomorult mibenlétével megismertetni."²⁶ Ez pedig a legtipikusabb reformeri út: lassan, körültekintéssel, "mindent megfontolva, mindent meggondolva" haladni a nemzet jobb sorsa felé. "Minél magasb a születés, több a vagyon, annál nagyobb a felelet s kötelesség."²⁷ - írja a Világ című könyvében. Az ő vállát talán tulságosan is nyomja e felelősség, amit nem egyszer maga szedett fel. Kötelességét pedig abban látja, hogy a "minél magasb születésűeket" megnyerje céljának. Kossuth, - aki már számrazásánál fogva is radikálisabb volt - valahányszor lendíteni kellett az ellenzéki mozgalmat, mindig mert a népre támaszkodni, végeredményben sikerük, a 48-as forradalom győzelme is a néptömegek segítségének volt köszönhető. Ezért nem félt

25. Sz.I./Világ/ Kelet népe

26. u.a. 314. o.

27. Sz.I. Világ 4. o.

Kossuth a forradalomtól, mert a széles népi bázis hallatlan erőt kölcsönzött mozgalmának. Széchenyi osztályprogramja nem képzelhető el forradalommal, ezen a talajon csak a reformokig lehetett eljutni. Még is vallja ezt a Stadiumban: "Utam a közép, egyenesen kimondom... úgy hiszem koporsóig az lesz. Azon reputatív se hideg, se meleg, mely annyiok előtt fertelmes, nekem legkellemesb..."²⁸ A forradalomtól való félelmét szemléletes példán is élénk tárja: "nem tartom jó logikának... ha valaki növendéket illetőleg azt mondaná csak nőjjön, csak erősödjék, csak vastaguljon előbb, majd megtágítjuk köntöseit azután; de azt tartom jó logikának, ha valaki, úgy is tudván, hogy nőni fog a növendék teste, már előlege-sen tágíttatja ruháit."²⁹ Találóa teszi fel ezzel kapcsolatban a kérdést Eötvös: hol van az az ember, aki növendékének, csakhogy ne hátráltassa növelését, s hogy köntösei szét ne szakadjanak a szükségesnél tágabb ruhákat csináltat?³⁰ A "köntös", mint azt Széchenyi maga is beismeri, már tágult, "mert hiszen kezd kezd lenni, sőt van van Magyarország minden lakosinak tágacskább politikai léte már... így a haláli álmából felébredt magyarnak neveléséről is lehet veszély nélkül, sőt kell ezentul már gondoskodni, s adjon Isten erőt, s ezen legfontosabb, legszentebb tárgynak okszerinti vizsgálatával is előálllok minél előbb."³¹ Naplójában ugyanerről így elmékedik: "Jó népiskolára van a hátramaradt népnek legnagyobb szüksége. Nem ismerem azonban egy olyan iskolát sem, a melyet óhajtok és el tudok képzelni!"³²

Széchenyi látja a nevelés fontosságát, bevezetésének lehetőségét, maga meg is igérte ezt - azonban mégsem tett semmit. Még mindig volt, ami kezeit lekötötte: az osztrák udvartól való félelme: "mind e mellett a nevelés tárgya még nem a mostteendő legelső vonás... azon okból ... mert ezen tárgynak idővesztés nélküli s talpra esett elrendelése nem függ egyedül

28. Sz.I. Stádium

29. Sz.I. Kelet népe 400. o.

30. Eötvös József: Kelet népe és Pesti Hírlap. Révai Testvérek Bp. 1902 28. o.

31. Sz.I Kelet népe 400. o.

32. Sz.I naplója III. 39. o.

magunktul."²³ Ettől való rettegésében még a kisdedóvó intézeteket is rossz szemmel nézte, felismerte ugyanis, hogy ezek szaporítása csupán eszköz a reformpolitikusok kezében. Ezt ugyanis, akárcsak a népnevelést, nem tartotta még korszerűnek - Kossuthnal ellentétben. Széchenyi szerint ez korántsem illet még "nemzeti sakkjátékunkba." 1835. október 9.-én Brunsvick Terézia aláírási ívet küldött Széchenyihez, hogy járuljon hozzá az óvodák hazai fellendítéséhez. A "lagnagyobb magyar" vonakodott ezt teljesíteni, a végül is megajánlott összeget a következő levél kíséretében küldte el a grófnőnek: "E f. évi Octóber 8.-án irt becses sorait néhány nappal vettem ezelőtt. Feltornyosult munkáim válaszómat ez óráig hátráltatták. Nagyságos Grófné! Noha nem szeretem, sőt elveim ellen van, pénzbeli tehetségeimet eldiribolni, s így egyeseket pártolásom alá venni nem szoktam, jóllehet hasznuknak még igazi színe sincs és ekép a festés, csekély ítéletem szerint a napirendtől még felette távol esik, s ámbár legutolsó garasomnak is van bizonyos helye már, hova annak okvetlen folytania kell, - ezért Nagyság iránt - Őszinte tiszteletem bemutatása végett - mégis kivételt akarok tenni magam alkotta rendszabásimban, s ide mellékelve csatolom a hozzám irányzott aláírási ívét, melyen évenként 50 pengő forint hozzájárultam mutatkozik, s pedig az 1836. 7 és 8. évre. Vegye Nagysád hódolatom e bebizonyítását nyájas leereszkedéssel, míg Nagysádhoz személyesen leendő szerencsém, ki vagyok Nagyságodnak legalázatosabb szolgája, stb, stb,"³¹ Sokkal világosabban tűnik elő idegenkedése egy másik - Tasner Antalhoz intézett - leveléből. "Csak ha tudnám - fakad ki - mi az a "Kisded-ovó" Intézet! Kleinkinder-sohule, Findel Haus, Kindor-Versorgungsges-Anstalt, Assecuration-Anstalt. -Vagy micsoda? Nem jó szó... mert ki nem találhattam vagy... bennem a hiba."³⁵ Ugy véljük, hogy az utóbbi az igaz. A Kelet népében ismét kifejtí az új nevelés; intézményről véleményét: "Kisdedóvó intézet, felséges eszme! És bár volnánk már azon a ponton - ki éldelné azt inkább mint én, kire olly nagy szám kisdedet bizott az ég - hogy ezen vonás nemzeti sakkjátékunkba már illeték is, és minden viruló élet gyümölcsöznék hazánkknak."³⁶

33. Sz.I. Kelet népe 401. o.

34. Sz.I. levelei II. 139. o.

35. u.a. Tasner Antalhoz 1836.

36. Sz.I. Kelet népe 311. o.

márc.11.-én irt lev. II.264

Összefoglalásként idézzük magának Széchenyinek szavait, s a kiszemelt rész mintegy összegezését adja a fent elmondottaknak: "ha egy tökéletes forradalmon nem akarjuk áthajtani a nemzetet, hanem ingadozás nélkül kívánunk nagy nemzetté emelkedni - ha nevelés által még mesterségesen is tágíttatik a magatúl is mindegyre növekvő nemzeti test, mielőtt elég tág köntöse, azaz elég tág politikai léte volna, mellybe azt megbomlási veszély nélkül úgy szólván, belé is lehetne nevelni.- Forradalom ránk nézve legveszélyesb halálos betegség."³⁷

3.

A Kelet népe közel sem ért el olyan sikert, mint a Mitel, Világ vagy Stádium, sőt az ellenzéi mozgalom határozott ellenállásába ütközött. Kossuth - igaza tudatában - hiiggadtan, határozottan utasította vissza a vádakat. Feleletében³⁸ kifejtette, hogy az ország állapotának három stádiumát ismeri:

1. agitáció stádiuma: érezzük, hogy az állapotok úgy nincsenek jól,
2. discussió stádiuma: mikor meggyőződünk arról, hogy a dolog más-képp is lehet,
3. cselekvés stádiuma: mikor azt mondjuk, hogy másképp kell lennie.

Kossuth szerint az első stádiumon már túl vagyunk és "az első stádiumon túl levők gyanánt emlitém: az ősiséget, az adót, ... a nép-nevelést..."³⁹ Tehát Kossuthék érezték, hogy az ország helyzete így nem megfelelő, s határozottan hirdették: igenis másképp is lehet! Kossuth észrevette a Széchenyiben feszülő ellentmondásokat, higgadtan fel is tárta azokat:

Széchenyi: "a statárium még néha tán szükséges, míg polgári lét, nevelés... előzmények... által gyökeresen kipótolva,

37. Sz.I. Kelet népe 400. o.

38. Felelet gr. Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól. /M.o.ujabbkori tört. forrásai/ Bp. 1925.

39. Kossuth id.m. 486. o.

tökéletesen és örökre szükségtelenné nem teendik."

Kossuth: "Legyen szabad azt is megjegyeznem, hogy ha a nemes gróf a nevelést csakugyan szükséges előzménynek tekinti: miért akarja mégis azt politikai jogoktól függeszteni fel? Miért tagadja, hogy a népnevelés nemzeti sakkjátékunkban a most teendő legelső vonás, s miért akarja utját állani népnevelésre célzó zsenge vállalatinknak, miket olly anyagilag ápol, annyi őszinte kedély?"⁴⁰.

Széchenyi a népnevelés megvalósítása előtt két javaslatának figyelembevételét óhajtotta, mégpedig azt, hogy a hibákat ne töljük a kormányra és egymásra, hanem magunkban keressük, másrészt bizonyos "kötelességérzetnek fölébresztését és közönségessé tételét." Kossuth erre gunyosan kifakadt: "Ime! itt van, ezt tegyük, s ne a népnevelést - illy pozitív javaslatot gyöngé értellemmel kivenni képes nem vagyok..."⁴¹ Széchenyi nézeteit a népművelésről elfogadhatatlannak tartotta. Abból - írta - hogy ez a tárgy nemcsak tőlünk függ, korántsem az következik, hogy a dolgot elhanyagoljuk, hanem inkább az, hogy keletkezett erővel és igyekezettel tegyünk meg annyit, amennyi tőlünk telik. Ez a helyes álláspont. Nem szabad visszariadni a kormány vetoja miatt, hanem újabb és újabb ostromokkal kell kicsikarni mindazt, ami lehetséges. Erre utalva sóhajtott fel: "Adná isten, hogy egyhamar csak mind az meg volna téve, mit e részben tennünk lehetne, örömmel s elégedéssel tekintenénk a jövőbe."⁴² Figyeljük meg, milyen logikus Kossuth fejtegetése: "De különben is, ha eddig a népnek politikai létéről, jogokról s az örökös gyámsági rekeszeknek kissé tágitásából vala szó, mindig azt szokták felelni: Nem lehet, nem érett még erre a mi népünk, előbb nevelni kell. Most pedig a nemes gróf azt mondja: előbb politikai létet kell a népnek adni, aztán nevelést.- Boldog isten! hisz így sáha ki nem jövünk a circulus vitiosusból."⁴³ Az ellentmondást megértjük, ha feloldani

40. Kossuth idm. 486. o.

41. u.a. 521. o.

42. u.o.

43. u.o.

nem is tudjuk, hogy Széchenyi, amikor a nevelésről beszél, a vagyosok nevelését érti, az arisztokráciáét, amely felvilágosulva magához emeli az alsóbb osztályokat. A felvilágosult uralkodó osztály majd kiszélesíti a politikai jogokat, s akkor lehet nevelni a népet is - a kibővült politikai "köntösbe." Kossuth nem ellenezte, hogy politikai jogok előzzék meg a nevelést, mégis megkérdezte, melyik a jobb: egy szabad nép, mely buta, vad, durva, neveletlen; vagy egy nevelt, erkölcsös nép, mely még nem szabad? Kossuth a - Széchenyi által felhozott - érveket fordította vissza: ne véljük - írta - hogy a nép nem gondolkodik nyomorult sorsáról, de éppen az a baj, hogy nevelése nem lévén, azt rosszul fogja fel, nyomorultabbnak képzelet. Fejtegetéseit és válaszát a következő hasonlattal zárta le: "a népnevelés olyan, mint a tölgy, melynek nagy idő kell, míg a kisdöd mátkából élőfa lesz; de ép azért nem lehet vele eléggé sietnünk; s ha csakugyan nem rajtunk áll, egész erdőt vetni egyszerre: ültessen csak kiki teltsége szerint apró csemetéket, - majd fa fa mellett erdőt csinál."⁴⁴

A vita tulterjedt Széchenyi és Kossuth párharcán. Hozzászóltak főnemesek és kisnemesek, költők és írók - legtöbbjük Kossuth oldalán. Eötvös József - már idézett művében - feltette a kérdést Széchenyinek: "Hol van a törvényhozó, ki népének valaha politikai jogokat adott volna csak azért, hogy később nevelésünk veszély nélküli^{ve} váljék? hol van nemzet, mely politikai szabadságot kívánva, nem arra hivatkozott volna, hogy megérett rá, s hol zsarnok, ki azt eltagadná a nélkül, hogy épen a nép éretlenségére hivatkoznék s hogy zajjal hirdetné, hogy alattvalói még a művelődés alantabb fokán állnak, mintsem hogy nekik politikai veszély nélkül adathatnának? Tudomásom szerint a nevelés eddig általánosan politikai jogok gyakorlására sine qua non feltétlennek tekintetett, s talán soha az ellenkező - hogy ti csak bizonyos politikai jogok gyakorlása által válik a nép neveltetésre alkalmassá - még nem állítatott."⁴⁵ A politikai jogok előfeltételének tartja Eötvös is

44. Kossuth idm. 522. o.

45. Eötvös J. id. m. 28. o.

a nevelést, a műveltséget: a szabadság - kérde - "nem ott tűnik-e fel mindig szemeink előtt, hol aránylag a legtöbb művelődés vala?"⁴⁶ "A nemzeti erkölcsök azok, mik minden törvényt magyaráznak; s a ki-művelt nemzet csak úgy tűnheti el hajdanának alkotmányos formáit, ha végrehajtásuk által nem sértetnek érzeményei."⁴⁷ Lényegében Eötvös álláspontja azonos Széchenyiével, annyi eltéréssel, hogy az ország politikai helyzetét már nem találta veszélyesnek ahhoz, hogy a népnevelés bevezethessük. Eötvös idealista szemlélete tűnik elő akkor, amikor így teszi fel a kérdést: "vajon ily viszonyokban nem kívánatos-e, hogy inkább erkölcsi, mint anyagi szükség legyen e változások alapoka; hogy inkább az értelem hatalmával, mint anyagi erővel küzködjének az új ügyek pártolói, hogy a nép, mely jogaiért viv, inkább ügyének igazságában, mint anyagi erejében bizzék; hogy inkább - mi csak művelt nemzeteknél lehető - reform, mint revolutio által vivja ki győzelmét?"⁴⁸ Ezzel az érveléssel Széchenyit akarta meggyőzni, azt bizonygatva, hogy ha nem a neveléssel próbáljuk az alkotmányt kiterjeszteni a nemzet szükségleteire, akkor azt megteszik mások - a "silány" anyagi erővel. Nos, Széchenyi választhat! Eötvös nem teszi magáévá Széchenyi azon nézetét, hogy a népnevelés időszerűtlen az osztrák udvar privilégiuma miatt. Kossuth álláspontján állva ebből azt a következtetést vonta le, hogy amit megtehetünk, azt igyekezzünk is minél következetesebben megtenni.

A konzervatív arisztokrácia oldaláról bírálta Széchenyit gróf Dessewffy Aurél, aki X.Y.Z. álnév alatt jelentette meg cikkét 1841-ben a Világ című lapban.⁴⁹ Kategórikusan kijelenti, hogy a népnevelés kérdésében a "Keletnépe tisztelt szerzője" merőben téved. Téved annyiban, hogy a népnevelés kérdése elé helyezi a politikai jogok "osztogatását". Ez pedig azért nem helyes szerinte, mert a népneveléssel - mivel ennek eredménye évek kérdése - a politikai jogokat nemcsak meg nem haladnánk, de utól sem érnénk. Az sem kifogás Dessewffy szerint, hogy ez nemcsak tőlünk függ, mert pl. az ősiség, a bank, stb is a kormánytól függ, s ezt Széchenyi napirenden emlegeti. Dessewffy teljes lojalitással

46. Eötvös J. idm. m. 28. o.

47. u.a. 29. o.

48. u. a. 29-30. o.

49. X.Y.Z.: Pesti Hírlap és Kelet népe közti vitály

viseltetik az udvar iránt, amikor a vita eme oldalát feszegeti. Szerinte nincs méltatlanabb dolog, mint azzal gyanusítani a kormányt, hogy a "népnevelés dolgában üdvös intézkedéseket hátráltatni fogja."⁵⁰ Ugy fogta fel Dessewffy a kérdést, mintha erre még sohasem történt volna példa /1825-27-es o.gy.j. 1832-36-os o.gy./ A cikkíró helyesnek tartotta Széchenyi és Kossuth vitáját, mert ebben - ugymond - a vélemények érlelődnek. De amíg a vita eldől, a következő taktikát ajánlja:

1. "Nem beszélni sakk játékról - mint azt Széchenyi tette- mert sakk nem gondolható ellenpárt nélkül s azzal végződik: sakk és matt a királynak, mi pedig a hü magyarnak nem szándéka"- /Mivel neki ilyen szándéka nincs./
2. "Nem hirdetni a kormányról, hogy németekké akar tenni, a mi nem igaz; vagy ellensége a népnevelésnek, a mi méltatlan gyanusítás."⁵¹

Ha Dessewffy olvasta volna Sándor Lipót főherceg levelét a királyhoz, vagy - ne kívánjunk ilyen nagyot: csak "hü magyar" szeméit tartotta volna nyitva, bizonyára más véleményen lenne. Azt mondja a gróf, hogy a kormány nem ellensége a népnevelésnek, akkor barátja, vagy legalábbis támogatója. A népnevelést támogatni pedig elsősorban anyagiakkal, pénzzel lehet. Nézzük meg, milyen helyet foglalt el a népnevelés a kormány költségvetésében /1847/

1. Budán a felséges udvar számára	129 000 Ft
2. M.o.-ban fizetett statis adósságokért	1 213 000 "
3. Királyi kormány és ítélőszék	2 529 000 "
4. Só felemelt árából utakra és vizekre	288 000 "
5. Vármegyék és királyi városok belső ig.	5 953 125 "
6. Végvidéki beligazg. és épületi költs.	1 042 405 "
7. M.o.-ban fekvő rendes sorkatonaság tart.	8 540 000 "
8. Végvidéki katonaság tartására	1 351 541 "
9. Restanciák az egyenes adóból	225 000 "

50. id. m. 600. o.

51. u.a. 607. o.

10. Jövedelem kezelési költségek	6 787 598 Ft
11. Bécsbe a centralis birodalom kincstárába küld.	7 706 598 "
	<hr/>
Ö s s z e s e n :	34 262 333 Ft 52

Nevelésre egyetlen garast sem találunk. Nos, a király ennyire viselte szíven a magyar népnevelést. Ami pedig Dessewffy fellépését, kiállítását illeti, érdekes adatokra bukkantunk. Dessewffy Aurél gróf hirlapi polémiája szorosán fűződik Dessewffy József a Taglalat szerzőjének áskálódó munkásságához. József gróf a Kelet népe megjelenésekor széleskörű bujtogató hadjáratba kezdett. 1841. augusztus 10.-én levelet írt Marcel fiához, amelyben kifejtette, hogy Széchenyi a Kelet népében az ész és szívről zavaros, vizenyős ésszel ir, s határtalan dölyffel. Jó lenne - jegyzi meg - ha fia írna a Pesti Hirlapban, csipkedje meg "gróf István szerénytelenségét". Ő néhány epigrammát szívesen bocsát rendelkezésére, esetleg Eötvöst is burditsa közreműködésre. Nagyon csekély elégtétel lett volna ez a szenzációs Világra. Valószínű, hogy ő ösztönözte Aurélt is Széchenyi támadására.⁵³

Sokkal radikálisabb nézőpontot foglalt el Vörösmarty Mihály.⁵⁴ Az alkotmányjog kiterjesztésével és a neveléssel kapcsolatban az a véleménye, hogy az egyszerre indulás, ha különben lehetséges, e két tárgyban ez a legüdvösebb. Helyesen figyelmeztette Vörösmarty a politikusokat arra, hogy a nevelés nálunk még nemzetiség tekintetében is különös figyelmet érdemel.

Nem maradhat ki a névsorból a reformpárti művelt köznemesség egyik jellegzetes alakja: Fáy András sem. 1841-ben jelent meg kis könyve a "Kelet Népe nyugaton" címmel. Kifogásolta, hogy Széchenyi a hadiadóra többet gondolt, mint a népnevelésre, pedig "ángol, franz-honban, s egyebütt, hol szababb alkotmányok léteznek, az adó budgetjébe befoglaltatnak a nemzeti közfundus költségei is, millynek a vallás-gyakorlatnak,

52. /Schvarcz Gyulaő A közoktatásügyi reform... 99.o./

53. Oh. Sz.I. gyűjt. 8. cs.

54. Vörösmarty M /álnéven Hazay Gábor /A Kelet Népe 1841-ben /M.o. újabkori tört. forr. Bp. 1925.

tanításnak, ut-hidcsinálásnak költségei, stb..."⁵⁵ Széchenyivel szemben Fáy időszerűnek tartotta a kisdedovó intézeteket, mivel ezek a legszelidebb, leghatékonyabb eszközei magyarosodásunknak. Ez valóban így van, de nem a legeredményesebb eszközök, Kossuth hamar felismerte ezt, s a kisdedovók helyett az iparoktatást, reáliskolákat és műszaki főiskolákat követelte. Fáy végül kompromisszumus javaslatot tett a vitatkozó feleknek: "Intézzük nevelésünket jelenleg úgy, mint azt mostani körülményeink lehető legjobban megengedik, s javulván ezek, javítsunk mi is nevelő rendszereinket és intézeteinket."⁵⁶

Meghallgattuk a nagy emberek hozzászólását a reformkor legnagyobb vitájának nevelési tételeihez. Hogyan fogadta a köznapis ember a két génius polémiáját? Egy - különösebben nem érdekes - naplótöredék ha nem is teljes, de egy villanásnyi fényt enged vetni az akkori egyszerűbb emberek felfogására, gondolatmenetére. Idézzünk néhány sort Tanárky Gyula nővérének naplójából. 1841-ben írta: "A hosszú ~~est~~éken felváltva ezeket /pl. Kelet népe/ olvasgatom, s akkor elfeledem körülöttem a világot, elfeledem pillanatokra minden anyagit s elmerülök Széchenyinkkel egy szellemi világban, iparkodom őt egészen felfogni s megérteni, a mi fájdalom, nem mindenkor sikerül." 1842 március 5.-én homlokegyenest ellenkező véleményről árulkodik a napló: Elmondja, hogy az előző napi estét Kossuth feleletének olvasásával töltötte. "Gr. Szécsényi Kelet népe - írta - valóban igen parányivá változik, ha Lajos generális feleletét olvassa az ember s ha mint avatatlan az politika szövevényesebb s felfogásomon tulibb részeket ítéletet hoznom szabad - mindenesetre azt fogom mondani: Szécsényi most az egyszer szégyenbe maradt."⁵⁷ Kell-e kézzelfoghatóbb tény Kossuth Felelete hatásának lebecsülésére? Nem sokan álltak Széchenyi mellé a publicisták közül sem, cikkeik inkább Kossuth vonalvezetésével kardoskodnak. A Társalkodó 1841. évi 117. lapjában Képesy József a következőképp ír a népnevelésről: "A társas élet előbbkelő eleme a józan ész

55. Fáy id. m. 13. o.

56. u.a. 27. o.

57. O.l.t. Széchenyi István gyűjt. 8. cs.

és szellemi jólét, s egyedül ez által emelkedhetünk a föld minden teremtvényei fölébe, hogy pedig társas körünkben boldogok lehessünk, mindennek fölött szükséges lelkünk kiképzése; mert anyagi jólét szellemi nélkül korántsem boldogság. Honunk minden vidékire elhatott ümmár a népnevelés ügye, és ez - úgy hisszük - korunk főbb kívánata."⁵⁸ Egy cikk a Századunk 1841. május 20.-i számában felháborodva veti Széchenyi szemére: "Avagy talán a nemesi czim legyen azon csudaeszköz, melly a tudatlant is tudóssá tegye?" Ez a megjegyzés azért is érdekes, mert utal a politikai jogok kiszélesítésének kilátástalanságára is. A cikkíró ugyanis nem tudja elképzelni, hogy valakit másképp, mint nemesítéssel politikai jogokkal lehessen ellátni az akkori feudális Magyarországon. A cikk írója agitál a népnevelés mellett, s szavaí mögül a 30-as évek Széchenyiye lép elénk "Mindenütt ugyan, de kiváltképen a politikai, az alkotmányos, a közérdekű tárgyakban kívántatik ész, okosság, értelmesség, tudomány, belátás, tapasztalás; csak ezek lehetnek legbiztosabb kutforrásai minden tanácskozásnak."

4.

Hiába volt érvelés, rábeszélés, meggyőzés, Széchenyit hitében, elveiben nem lehetett megingatni. Ha érdeklődéssel olvassuk át az 1846-ban megjelent brossuráját, az "Egyszemélyesek különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg", sajnálkozva vesszük észre, hogy a Kelet népe eszméi ismét megjelennek. Széchenyi itt is csak akkorra tűzte ki a népiskolák minden veszélytől mentes felállítását, mikor a nép politikai köre már megfelelően tágult. "Már miután minden politikai műtételnek nincs és nem is lehet magasb czélja, mint

1. lehető legtöbbek valódi szerencsáját eszközteni
2. e szerencsét lehető legolcsóbb áron megvásárolni: Ugy hiszem, minden, kinek politikai befolyása van, szorosan köteles a most érintett átmenetelt... mennyire csak bírja, minden hagymázás és forradalmi elmérgülésektől menten tartani, minthogy hagymáz

58. K.J.: Honunk főbb kívánata.

és forradalom még a legerősebb s legönállóbb népeket is vajmi közel hozhatja a sirhoz s annál könnyebben olyasokat, melyek nem igen erősek s e fölött még házassági viszonyok közt is élnek; mit kivált nekünk magyaroknak nem lesz felesleges, ha nemzetiségünkhez mutatott ragaszkodásunk több mint színjáték, szakadatlan éberséggel szemmel tartanunk."⁵⁹

A 40-es években megváltozik Széchenyi helyzete társadalmunkban. Az ellenzéki mozgalommal szembefordul, ezen felbátorodva az udvar és a konzervatív párt szeretné magának megnyerni. Bár Széchenyi István mindkettőt elutasítja, népszerűsége már csak árnyéka a 30-as évekének. Különösképp nem zavarta az őt, hiszen sohasem volt népszerűség-hajhász, de azért gondolkodásra készítette. "Tizenöt, husz évvel ezelőtt, mikor meglehetősen állék népszerűségben - írta - leginkább ez okból nem volt nagy hatásom ott, hol meg nem törött ép erőben tán némi jó szolgálatot tehettem volna; midőn ma viszont azon okból, mert a felsőbbek bizodalját kezdem nyerni, megint ide lent nem állok sokak előtt legjobb szagban, mint-ha tudja Isten mi nagy vétket követtem volna el; holott azelőtt is csak a hazát s nemzetet, s most is egyedül a hazát és nemzetet szomjaztam és szomjazom szolgálni, mellynek felemelése annyi, mint a fejedelmi szék erősítése, mindőn ennek ereje azok szilárdítása."⁶⁰ Az egy évvel később megjelenő Politikai programtörödékekben még élesebben határolja el magát a konzervatívoktól: "Már pedig e tekintetben én a konservatív köntöst csak úgy viselhetném, ha vagy magam, vagy mások írják azt rá, hogy ez maskara; minek egyikét úgy restelném, mint volna kellemetlen a másik..."⁶¹ Szentül hiszi, hogy elegendő a haladás eszméjét hirdetni, s akkor függetleníteni tudja magát bármely pártállástól. "Egyedül a progresszionok, a reformnak zászlóját tartom annak, melly alatt egyesülni s melly után indulni tudok és kedvem van; honnét aztán kiki absztrahálhatja magának, hogy én mostanság sem ellenzéki, sem konzervatív nem vagyok, hanem ha már valami politikai titulusomnak lenni

59. Sz.I. Eszmetörödékek 33-34. o.

60. u.a. 3-4 o.

61. Sz.I. Pol.pr. tör. 4. o.

62.

kell, becsületes progresszista ernyedetlen reformer."⁶² Ugyanezt írja Eötvösnek is: "Célom ernyedetlenül egy! Monunk vagy inkább nemzetünk alkotmányos felvirágzása. -Ehhez közelíteni... minden mód, minden uton, minden mozgató erővel: im ez, mi után vágyok..."⁶³ Ez viszont nem elfogadható érv, hiszen a haladás- ezt Széchenyinek is látnia kellett - az ellenzékiek oldalán volt. Ami a Széchenyit ért kétoldalu támadást illeti, annak kiváltóoka éppen ez a se hideg, se meleg állásfoglalás volt, hisz így, mivel mindkettőtől következetesen elkülönítette magát, csak az éllenséget látták benne.

Visszatérve az oktatásra, talán egy árnyalati engedményt felfedezhetünk Széchenyinnél. Először megismétli régi tanát a nemzetek életkoráról, hogy ezzel is nyomatékosan figyelmeztessen: "Igen, mi még fiatal nép vagyunk! Ámde azért, és éppen azért kell üdülésünkre vigyáznunk, nehogy férfiu korba-léptünk törpeségre vessen, és időelőtti agg kor legyen vérünk jövőndője. Ennek eszközlésére semmi... sem olly szükséges, mint... az alaptalan és elferdült eszmék minélelőbbi és minél talpraesettebb helyreigazítása."⁶⁴ "Egyébiránt na csakugyan népesség hja az, mi nyomaszt, valljon nem uj indok-e ez arra, hogy hazánkat mind szellemi mind anyagi tekintetben minélelőbb kifejtsük?"⁶⁵ A kérdésre ezzel nem adta meg a választ, hisz a probléma éppen az időrendiség körül forgott. A Széchenyi-válasz nem azonosítható Vörösmarty válaszával.

Az ellenzéki mozgalom képviselői nemcsak a vitákban, a cselekvés területén is eredményeket akartak elérni. Az 1843-44. országgyűlés választmánya mintegy 100 000 forintos nemesi hozzájárulással a hazai tanítóképzést akarta fejleszteni. Az elemi iskolák fenntartását községi hatáskörbe utalta. A népnevelési törvény végrehajtását pedig ki akarta venni a kormány kezéből, és megyei bizottságok ellenőrzése alá kívánta helyezni. A javaslat azonban nem került az országgyűlés elé. A reakciós kormányzat ennek ellenére a haladó javaslat ellensúlyozására 1845-ben a saját

62. u.a. 4. o.

63. Sz.I. levele E.J-hez 1847. nov. 11.-én Sz.I. levelei III.556.

64. Sz.Im Eszmetöredékek 5.o.

65. u.a. 28. o.

hatáskörében adott ki új szabályzatot az elemi iskolások számára is. Ez, bár bővítette a tantervet, szervezeti módosítása mégis a reakciót szolgálta. Az eddig működő világi felügyeletet teljesen a papságra ruházta át. A felbátorodott papság pedig a megyék által kiküldött hatósági személyeket az iskolákba be sem engedte.

Amit nem tudtak megváltoztatni Széchenyiben kortársai, azt elvégezte egy szörnyű társadalmi és egyéni tragédia. 1849, és az utána következő abszolutizmus felnyitotta Széchenyi szemét, s egykor lojális gróf olyan bírálatot vetett papírra, amely élességével felülmulatja a 30-as évek nagy műveinek hangját. Az alább következő idézetekről hallgat Imre is, és kortársai egyaránt, mivel a nekik kívánatos Széchenyi képéhez sehogysen illet ez a harcos Habsburg-ellenesség. Lapozzunk bele a döblingi magányban írt kesernyős iróniájú Nagy Magyar Szatirába, s vizsgáljuk meg, hogy miképp fogadta Széchenyi az osztrák udvar nemzetellenes nevelési intézkedéseit!

A nevelés, közoktatás ügyében - akárcsak az állami élet más területein - a szabadságharc bukása után a legkiméletlenebbül igyekeztek felszámolni forradalmi hagyományokat. Abamaradtak a széleskörű demokratizmuson alapuló pedagógiai mozgalmak. A forradalom idején magukat exponáló pedagógusokat vagy börtönbe vetették, vagy közkeletnek sorozták az osztrák hadseregbe. Az ellenforradalmi terror a nőket sem kímélte: Kufstein rabja lett Teleki Blanka és Lövei Klára is. Az iskolapolitikára az antidemokratizmus és a németesítés nyomta rá bélyegét. Újult erőre kapott a klerikális reakció, amely a bécsi udvar hűséges kiszolgálója lett. Új tankönyvek kerültek forgalomba, amelyek feltétlen "császárhűségre" és a z "összeirodalom" szeretetére nevelték a tanulókat. Ezek a tankönyvek többnyire a megegyező német könyvek ^{szolgái} fordításai voltak. A népoktatásban is jelentős változás történt. A kormány leginkább az ún. főelemi /városi/ iskolákat karolta fel, ahol elsősorban a kisiparos és kereskedő - képzés folyt. Kimondták a 6-12 éves gyermekek tankötelezettségét, s ezt szigorú rendszabályokkal igyekeztek be is tartani. A hiányzó tanulók szüleit megbüntették, a gyermekeket csendőrökkel vitették az iskolába.

Ez az intézkedés elsősorban a császárhű alattvalók nevelését szolgálta, s nem a műveltség terjesztését a nép körében. Mindezeknek az intézkedéseknek legfőbb atyja Thun Leo, osztrák közoktatásügyi miniszter volt.

Akik a negyvenes években lemondóan legyintettek a Széchenyi István név hallatán, most megdöbbenve, s ámulattal tekintettek a döblingi intézet felé. Széchenyi, aki eddig csak magát vádolta a világosi tragédiáért, most vádjait az osztrák udvarra,

s magára a császárra is irányítja. 1857 májusában hozzákezd a Nagy Magyar Szatira írásához; 1859-ben döbbenetes erejű wádbeszéd lát névtelenül napvilágot: a "Blick auf den anonymen Rückblick", a zseniális elme utolsó fellobbanása; a befejezetlenül maradt "Disharmonie und Blindheit" viszont arról tanuskodik, hogy Széchenyi 49-ért már elsősorban Bécsért tette felelőssé. Ezek a tények pedig - akárvá, akaratlanul is - Kossuth igaza mellett szólnak.

Ezek után vizsgáljuk meg, milyen véleményt alkot Széchenyi az abszolutizmus közoktatásügyéről! A Nagy Magyar Szatirában egy képzeletbeli párbeszédet követeltünk, amely Széchenyi és a császár között pereng. Ilyen kereten belül fejti ki mondanivalóját, mintegy a császárhoz intézve szavait! "Mi lassanként minden newöstreichi lakosnak szétpattanásig meg fogjuk tönni fejét és erre nézve nem választgatott volna Felséged alkalmasabb egyéniséget - habár azelőtt egy kissé erősen is csekvizált - mint gr. Leo Thunt, ezen főtől talpig becsületes gavallért,"⁶⁶ mert amint látszik, ő tökéletesen meg van arról győződve, hogy lehetetlen az embernek velejét tulterhelni és hogy ekkép mennél több van valakinek fejében, ő annál okosabb. Én ezt ugyan egészen másképp látom, mert mindennap tapasztalom, mily kevés hasznát tudom venni az ugynevezett tudósoknak az életnek legkisebb és legközönségesebb transzaffióiban. De kár volna ezen balfogásokat rectificálni; mert gróf

66. Az osztrák közoktatásügyi miniszter a 40-es évek elején szlávbarát publicisztikai polémiát folytatott Pulszkyval. Erre utal itt Széchenyi.

Leo Thun systémája, melyet én minden módon elősegítek, legelsősorban is nagyon szép világban állítja Felségednek kormányát, mert a leglármásabb része az európai lakosoknak, kivált Lipcse azt hiszi, Felséged a világosságnak és ekkép az igazi civilisatióknak Messiása, mert még pusztá-iskolákat is ordinál és ekkép elvégre még a magyar fajt is rozsdás előítéleteiből ki fogja emelni és aztán azért volna kár a derék cultusministernek felette hasznos eljárását elő nem segíteni vagy pláne turbálni, mert az ő methodusa minden határon túl fogja növelni a ~~theoreticusok~~ számát, ámde éppen oly arányban ritkítani a gyakorlatiak sorát; nekünk pedig ~~theoreticusok~~ kellene és nem practicusok, mert csak ezen utolsóknak van foguk, midőn a ~~theoreticusok~~ csak akkor lehetnek veszélyesek és haragosak, ha elmeszrlódás és szabad diszussió által hatalmassá válik bennük a ~~the~~ória és hogy ez ne történjék, erről lesz gondunk; mert legelsőben is soha nem tarthatnak legkisebb ülést - igazi gyűlésről nincs is szó - hol valami szeretetre méltó commissariusunk nem lógna a nyakunkon; és a magyar, ki a legelső invasió ideje óta, legmostohább állásban is, legalább szabadon tanácskozhatott, oly kimondhatatlanul van indignálva ezen tengeri pókféle imposition, hogy eddigelé ehhez még sehogy sem tudott megszokni és szava annyira elállt, mikép az ember alig hihetné, mily derekasan és mennyi eloquenciával pergett azelőtt most egészen lebilincselte nyelve. És ha végre megszokná Felségednek pókját, ám akkor simplicissime eltiltunk minden összejövetelt - punctum - és ha alattomosan gyűlnek össze, ez annál jobb, mert azt bizonyosan megtudjuk és akkor nem jön Felséged ember-rasba, mert hiszen most Felséged nagyszívűségének következtében és mert igen sokan kinjokban kihaltak, igen kiürültek a tömlöczök, kötél is van még egy kevés, de csak kevés, mert igaz, nagyon sokat felhasználtunk stb. S hogy a magyarok - sub rosa - valami olyast tudjanak főzni titokban, mi Felségekre nézve veszélyes lehetne, azt én soha el nem bírom hinni." ⁶⁷ Kétkedünk még Széchenyi hazaszeretetében, harcos szellemében? Aki ezeket a sorokat olvassa, meggyőződhet arról, hogy Széchenyit

legyőzni nem lehetett. Aminek mi mégannyira örülünk az, hogy hadásszeretetét a nevelés területén is megőrizte - de talán szabad így mondanunk - még tovább is vitte. Széchenyinek az az egyik legszebb, s talán a legértékesebb tulajdonsága, hogy mindig akkor szólal, meg amikor arra a legnagyobb szükség van: a 30-as évek elején, amikor már birhatatlanná váltak a feudális kötöttségek, vagy az ötnéves években, amikor az elnyomás, a mérhetetlen szenvedés lett elviselhetetlen. Mi ezt a Széchenyit becsüljük, szeretjük, mert kétségtelenül ekkor volt a legnagyobb, de nem hallgatjuk el a másikat sem, mert azzal lesz teljessé ez az emberi arc.

Gúnyosan figyelmezteti Széchenyi a császárt, hogy az olvasás-írás sok veszélynek lehet a forrása. "Ha az illetőknek meg lehet parancsolni - írta - mikor olvasásra és írásra kellőleg kitanítottuk, hogy csak azt olvassák, mit a legmagasabb államigazgatás kezükbe ad; azaz csak a jó könyveket vagy csak olyant irjanak, [✓]felségednek vagy személyemnek füleiben édesen hangzik, hiszen akkor nem volna baj és ezen esetben igazi bűn lenne az A.B.C. etc. könyveket in infinitum nem szaporítani és azokat aztán minden módon a derék newöstreinkhi szabad polgárok respectiv koponyáikba előlről és hátulról belé nem csepegtetni, ütni, csépelni. Amde az átkozottak... nem azt olvassák, mit számukra apai szándékkal componálunk, és kipréseltetünk, hanem legszívesebben és legmohóbban azt, mit rosszalunk, condemnálunk, eltiltunk;"⁶⁸ Amikor Széchenyinek ezt a figyelmeztetését olvasuk, ~~de~~lepillanthatunk az ő régi, szabadelvű, forrongó ifjúságába. Mondanivalójának lényege: erőszakkal senkit sem lehet a tudományoknak olyan területeire szorítani, amely nem érdekli őt, s az, hogy a fiatalok inkább érdeklődnek az ujszerű, mindhatnánk úgy is, hogy forradalmi után, mint a felsőbb szervek által diktált tananyag iránt. "Mennyire igaz felséges uram, mihez képest az olvasni és írni tudó más almák után szeret ásitozni, mint a mily gyümölcsöket neki despót kormány szokott kitalálni, e factumot saját tapasztalásom által bizonyithatom be. Ifju vér ritkán

oselekszik jót! Ez olyan axioma, hogy felséges uram Felségedet persze kivéve /!!!/, azt csaknem minden született geniere és ekkét rám is teljes joggal alkalmazhatni. Boldogult atyám Thomas és Kempis imitatioját, később Echartshausen phraseológiáját /helyesen: Probaseologie/ adta kezembe; én azonban, mert ilyes olvasmány soha sem volt izlésen szerinti, titkosan könyvtárába lopódtam és igazi mohósággal estem Voltairenek, Rousseaunak; -apolgári törvénykönyv forgatásánál elaladtam... de annál nagyobb érdekekkel olvastam a Contrat socialt. Stollbergs Geschichte der Religion Jesu Christi, melyet atyám extra megvásárolt számomra - amint azt hiszem, még most sincs felvágva, de annál mulatságosabbnak találtam Faublast..."⁶⁹

Nyilvánvaló tény, hogy a szabadságharc előtt éppugy, mint utána az egyik legfontosabb nevelési cél az udvar iránti hűség /ennek természetsszerű következményének: a mindennemű haladás elítélésének/ kialakítása. A most következő idézetek látszólag egyeznek a Kelet népe tanaival, de a szavak felszine alatt ott lapul a zsarnok kormányzási, nevelési rendszer, s az élettől elszakadt iskola magoltatási módszerének elítélése. "Ha erdőpásztornak puskát adok kezébe azon intentióval, hogy a farkasokat üldözze, ám fogja-e tenni ezt, kivált ha jó puffpénzt teszek ki jutalmul? minden bizonynyal teendi. És miért ne tenné? Ha azonban sokat olvas... és par hasard Harmódius és Aristogiton neve is megérinti fülét, és emellett észreveszi, hogy nem igazi farkasok azok, kikre hetzeljük, de a társaságnak legjobb emberei... akkor kérde, nem jutnak-e ily esetben a semmirekelők eszébe; ezen infámitás..."⁷⁰ A maga helyén beszéltünk a császári kormány nevelési politikáját bíráló röpiratról, vagy Sándor Lipót nádor

69. u.a. 565. o. Az idézett művek, Thomas a Kempnis egyházi író /1380-1471/ főműve a "De imitatione Christi";

Karl von Echartshausen /1752-1803/ pedagógiai, vallásos és misztikus munkákat írt. Idézett műve "Probaseologie oder practischer Theil der Zahlenlehre der Natur" §1795/; Gr. Stollberg Frigyes /1750-1819/ idézett műve 15 kötben jelent meg /1806-1818 között. Lonvet de Convray /1760-1797/ Les Aventeres du chavelier Foublass.

nyílt, de velejéig reakciós nézetéről. Széchenyi akkor nem merte bírálni a császári politikát, öregkorára azonban Ferenc József mellett Ferenc császárt sem hagyta leleplezetlenül. "En sokszor emlékszem, boldogult Ferencz császár bölcs mondására, melyhez képest ő nem a tudósokat állította a bár együgyű, de hű jobbágyok fölibe, hanem éppen ellenkezőleg, ő nem ismert szebb emberi kvalitást, mint engedelmes és ekkép mennyire csak lehetséges vak hűséget."⁷¹

"Meglehet ugyan, hogy ezen axioma más kormány systemába, melyet az emberek szabadnak neveznek, éppen nem illik, - ámde oly patriarchális rendszerbe, mint a miénk, ahol az apa parancsok, ott a gyerekeknek hallgatnia kell, - nincs nagyobb biztosító, mint a közigazgatás; és pedig igen természetesen, mert ha a 40 millió kisdédek nagyobb intelligenciái pondusra tehetnének szert mint amennyivel a császári papa és ennek minden néven nevezendő pedellusai az eget ura által megajándékoztatnának, mi tán nem volna nagyobb nehézséggel egybekötve mint Alcedesnek Augias~~ot~~^{ot}-féle kalandja, akkor a kisdédek alkalmasint nem viseltetnének a patriarcha iránt olyan igen vak submissióval." "Minél kevesebbet gondolkoznak az emberek, annál jobb; - mert ekkép nem veszik észre, ha láncz csörög lábaikon és oly megelégedéssel huznak a státus-fargonczán, mint a jól kitanított carossier, kivált ha néha-néha egy kis czukrot dugnak fogai közé." "En tehát felséges uram, intesi, mindenemű iskola és könyv ellen vagyok. Amit az embereknek tudni kell, azt írásban adjuk ki és ki meg nem érti, vagy nem akarja megérteni, annak ha durae comprehensionis á posteriori⁷² adjuk ki az explicatiót, és a magyarok, kik mindenben hiányt tudnak találni, és semmivel sincsenek megelégedve, nyugodt lélekkel mondhatom, az ellen legalább igazságos panaszra nem fakadhatnak, mint ha mi az ő mindennapi felvilágosításukra és nem ritkai nagy mulatságukra elég papirost és tentát fel nem használnánk és e tisztben legnagyobb lekezdéssel nem járnánk el."⁷³

70. u.a. 565-66. o.

71. u.a. 566. o.

72. értsd: devesen botütéssel

73. u.a. 556-57.

Ennél a pontnál Széchenyi fejtegetése éles fordulatot vesz, s visszakanyarodik Thun Lechoz: "Mióta azonban tapasztalom, mily szerencsés kezekbe rakta Felségednek fortunája Weöbstreichnek Minerva - ügyeit, azóta nem vagyok sem iskolák sem könyvek ellen, ha azok t.i. oly mondorban eszközöltetnek és oly restrictiókkal sajtoltatnak mint azt gr. Leo Thun tervezte, és Felséged szokott mély bölcsességéhez képest kegyesen megpatentálni és így országtörvényé stemplizni méltóztatott. Oly egyén, mint gr. Leo Thun, a mi systemánkban annyit ér és úgy fénylik mint egy ludtozás nagyságu Cohinoor." "És ekkép gr. Thun Leo azon egyedüli diamant, mely Felségednek minisztériumában részint szemrehányás nélkül, részint jure merito ragyog... kormányi systemánkba nézve annyira hasznos qualificatióval is bír, hogy minisztériuma és személyes működése által Weöbstreichnek népei sokkal tudósabbak fognak lenni ugyan, - de semmivel sem okosabbak, sőt inkább határtalanul ostobábbak. "Pedig éppen az ifjukorban kell gyakorlati élettel egybekapcsolt tudással felvértezni a tanulókat. "Ezen német példabeszéd: Was der Hanse nicht lernt, lernt der Hans auch nicht,⁷⁴ - erősen bizonyítja, mily papagájféle instructiot képzelnek sokan az emberek számára is, - mert hiszen, igen hihető, hogy például a 80 éves kakadu azt nem igen fogja már könyv nélkül megtanulni, mit tavaszkorában nem tudtak fejecskéjébe préselni, midőn a legtöbb valósággal haszonvenhető ember tulajdonkép nem mint Jancsi, hanem mint János tanul valamit." Ha 20-dik évig a tanulási kedv nincs kiirtva, nincs eltompítva, sőt az egész erkölcsi nevelés arra szolgált, hogy ezen kedv napról-napra erősebben fejlődjék ki, és ennél üdvösebbet serdült korban alig eszközölhetni, akkor bármily tudatlan volna is az illető, - néhány év alatt nagyobb tudományi, egészen kitisztult kincset szerezhet magának; mintha 14, sőt 16 évi kiiskoláztatása alatt a belecsépeelt tudományok minden ágazatiban mint első eminens figurált volna bár. "Igen, figurált; - mert bár a legszigorubb és legigazságosabb érettségi - vagy államvizsga által sem mérhetni valódiilag megvalakinek tudományi és annál kevésbbé haszonvenetőségi pondusát. "I-nek jó emlékezet-tehetsége és mint mi bécsiék az ékesszólást

74. Amit Jancsi nem tanul meg, azt János sem tanulja meg.

nevezzük, jó Mundstuckja, elégséges lélekjelenléte vagy pláne meglehetősen szentelensége van, és e mellett oly szerencsés, véletlenül éppen oly kérdésekre válaszolhatni, melyekben legjáratasabb, az nagy applausus közt fogja kiállni a sarat, t.i. az exament, habár nem is hercegni, nem is favorit miniszter rokon, nem is ótestamentumi talentumokkal erősen kibélelt vitéz, mert hiszen új seprő jól sűrű és így tekintetek megint csak később lesznek eldöntők. Az ellenben, kinek fő lelki tulajdona higgadt ítélőtehetség, de emlékezete ména csorbás, ki ugyan mélyen, de lassan gondolkodik, kinek ajkait Schillerként nem operálta Hermes, ki nagyon szerény és kit balsorsához képest, éppen oly tárgyak körül zavargatnak, melyek gyengébb oldalai; az ilyes egyéniség igen könnyen complet fiascot vallhat, - holott az ő intellingetiai pondusa tán mázsaként ponderálható, midőn a vorzuggal illusztráltanak egész ebbeli provisiója csak fontokra megy." ⁷⁵ Széchenyi itt látható bírálatát az 1849-ben kiadott Entwurfnak /Organisations-Entwurf/, azaz Szervezési Tervezet/ szólt. Az Entwurf korszerűsítette a középfokú oktatást: nyolc osztályt szerveztek a gimnáziumokban, bevezették a szaktanári rendszert, meghonosították az érettségi vizsgálatot, a lélek nélküli megoldatással és diktálással ellentétben az értelem és "beszédbeli ügyesség" gyakorlását hangsúlyozták. Mint láttuk, Széchenyi mégissem volt megelégedve ezzel, mivel - s ez mai szempontból is nagyon értékes észrevétel - elmulasztották az oktatási anyag és az élet szoros kapcsolatának megteremtését. Ma, mikor nap mint nap új eredményeket tudunk e törekvésünkben felmutatni, büszkén tekinthetünk a "legnagyobb magyarra", aki egész életében ennek az irányzatnak szószólója volt. Ennek hiányát nemcsak gazdasági életünkben tapasztalta, hanem a politikai tevékenység területén is: "Az intelligenciai súlyt, kivált adminisztratív és publico politikai tárgyakban, elszigetelt néhány examenzek és rigorosumok által legtávolabbról sem tagadhatni ki..." Széchenyi véleménye: "Ki igen szaporán tud gondolkozni, az általában véve nem gondolkodik legmélyebben vagy csak mélyen is; pedig rendszerint a mélységben rejlik a való." ⁷⁶

75. u.a. 575.-76. o.

76. u.a. 577. o.

A kiegyezés- és ellenforradalom - korabeli történések nem tudtak mit kezdeni ezzel a zseniális művel. Semmiképp sem illett abba a koncepcióba, amelyet maguknak felépítettek. Elhallgatni mégsem lehetett, magyarázni annál inkább. Így jutottak el az olyan politikai és logikai bukfencekhez, amelyeknek például a munka közreadója, Dr. Károlyi Árpád, a "Magyar Történelmi Társulat" tiszteletbeli tagja produkált. Szerinte Széchenyi "Főlizgatott képzeletében hatalmas szatirája furkóspotjával akarná - mert hiszen másképp nem lehet! - a tátongó örvény torkától elkezdeni legalább az uralkodót... A mélységes hon- és fajszeretet, a nagy monarchia jövőjét féltő belátás és az erős, dinasztikus hűség hármasságából így törnek ki a kétségbeesés lávája, a szatíra fojtó kénkövei, azok az írott brutalitások, melyek olvasásánál megdöbbenünk. De így csak egy hazáját fájdalmasan szerető, ennek szilárd állami létét féltő s az ősi uralkodóházhoz gyökeres és igaz hűséggel ragaszkodó Széchenyi írhatott."⁷⁷ A mi véleményünk az, hogy Széchenyi "nagy" udvarhűsége, a "császárszeretet" a 49-es és az azt követő nemzeti tragédia láttán lassan, de alaposan elpárolgott. Szeretetből és uralkodó iránti hűségből ritkán szokták a felhasznált akasztófaköteleket felhánytorgatni. A többitől nem is beszélve. Minden esetre Széchenyi világosan látta, hogy "szeretetéért" nem kap mást, mint - pusztán szeretetből - egy halálos ölelést viszonzásként. Erre utal a következő beszélgetés. 1857 nyarán id. Szőgyény László Bécsben járva beszélt Széchenyivel, aki néhány lapot felolvasott szatirájából, s elmondta, hogy azt német, magyar, francia és angol nyelven szeretné közreadni, "miután a jelenlegi kormányt jó tanács nem lévén képes a jobb útra, téríteni, nevezégesse tétele által kell azt megkísérteni." Szőgyény ekkor megjegyezte, hogy a publikálás Széchenyire és környezetére nagyon gyászos következményekkel járhatna. Széchenyi rezignáltan válaszolt: "hisz 67 éves ember vagyok már, meddig élhetek még?"⁷⁸ A mű sajnos nem jelenhetett meg, sőt befejezetlenül maradt. Széchenyit viszont sikerült halálra zaklatni. A kifejtett Széchenyi - tanok nem mehettek át a korabeli ~~társadalom~~

77. A Nagy Magyar Szatíra Bevezetője 17. o.

78. u.a. 18. o.

társadalom tudatába. Így sajnos nem tudta feledtetni a Kelet népe fékező hatását. Nem csoda tehát, hogy ez az ellentmondásoktól terhelte egyéniség homlokegyenesen ellentmondó véleményeket váltott ki az utókorból.

5.

Röviddel Széchenyi halála után jelent meg Schvarcz Gyula könyve: "A közoktatásügy mint politikai szükséglet Magyarországon" címen.⁷⁹ Schvarcz Gyula - aki államtudományi író és történész, pályája végén egyemi tanár volt - felismerte, hogy a reakció szabályos hadjáratot indított Kossuth és a haladás ellen azáltal, hogy a Széchenyi kultuszt tulságosan ápolgatja. Ez ellen a reakciós kultusz ellen harcolva a másik végletbe csuszott. Elismerete ugyan Széchenyi érdemeit, de politikájának negatív oldalát eltulozta. Schvarcz magát demokratának vallotta, működését erős arisztokrataellenesség, a jogegyenlőség alkalmazásának igénye jellemezte. Ezen a talajon állva ítélte el Széchenyit állítólagos demokrácia-ellenességéért.

Schvarcz végigtekint a magyar történelmen, hogy bemutassa a közoktatás fejlődését. Így jut el a reformkorig, amelyet mint Kossuth pártján álló történészként szemlél. A Széchenyi-Kossuth ellentétben is állást foglal. Megítélése szerint Kossuth volt az aki az emberi haladás nagy érdekeiért küzdött, Széchenyi pedig csak az anyagi haladásért. Nem tagadja Széchenyi érdeklődését a szellemi kultúra iránt, sem, de azt az anyagi érdekek függvényeként tünteti fel. Szerinte az emléleti tudományok közül csak azok a fontosak, melyek az anyagi felemelkedést szolgálják, "a többi csirájában elfogtani tartotta gondoselésszerű bölcsességének."⁸⁰ Volt e kornak - írta Széchenyiről - egy más nevezetes embere, ki fényes alkánál fogva hasonlíthatatlanul többet tehetett volna a magyar közoktatásügyért, mint Wesselényi. Niklós, egy férfiú, kinek hatásköre és álláspontja éppen olyan

79. Pest 1866.

79. Varga Z. id. m. 139-140. o.

távol esett a lenyűgözött ellenzék örök sérelmei önemésztődésé-
től, mint a merev, ugynevezett patriarchalis, specialis magyar
conservativizmustól."⁸¹ Ebben az utóbbi állításában igazat kell
adnunk Schvarcznak, hiszen maga Széchenyi is bevallotta, hogy ő
sem nem ellenzéki, sem konzervatív, hanem "ernyedetlen reformer"
A továbbiakban Schvarcz a Hitel, Világ, Stádiumot említi, amelyek-
ben "a házi nevelésről mégis ... alig van elejtve pár szó, maga-
sabb társas értelemben vett nevelésről, tanodákról, népnevelés-
ről, közoktatásügyről egy szó sem."⁸² Szerinte Széchenyi a népne-
veléssel csak az 1832-36-os országgyűlés közoktatásügyi javasla-
tainak hatására kezdett foglalkozni. A fentiekben láttunk néhány
idézetet Széchenyi naplójából. Ezek világosan bizonyítják, hogy
Széchenyit foglalkoztatták ezek a kérdések, de ez nem írható
Schvarcz Gyula rovására, hiszen 1866-ban még nem ismerhette Szé-
chenyi naplóit. Viszont 1832 előtt is nagyon jól tudta Széchenyi,
mire lenne szüksége nemzetének. Tanuként álljon előttünk a Világ
néhány sora - mely közismerten - 1831-ben látott napvilágot:

"Volnának mélyebb sarkalatok is, tagadhatlan, melyek nemzeti
értelmességünket határ nélkül szaporább s bizonyosabban nevelnék,
mint egy tudós Társaság, Casinó, s több eféle egyesítő intézet,
mint teszem például: nemzeti paedagogiák, községnevelő iskolák,
sajtói szabadság s t.i; azonban azoknak jobb s terjedtebb lábraté-
tele egyenesen magunktul függ-e kérdem? S erre feleljen kiki maga
magának."⁸³ Széchenyi 1842-es akadémiai beszédében is utalt ezek-
re a támadásokra, amelyek az akadémia alapítása után őt érték.
Nem támadást, csupán egy javaslatot idézünk Berzsenyi Széchenyi-
hez intézett leveléből: "Az Akadémia is nagy dicsősége lett vol-
na Hazánknak; de ha az oda szánt pénzt gyakorlatibb intézetekre
fordítja Meltóságatok, veszteni nem fogunk. A Tudományok métsek
az éjben, s gyakorlat nélkül tsak koporsói métsek."⁸⁴ Azok a
ésirák, amelyek a Kelet népében ~~bomborodtak~~ ^{bontakoztak} ki, már a Világ
írásakor Széchenyiben rejtőztek: az udvartól való félelem miatt
mellőzni a népnevelést. De most nem ~~less~~ ez a vezérfonal, hanem

80. Varga Z. idm. m. 139-140. o.

81. Schvarcz idm. 101. o.

82. u.a. 102. o.

83. Sz.I. Világ 369-70. o.

84. Viszota Gyula: Berzs.level. Széchenyihez Ak.Ét.Bp.1913.aug.sz.517.

az, hogy már 1831-ben is tudta, mi a legégetőbb szükség határainkon belül. Ha tekintetbe vesszük annak a bizonyos angolnak leveleit, amelyeket Széchenyi a Világhoz illesztett, láthatjuk, hogy élt benne a vágy: a népnevelésen segíteni. Milyen utalást találunk ebben a levélben a közoktatásra vonatkozóan? "Nekünk Angliában - szól a levél - számos egyéb intézetünk közt most egy 400 000 gyermekből álló seregünk van, kik mind egy plán szerint neveltetnek... Néhány jó szándéku s lelkes magányos személy volt a kezdő, kik minden erejük s idejüket napról - napra, évről - évre arra fordíták, hogy mindeneket egyesítsenek s összesítsenek e nemzeti intézetekre, e nagy tárgyra; négy száz ezer szegény gyermek egyszerre neveltetése hón fáradságok gyümölcse. Oh magyar emberek, cselekedjétek hasonlólag Hazátok javára!"⁸⁵ Az előzőekben azt láttuk, hogy Széchenyi nem bizik a kormány támogatásában, így tehát kézenfekvő a megoldás: a magánosok pótolják azt, amit a hatalom elmulaszt. Ez a jelentősége a levéltöredéknek.

Schvarcz minden megmozgat, hogy a fent vázolt kifogásainak alapokat keressen: "gróf Széchenyi hiányos műkori nevelése... hozta már ugy magával, hogy mindenre inkább kiterjessze reformátori igyekezteit, csak az iskolára ne..."⁸⁶ Valóban hiányosnak mondható Széchenyi neveltetése. Nevelője Liebenbert /Lunkányi/ János, elsősorban a magánoktatásnak volt híve, s ellenezte, hogy Széchenyi nyilvános iskolába járjon. Neveltetéséről így nyilatkozott Széchenyi: "Testileg meghiztam ugyan, de lelkileg olyan tudatlan maradtam, mint voltam előbb."⁸⁷ Ezen Széchenyi önneveléssel akart segíteni - mint láthattuk: sikeresen. Olvasottsága, műveltsége oly nagy volt, hogy országszerte párját ritkította. Ezért tartjuk helytelennek azt az anekdotát, amelyet Schwarcz idéz Széchenyi műveltségéről: "a bécsi franczia követ, ki Széchenyivel Metternich herczeg valamelyik estélyén sokáig beszélgetett, a hozzájuk közel álló miniszternek Széchenyi távozásakor azt sugta: én érette szerelmes lettem a

85. Sz.I. Világ 511. o.

86. Schwarcz id.m. 104. o.

87. Sz.I. naplója

tudatlanságba."⁸⁸ Visszatérve a közoktatás ügyére, csak azt akarjuk megállapítani, hogy ha Széchenyi irtózott a népneveléstől, akkor azt nem a neveltetéséből, hanem politikai állásfoglalásából kell magyarázni. Széchenyinek az udvarhoz való viszonyát a következőképp jellemezte Schwarcz: "a bécsi udvari politikához való szivélyes viszonya emellett őt még folytonosan arra is integette, hogy semmiféle ujitást ne hozzon szőnyegre, a mi a bécsi kormány politikának komoly antipodja."⁸⁹ Amit Schwarcz Széchenyi szemére vet, azt nem a "szivélyes viszony" diktálta, hanem az udvartól, illetve az udvar részéről fenyegető nemzethalál félelmetes réme. Ennek ellenére sem mondhatjuk el Schwarczcal azt, hogy Széchenyi szerepe "minden volt inkább, mint jótékony, mi sem kevésbé, mint tudományos." Széchenyi, ha a köznevelés területén nem is tudott forradalmi lenni, de a neveléssel kapcsolatban általánosan kifejtett nézetei nagyon haladók, demokratikusak, s ez feltétlenül a pozitív oldalra billenti a mérleget. Hallgassuk meg a nagy harcostárs, Eötvös véleményét Széchenyiről: "Gróf Széchenyi István, kinél e hon határi között senki a haladás elősegítésére többet nem tett, ki nemzetünk emelkedésének szentelé életét s most újra kimondá azon fenséges nézetét, hogy csak alkotmányunk terjesztése által emelkedhetik nemzetünk - a nevelés ellensége nem lehet; őt annak tartani bántás volna s alá való, vád, melyre egész élete megfelel."⁹⁰

Más véleményt körvonalaz a századfordulón Imre Sándor. 1903-ban látott napvilágot "A közoktatásügy és gróf Széchenyi István" című cikke.⁹¹ Bevezetőben elismeri, hogy Széchenyi nevelési rendszerében nem a gyakorlati tevékenység volt a döntő, s azt is, hogy ellenszenve az iskolákkal már akkor nagyon sok kortársának szemt szert /Kossuth, Eötvös, Fáy/ Ezután tér rá Schwarcz idézett, s általunk már elemzett munkájára, amellyel szemben nem a legjobb indulattal viselkedtek. "Senkit sem szabad magunk alkotta rend nem követeléséért elítélnünk - írta -. Az iskola munkásának, a közoktatásügy történetével foglalkozó tudásnak természetesen fordul

88. S.Gy. id. m. 108. o.

89. u.a. 104. o.

90. S.J. id. m. 35. l.

91. Ep. Szemle 155. h.1903.

szeme mindig az intézmény felé, a fontosság tudatában érnhető, ha sajnálkozik a közoktatás ügyének csekély méltánylásán, de nincs joga azt, kinek egész élete folytonos és tervszerű munkában telt el, elítélnie csak azért, mert az ő szemében elsősorban lényeges dolgot csak később következőnek tartotta." ⁹¹ "Elgondolkoztató a kiemelt rész! Kérdés az, hogy csak Schwarcz szemében, a pedagógus szemében fontos a köznevelés? Kossuth, Eötvös, Fáy, Vörösmarty, vagy akár Imre Sándor nem annak tartotta? Ismeretes, hogy Schwarcz elítélte Széchenyit, mivel őneki lehetősége lett volna az iskolák terén is tenni egyet-mást. Erre a kijelentésre így reagált Imre: "E szavak sok igazságtalanságot fejeznek ki, mert alapjuk az a tévedés, hogy írójuk nem ismeri el Széchenyinek az alapvetés meghatározására a jogát s mivel nem azt választotta a nemzeti kifejlés alapjául, a mit ő óhajtott volna, t.i. a népnevelést." ⁹³ Ezt az érvet csak akkor fogadhatjuk el, amikor egy társadalomtól függetlenül, csak önmagának élő egyénről van szó, aki megszabja magának, milyen utat kövessen. Aki viszont társadalmi tevékenységet folytat, annak alapvezését nem ő szabja meg, hanem a társadalmi szükségsszerűség. Aki ezt nem veszi figyelembe, az nem is tud hasznos tevékenységet fejteni ki, nemzete számára. Széchenyi a köznevelés terén nem a "nemzet ütere" által diktált ritmust követte, ezért meg sem tudta közelíteni a régebbi, alkotó énjét. A "kelet népében kifejtett elvvel kapcsolatban írja Imre: "Meggyőződésében nagyon következetes, ez a cél is egész életében előtte van; véleményét egészen érthetően és alaposan okolja meg." ⁹⁴ A probléma buktatója éppen az, hogy helyes volt-e a kiválasztott cél? Megállapíthatjuk, hogy a népnevelés terén nem volt az. A többit - főleg ami a következetességet illeti - mi sem vonjuk kétségbe. Imre Sándor nagyon is világosan látta, hogy Széchenyi népnevelési nézeteit a forradalomtól való félelmé diktálja. A fenti tervvel kapcsolatban mondja: "azt is meg kell adnunk, hogy terve egészen addig fényesen bevált, a mi csakugyan előre

92. id. cikk. 3o.

93. u.a. 4.o.

94. u.a. 19. o.

nem láthatott esemény nem következett be, az tudniillik, hogy a nemzetnek Széchenyinnél gyorsabb haladásra vágyó vezetője akadt. Még akkor is érthető a tervéhez való ragaszkodás és a mint eddig is tettük, a véleményeltérés okát éppen ebből a ragaszkodásból kell megvilágítanunk."⁹⁴ Természetes, hogy érthető Széchenyi ragaszkodása, de semmi esetre sem helyeselhető. Nem magyarázhatjuk meg a véleményeltérés okát csak a ragaszkodásból, mert annak is vannak okai. Igen, okai, mert három okot tudunk felsorakoztatni, ugyanazokat, amelyek a kérdéses résznél, mint Széchenyi ellentmondásai szerepeltek. Imre vélt igaza bizonyítására nem állítja Eötvöst is bírálni: "Eötvös - írta - elméleti szempontból kétségtelen biztonsággal jutott arra a következtetésre, hogy mindennél a népoktatás az előbb való, a fölemelkedés végső alapja, de nem számolt eléggé hazánk viszonyaival s Széchenyivel szemben ezek kedvező, a nevelésre alkalmas voltát bizonyítva mindig a már megjelölt időbeli tévedést követi el."⁹⁶ Nem tartozik feladatunk körébe Eötvös megvédése e vádakkal szemben, beszélnek helyettünk a néhány évvel későbbi miniszterségének elképzelése, melyek megvalósultak, vagy csak tervezettek voltak.

Egy évvel később, 1904.-ben jelent meg egyik leghagyobb munkája, a "Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről". Ebben ugyanazt a vonalat követi, amelyet 1903-ban már meghuzott. Határozottan jelenti ki: "Széchenyi eszméinek következetessége nemcsak a nemzetnevelés elméleti rendszerében, hanem magában a nemzet nevelésében is megnyilatkozott."⁹⁷ Széchenyi rendszere sajnos nem volt következetes. Súlyos ellentmondásokkal volt terhes, amelyek viszont valóban következetesen érvényesültek Széchenyi nevelési elméletében is, akárcsak működésének egyéb területein. Imre Schvarczal ellentétben a köznevelés korai jelentkezésére a Hitelt hívja tanunak. Széchenyi abban arról ír - mint ismeretes - hogy hitelre, pénzre van szükség a gyermekek neveléséhez, taníttatásához. Ennek alapján vonja le Imre a konzekvenciát: "mindjárt első nagyobb munkájából kitetszik tehát a köznevelés fontosságának az ismerete,

95. u.o.

96. u.a. 22.

97. I.S. idm. 185. o.

de ott van e mellett a halasztás oka is."⁹⁸ Széchenyi azonban mikor ezt írta, nem a népnevelésre gondolt, hanem a vagyonos osztály nevelésére, mert a jobbágyot~~at~~ kevésbé érdekelte a hitel állapota. Neki így sem, meg úgy sem volt pénze arra, hogy gyermekét taníttassa, hitelt meg nem volt mire felvennie. "A nemzetet építő munka megindítására - írja Imre - nem lett volna alkalmas népnevelés ügye: nem érdeklődött volna iránta elég sok ember s iskolaalapítással nem ért volna el Széchenyi egymaga annyit, a mennyit a különböző elemek egyesítése, minden rétegnek egy cél felé irányítása által megindított és megteremtett. A népnevelés ügyét hiába fejtegette volna rendszeresen valami külön munkában, annak nem lehetett volna olyan körülmények között általános érdeklődést keltenie."⁹⁹ Miért nem lett volna alkalmas a társadalmi építő munka megindítására a népnevelés - kérdezhetnénk - amikor Imre Sándor szerint is a nevelésnek köszönhető minden társadalmi változás? Vagy talán mégsem az határozza meg? Imre a népnevelés háttérbe szorulását elsősorban nem Széchenyi félelmével magyarázza, amelyet a forradalom réme váltott ki, hanem az érdeklődés hiányával. Ebben pedig nem volt hiány a reformkorban, amint azt a fentiekben láthattuk. Széchenyi a Kelet népében éppen azért emelte fel a szavát a népnevelés ellen, mert tulságosan is nagynak találta az érdeklődést s ezért nagyon is veszélyesnek.

Imre Sándor szerint Széchenyi azért nem kezdte az iskolák alapítását, mert egyedül nem tehetett volna eleget. Azonban ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy nemcsak, sőt elsősorban nem Széchenyi agyában merült fel a népnevelés kérdése. Emeljük csak azokat, akik Imre művében is előfordulnak: Kossuth Lajos, Eötvös József, Fáy András, de felhozhatjuk példának színté a kor minden kimagasló egyéniségét: Wesselényi Miklóst, Kölcsey Ferencet, Táncsics Mihály, és így tovább hosszú sorokon keresztül.

98. u.o. 195. o.

99. u.a. 199. o.

VIII. A REAL- ÉS SZAKOKTATÁS.

1.

A XIX. sz. első felében meginduló kapitalista fejlődés jeleként fellendült az árutermelés kibontakozása a mezőgazdaságban, s az eredeti tökefelhalmozódás a földbirtokon. Ez a fellendülés szükségszerűvé tette a technikai tudományok fejlődését, s a szakoktatás megvalósítását, a kiváló műszaki vezetők, szakmunkások képzését. Ekkor még Magyarországon nem voltak megfelelő intézmények az ipari és mezőgazdasági szakoktatásra. Az iskolákban tanított tantárgyak, s azokon belül a tananyag sem segítették elő a szakemberek nevelését. Az I. Ratio Educationis tervbe vette ugyan az anyanyelvű iskola minden típusában a számtan oktatását, a régi katolikus, s elsősorban a jezsuita rendszerrel szemben lényeges újítás volt a gyakorlati célú számtan, természetrajz, földrajz, de közel sem elegendő. Az 1832-36 évi országgyűlésen a haladó szárny az iparfejlesztés érdekében ipar- vagy reáliskola felállítását kívánta a szükséghez képest minden nagyobb városban, Pesten pedig megyetemet. A király azonban megtagadta a jóváhagyást.

A 40-es évek elejétől kerül előtérbe az iparoktatás. Kossuth volt az, aki a gyáripár megteremtése mellett, felkarolta a szakmunkás-képzés e fontos területét, lehetőségét. A szakoktatást hiányolja a következő idézetben: "Mathe~~sis~~ és természettudományok, melyek a technikával oly szoros kapcsolatban állanak, miért nem hatnak be éltető sugaraikkal műhelyeinkbe? Miért kell csak egy szerszámnak ismeretét és évtizedekig nélkülöznünk, mely külföldön a kézműves munkáját már évek óta könnyebbé, jobbbá, olcsóbbá teszi?"¹

1. A magyar nev. tört. 66. o.

A magyar szakoktatás és reáltárgyak bevezetésének leglelkesebb harcosa Széchenyi István volt. Ezt a tevékenységét nevelési és politikai céljai is meghatározták: ő ugyanis katonát, tudóst vagy szónokot és jó gazdát akart minél nagyobb számban teremteni hazánkban /Hitel/. A jó gazdát viszont csak megfelelő szakoktatás révén nyerhetjük. Széchenyi ezt már elég korán felismerte, s hirdette is: "szükséges a dolgokhoz, vagy legalább annak filozófiájához valamennyire értenünk, ezt pedig másképp nem eszközölhetjük mint nevelés, tanulás, idomulás - elkészítés - által. A nevelésről mindenki szól és okoskodik, hasznát, sőt szükségét átlátja, de magára és másokra nézve mi hasznót von belőle? Hány tud élni magához és körülállásihoz képest? Nézzünk körül: a magyar birtokosink, kivált a dusabbak közt hány jó gazda, törvényértő, szónok, hazaismerő, honvédő? S nem mind ezt kellene-e mesteriségünk szerint tudnunk, midőn sok más egyébhez inkább értünk, s azokban pedig csak mellesleg és félszegen vagy épen nem vagyunk jártasok."²

Az iskola, a nevelés Széchenyi korabeli rendszerre és módszere tehát nem készíti fel a tanulókat az életre, nem adja meg a szükséges ismereteket. Ez az ország elmaradottságának is oka. A reáloktatás bevezetésének egyik komoly akadálya a latin nyelv. A negyvenes években a hagyományos latin iskola nyelvének és az egyoldalúan antik művelődési anyagának felszámolása, vagyis a magyar tanítási nyelv, valamint a természettudományok bevezetése az ~~iskola~~ba fokozatosan közeledett a megvalósuláshoz. Számottevően siettették ezt a folyamatot a kor írói, publicistái, politikusai is. Ha már az antik műveltségénél, a human tárgyaknál vagyunk, vizsgáljuk meg, hogy milyen viszonyban volt Széchenyi az antik műveltséggel, hová helyezi oktatási rendszerében a human tárgyakat? A Horthy rendszer kulturtörténészei homlokegyenest ellenkező véleményt formáltak és hirdettek Széchenyi állásfoglalásáról. Kornis Gyula Széchenyiben csak a gazdasági, gyakorlati érzékű emberek kialakítóját látta, s szembéállította a "rég

retorikai művelődési eszme felé hajló" Kossuth-tal.⁴ Ugyanakkor a "Széchenyi tanítása" című almanach egyik szerkesztője, Fekete József egy évvel előbb, tehát 1926-ban nemcsak Kornist cáfolja meg, hanem nagyon elvtelen módon Széchenyi meghazudtolásától sem riad vissza: A korszellem "a maga korlátlan liberalizmusával - írta -, szélső individualizmusával, materialista világnézetével s gőgös technicizmusával Széchenyi vallásos szellemének, szellemi és erkölcsi idealizmusának, keresztény, erkölcsi és szociális jellegű humanitásának nemcsak nem kedvezett, hanem azzal szinte szöges ellentétben állt."⁵ Egy évvel Fekete előtt Angyal Dávid volt az, aki legjobban megközelítette az igazságot: "A művészeti és történeti emlékek valóban érdekelték /mármint Széchenyit/. Görögországban járva görögül is megtanult annyira, hogy egy új görög hírlapot megértett. De az ókort inkább tisztelte, mint szerette. Paestum emlékei untatták. A görög irodalomba csak készült elmélyedni, de a készületnél alig jutott tovább. Szagztatott, romantikus szelleme az ókorral szemben bizonyos idegenséget érzett. Hozzájárult még az ujkor technikai vívmányainak nagyrabecsülése, mely a középkor iránt is elfogulttá tette."⁶ Három, nagyjából azonos platformu író, három eltérő vélemény. Vajon melyiknek van igaza? Hallgassuk meg a legilletékesebbet, magát Széchenyit!

A romantikus multbafordulást - történjék az akár a mult eszméinek, tetteinek felidézése, vagy a társadalom bajai, nehézségei elől való menekülés miatt - szerette volna Széchenyi a jelennel való törődés, a jövő utjainak fürkészésével felváltani. Így került szembe az antik művelődés, életforma inádoival, akik csak az ezer évek távlatában találtak maguknak támpontot, példát. Pedig a modern tudományok nemcsak időben, hanem fejlettségben is mérföldekkel hagyták maguk mögött a klasszikus rabszolgatársadalmak műveltetéségét. "Némely tudomány, művészet s mesteresség egészen újabb idejű - írta a Hitelben - s több évek előtt a legokosb ember esze ágában sem volt. Nem is álmodott p.o. Hannibál

4. Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. Bp. 1927.

5. Széchenyi tanítása. A magyar népművelés könyvei sorozat. Kir. Magy. Egy. Nyomda, Bp. é.n. /1926/ Bevezetése XIV. o.

6. Angyal D.: Gróf Sz.I. ifjúkori naplói 357. o.

vagy Julius Caesar puskaporrul, ágyukrúl, Augustus gőz hajórul, Pythagorás vagy Solon a nemzeti gazdaság valódi alapjairul, papiros pénzrül, bankrul s.a.t. S így ha sokrúl még legkisebb ideánk sincs, lehet azért még több velőnk Sokratesnél s azért higgyük el, hogy nem szégyen s éppen nem kötelességünk mindeneket ismerni s azon dolgokba avatkozni, mellyekhez nem értünk, sőt inkább dicséret s kötelesség volna olyanokat magunkrúl lerázni."⁷ Széchenyi látta, hogy elsősorban a feudalizmushoz görcsösen ragaszkodók nyulnak visszaz az elmúlt korokhoz, mert félnek az újkor világot formáló áramlataitól. A Világban ezt szóva is teszi: "általányosan spártai példákat költőknek javaslok inkább mint 19-ik században élő törvényhozók s országos embereknek. Hol több ~~helota~~ jutott egy szabad emberre, hol mint atyagyilkost bünteték a ~~helótát~~, ha élte védelmében véletlenül szabad embert öle meg; ott feudális szennyeinket hathatósabban terjesztő példákat hozhatni elő inkább, mint olyanokat, mellyek szelidebb, józanabb s igazságosb szellemű időnkhez illeneke, mert hol az elv, a sarkalat természet elleni, ott minden ráarakott építmény is gyenge, s nem példának való."⁸ Amikor Dessewffy a Hitelt bírálta, akkor a latin klasszikusokra támaszkodva próbálta semlegesíteni Széchenyi indítványait. Széchenyi válasza: "azon latán Classicusok munkájiban, mellyeket citálgatsz, s egyesült törvénykönyvinkben nincs egy javalat is, mellyet pénz - s hitelbeli dolgaink jobb elrendelésére mai időben valódi sikerrel használhatnánk."⁹ Nem tagadta egy percig sem, hogy számára többet jelentenek a polgárosodott angolok tapasztalatai, mint a klasszikusok legszebb hagyományai: "s midőn Te - írta Dessewffinek a Világban - mint volt alkalmam egyszer Tenszavaidat hallanom - okoskodásid támogatása végett Virgiliusra s más két auctoristára, mellyet nevezni nem akarok, hivatkozol, én ellenben Britannia századi tapasztalásira s factumokra állítom véleményemet."¹⁰ Merő tévedés volna, ha ezekből azt a következtetést vonnánk le, hogy Széchenyi megvetette a régi korok hagyományait. Ha ez így lett volna, akkor nem indult volna olaszországi és görögországi útra.

7. Sz.I. Hitel 369. o.

8. Sz.I. Világ 28. o.

9. u.a. 143. o.

10. u.a. 478. o.

Utja során a gazdag kulturális hagyományokat és tanulmányozni akarta, ezért vitt magával régészeket is. Ugyanabban a művében, ahol elmarasztalóan szól az antik kultúra imádatáról, nem feledkezik meg emléket állítani fiataalkori ideáljainak: "Igy legmélyebb tisztelettel nevezem Socratest; Aristides s Phocion agyag sorsommal engesztelnek meg, mert ők is emberek valának, Regulus nagy lelkén bámulok; a Brutusok előtt mélyen hajtom le magam; Aristogiton Harmodikos, Leonidas sirhantján térdem álltam, s az emberség dicsőítésváit örömkönyvekkel üdvözlém!" Széchenyi mégsem ezek közül keresi az eszményképét, mert "sem Homerost, kinek költői szellemét tán senki tul nem haladá, tábornoki zsebkönyvül; sem Horatiust, kinek józan philosophiáját nem győzőm eléggé csudálni, politikai kalauzul; sem Virgiliust, ki hatalmas remekletű Epicus, gazdasági tanácsadóul s példányul felhozni nem fogom. De még tovább megyek, s azt állitom: ki Polybiost, Kenophont s Julius Caesar Commentárait könyv nélkül tudja, de a mostani háboru szellemét nem fogta fel, csatákat nem nyerend; nem lesz az továbbá practicus gazda vagy különös naturalista, ki Aristoteles, Phinius vagy Lucretius munkáit tökéletesen sajátjáévá tévé, ha ezen az idők folyamata által annyira tökéletesült tudományok nagyobb felvilágosítását újabb idők műveiben nem keresé." Azoknak pedig, akik abszolutizálják, időállónak minősítik a régi népek eredményeit, nem kiábrándításként, csak figyelmeztetésül üzeni: "S így ha ma támadnának fel: sem a Phoeniciaiak ügyes hajósok, sem a Sziciliaiak Archimedessel együtt practicus erőművészet, sem a Rómaiak Columellaállával összeleg és egyetemben nagy gazdák s. a. b. nem lennének."¹¹ Csak annyiban értékesek azok a hagyományok, amennyiben a mai tudomány előzményei, s a mai tudománynak is az szabja meg az értékét, hogy mennyiben szolgál a továbbhaladás számára alapul. "Nincs értelme, az idők mulandóságán buslakodni, az elveszett értékeket visszasírni. "Sok veszett el a régiekkel, nem tagadhatni, de korántsem annyi, amennyit festeni s hirdetni szokott az ábrándozók rendetlen képzele." ¹² E tétel meghirdetésének óriási hatása volt. Haladó íróink, politikusaink zöme elfordult a múlttól, hogy Széchenyivel a jövőbe vesse tekintetét. Sokan úgy vélnék, hogy Széchenyi

11. Sz.I. Világ 223. o.

12. u.a. 223. o.

elitáló véleménye a klasszikusok nemszeretéséből fakad. "Özel sem így áll a helyzet. Széchenyi azt kifogásolja, hogy a tanult emberek legnagyobb része csak a latin klasszikusokat ismeri, életrevaló ismerete pedig nagyon gyér, "szorgalm, gazdasági, művészeti s kereskedési értelmesség alig van."¹³ Nyugateurópai utazásai véglegesen elfordítják az antik műveltségi anyagtól, s a modern tudományokat kedveltetik meg vele: "Ne zavarjuk azért össze a régi nagyságot a mai tudományokkal, s ha, teszem például, gazdaságunkat kívánjuk magasbra emelni: kövessük Cincinnatus dicső példáját, Cicero tanácsát, *quod nihil pulchrius* stb, de ne keressük az igazi előmenetel rugóit görög vagy latin könyvben, mert azokban hiába keressük; hanem használjuk az e tárgy körüli újabb angol, francia és német munkákat..."¹⁴ És ebben az új, modern miliőben, "merjünk nagyok lenni - s valóban nem olly nehéz - de legyünk egyszersmind bölcssek is" -¹⁵

A klasszikusok után holt nyelvüket: a latint is helyezzük a neki megfelelő helyre. "Ne késsünk tehát Istenért, s emeljük a régi Rómaiak dicső emlékezetű nyelvét a szent maradványok tisztelt helyére. Legyen az iskoláinkban tanítva ezentúl is, de nem kirekesztőleg, hanem csak mint egyik tárgya a tanulásnak, egyszerűbb s célhoz szaporábban vezető uton."¹⁶ Széchenyi itt sem tagadja meg, s nem tiporja sárba a latint, csak a magyar nyelvnek akarja az utat megtisztítani. Csak ennek megtörténte után lehet a különböző tudományágak műveléséhez fogni - természetesen magyar nyelven. "Nemcsak látszólag, de valósággal sem lehet nemzetnek sürgetőbb és komolyabb tenni - valója, mint nyelvét lehetőleg közel vinni a szoros tudományok szabatosságához, mert csak oly nyelvvel, melly ehhez leginkább közelit, lehet aránylag legtöbbet legszaporábban saját érdeke körül felvilágosítani..." - mondotta 1842-ben híres akadémiai beszédében.

13. Sz.I. Világ 72. o.

14. u.a. 225. o.

15. u.o.

16. Sz.I. Munkia 84. o.

Három tényező választja el Széchenyit a multbafeledkezők antik szemléletétől. Az első az, hogy a human - hozzátéve: az egyoldalú human - műveltséget sokan a haladó eszmékkel állítják szembe. Széchenyi a haladás talajáról száll ezzel a nézettel szembe. Másodsorban angolai utazása tette őt a reálműveltség imádójává. Azt a modern gyáripárt, mezőgazdaságot nem az antik ősök példáiin tünődő közgazdászok, szakemberek építették fel. Ehhez kapcsolódik a harmadik tényező: annak felismerése, hogy a klasszikus hagyományok becsülendők, szépek, de a ma embere gyakorlatilag már nem merithet tőlük semmit.

2.

Széchenyi egyik legdédelgetettebb terve egy műegyetem felállítása volt, amely a legmagasabb szinten valósítaná meg a szakoktatást, ahol a legmagasabb szinten valósítaná meg a műszaki szakemberek képzését. Visszásnak találta Széchenyi, hogy ez előkelő családok fiai csak külföldön képesek magasabb műveltséget szerezni, s ez sem lehet más, mint jogászság. Ezt a műegyetemet egyébként Pestnek szánta.¹⁷ Ezen a műegyetemen megvalósuló szakképzés régi terve volt Széchenyinek, s a Gazdasági Egyesülettől - amelyet ő hívott életre - terve megvalósulását várta. E szándéka kerül felszínre az 1839 márciusában - gr. Batthyány Kázmérnak írt levelében: a Gazdasági Egyesület - írja - nemcsak ingatlan vásárlására készül Pest megyében, hanem azt is célul tűzte ki "hogy oly tanítószék felállítását is eszközölje, melly mindazon tudományok teoriáját adja elő, mellyek a mezei gazdaság okszerintebb üzésével szorosan egybefüggők, s mellyek az érintett birtokon gyakorlatilag is lennének alkalmazandók."¹⁸ A kormány azonban nem szívesen hallott a törekvésről. Széchenyi nem mert szembeszállni az udvar álláspontjával. 1843 év október 4.-én már az országgyűlésen merült fel az egyetem kérdése. Széchenyi a következőket fűzte ehhez: "Ugy vélem, hogy a nemzetnek, joga

17. Sz.I. A Minimum kérdése. Hírl.cikkek Zichy Antal szerk.I.226.

18. Sz.I. levelei II. 64o. o.

van a pesti egyetemnél a dolgot közelebbről vizsgálni; de azt most egyáltalában sem pro, sem contra allegálni nem akarom, hanem egyenesen arra hajlok, hogy azon pillanatban, midőn... a kormány részéről készséget látunk, midőn tapasztaljuk, hogy néhány tanodák életbe léptetnek, pro *hic et nunc* elég volna ezt tenni."¹⁹ Nem a harc, hanem a meggyőzés eszközével akarta jobb belátásra bírni az udvart: "igen természetes, hogy ha nevelés dolgában oly nagy Sphaerában nem mozoghat, nem kell csudálni, ha oly intézetek által, melyek a kormánynak kellemetlenek, de melyeket akadályoztatni nem lehet, a nemzetnek ujjaszületése eszközöltetni kívántatik."²⁰

1843-ban az udvar, látva Széchenyi megtorpanását, a maga céljának akarta megnyerni reformpolitikusunkat. Mintegy vezényszóra ünnepelni kezdték felsőbb körökben, különösen az özvegy császárné tüntette ki leereszkedésével. Ezek az urak azonban nagyon elszámították magukat! Ha Széchenyi el is különítette magát az ellenzéktől, a másik oldattól ugyanugy irtózott, mint emeztől. Többször meghívták udvari ünnepségekre, ahol egy alkalommal közölték vele az 1843-44-es országgyűlésre szánt királyi proposíciókat. Felhasználva az alkalmat régi tervével hozakodott elő: a proposíciók közé illeszked be egy politechnikum létesítését. Metternich azonban óva intette s figyelmeztette, hogy Magyarországon nem jó a fáklyákat lobogtatni, mert majd tüzet gyujtanak."²¹ Széchenyit ez ^{rem}riasztotta vissza. 1844-ben megírta "Magyarország kiváltságos lakosához" című röpiratának első részét. Ebben sorolta fel a megvalósításra váró feladatokat. Többek között kifejtette: "Egyebekre, mint gyakorlati tanodákra, javító intézetekre, elősegítő privat vállalatokra, valamint némi specialitásokra nézve körülbelül szintig áll a dolog. Ugy hogy ha nem is épen oly igen szükséges az ezek közti szoros egybefüggés, mint közlekedések és vizszabályozások dolgában, azért még nem közönyös például: azon négy vagy öt real-tanodát, mellynek tüsténti felállítását javaslom, hová fognók állítani, de e fontos kérdést is, a köz hazára levén tekintettel, egyedül

19. Sz.I. beszédei. 362. o.

20. u.o.

21. u.a. 263. o.

kimerítőbb s érettebb combinatio oldhatja fel részrehajlatlanul, valamint többet kevesebbet szinte minden egyéb hazai investmentalis tárgynak mikori s má módolni végbevételét is."²²

Az 1843-44-es országgyűlés választmányai 1844.

április 17.-én kezdték meg működésüket. Széchenyi a "szükségeket" tárgyaló albizottságba került. A bizottsági munkálatok megkönnyítésére írta meg és tette közzé 1844. július 10.-én a "Magyarország kiváltságos lakosához II." című röpiratát. Ebben a "szükségekről" a következőket írta: "Amde mikép ismertetheti meg és fogadtathatni el méltányolva egész nemzet által mind ezen kellékeket, melyeknek csak pusztá függözimerét is elsorolni nehéz, az azokbani avatottság ehez képest természetesen még százszorta súlyosb? Bizony nem máskép, mint czéltudatos törvények vagy oktatás által."²³ A röpiratban felsorolt kívánalmak a következők: hitelképes kassza, Pest-Buda megóvása az árviztől, 5-6 sugárut az ország területén, az aldunai munkák folytatása és bevégzése, a magyar tengerpart kiépítése. A hatodik kellék: "Öt reál-tanoda, mellynek egyike Budapesten volna felállítandó, a többi négy pedig úgy, hogy közelebb fekvésnél fogva a szegényebb sorsu is részesülhetne azok jótékony-ságiban, az országnak ehez legalkalmasb négy főhelyein."²⁴ A hitel körülményeinek megteremtése, az ősiség megszüntetése törvények segítségével lehetséges - Széchenyi szerint - "midőn mesterségi, mezőgazdasági, művészeti, kereskedelmi s efféle fogalnak viszont oktatás tárgyai, s kirekesztőleg csak illyesnek lehetnek tárgyai, mert hiszen itt megint bármit parancsoljon oktatáson kívül a törvény, bizony azon aokbul, mivel a törvény tán úgy parancsolná, azért senki jó mester, derék gazda, ügyes művész vagy mély kereskedő valóban nem fogna lenni."²⁵ Miért pont reáltanodákat javasol Széchenyi?

1. Törvényeket javasolni nem tartozik a bizottság hatáskörébe;
2. a népnevelés kérdése sem az ő tisztük, hisz erre külön bizottságot bízta meg;

22. Sz.I. Hirlapi cikkei 287. o.

23. u.a. II. 336.

24. u.a. 337. o.

25. u.a. 336. o.

"Terjesszünk tehát ehez képest addig is, míg jótékony törvények mindinkább fejlődnek, s a népnevelés ügye is be lesz végezve, a nemzet pártolása alá valami pótlószert, miszerint a hazának legalább közép osztálya fejthesse ki magát a gyakorlati élet mezején."²⁶ Széchenyi lehetségesnek tartja a reáltanodák felállítását, mert

1. "nem telik sokba vagy legalább nem annyiba, mit aránylag igen könnyen elbirni nem volna képes a nemzet.";
2. "nemcsak az aránylagos felette csekély költséghez szabott, de valóban minden számíthatást felülmúló haszna sőt szüksége a dolognak" egészen nyilvánvaló.²⁷

Minden honpolgárnak meg kell szivlelnie a reáltanoda sorsát, mert a célszerűen felállított és szervezett reál-tanoda, "mellyben minden sorsu könnyen és olcsón hozzáférhetőleg a gyakorlati élet nem egy kincsét tehetné magáévá", szinte csodaként hatnak a hon előrehaladására. Széchenyi az iskolákat azért támogatja oly erősen, mert - s itt ismét régi elvével találkozunk - csak a szellemi fejlettség tehet minket erőssé, hiszen az "értelem erő, s erő uraság értelemhiány ellenben gyengeség, gyengeség pedig szolgaság."²⁸

Széchenyi tudta, de a Metternich-hel való beszélgetés véglegesen rádöbrentette, hogy e feladat megvalósítása nemcsak tőlünk függ, ezért határtalan nehézséget kell legyűrnünk. Utóbbi röpiratában jobb belátásra akarta birni a kormányt: "Mi pedig a kormányt illeti, feltéve hogy nem célunk statust statusban felállítani, vagy a végrehajtó hatalom körén tultörni, a kormány, azt hiszem, semmi esetre nem fogja ebbeli gyakorlati tendenciánkat hátráltatni, vagy csak rossz szemmel tekinteni is, sőt bizonyosan pártolandja azokat, ha velünk magyarokkal igazán jót akar."²⁹ A kormánynak nem volt szándékában a magyarokkal való jótétemény, ezért nem pártolta Széchenyi és az ellenzéki mozgalom /elsősorban Kossuth/ ezirányu törekvését. A műszaki egyetem felállítását nem

26. Sz.I. Hirlapi cikkei 287. o.

27. u.o.

28. u.o.

29. u.a. 337. o.

engedélyezte, helyette 1846-ban Pesten az u.n. József-ipartanodát létesítette. Jellemző az ipartanoda színvonalára, hogy a felvételhez nem kívántak meg középfokú képzettséget. Bár 1846-ban Széchenyi hatalmas kampányba kezdett az általa óhajtott öt reáltanoda felállításáért, sikert mégsem tudott elérni.

A Kelet népében ellenezte a népoktatást, mert a nép politikai tudata még szűknek bizonyult megvalósításához. Az Eszmetöredékekben felveti a kérdést: "Azon egyedüli különbség, mely a néptanodákat illetőleg létezhetik, ítéletem szerint csak abban áll, hogy minden veszélytől menten valljon mikor üt azok megkezdhetési órája?" A válasz már ismeretes: "És e tekintetben teljes meggyőződésem az, hogy csak akkor, mikor politikai köre a népnek már annyira tágult, mihez képest abban minden szétrombolási veszély nélkül szabadon foroghasson is."³⁰ Ismét felvontatja Széchenyi a Kelet népében közismertté vált elveit, a "ruha-hasonlattal" együtt. A végkicsengés azonban új fordulatot rejt magában: "Mután azonban közelebbi időkben nem kis mértékben tágult a magyarországi egyetemes lakosság politikai köre, s miután én legalább nem akarok csüggedni azon reményben, hogy alkotmányunk napról napra tágasb és biztosab alapra fog állíttatni; s más részről, nevezetesen, műveletlen néppel például olly egyszerű kertet alkotni akarni, milly kertté a tiszta völgyét kifejtetni lehetni, valóságos Döbrögi-féle elbizottság: én úgy, mint ma állnak a dolgok, s azok hihetőkép holnap még inkább kifejtetni fognak, minden néposztállyra számított kisebb nagyobb ipartanodák kellő számbani felállítását nemcsak napi renden levőnek, de ha pangó állapotunkból általános virágzó létre jutni kívánunk, mulhatlanul szükségesnek tartom"³¹ Múltat eljutottunk odáig, hogy a politikai kör már tágult, így Széchenyi mégsem a népoktatás megvalósítását tartja lehetőnek, hanem a szakoktatást. Még most sem tudta elfogadni az ellenzék programját.

30. Sz.I. Eszmetöredékek 35. o.

31. u.o.

Viszont ha azt tekintjük, hogy Széchenyi "minden néposztályra" terjedő szakoktatást sürgősen, megnyugvással kell elkönyvelnünk, hogy feladta merev álláspontját, s egy jókora lépést tett előre. Szinte azoknak válaszol, akik csak az anyagi haladás prófétájának tartották Széchenyit, ezekre az állításokra saját maga válaszol: "szellemileg és elmulthatatlannul szükséges némi cselekedetet tenni, anyagilag is. Szellemileg - amennyiben t. i. némi cselekedetnek egyedül kifejtett szellem adhat életet - im ezek a fő kellékek:

1-ször Az ősiség módosítása

2-szor Ingatlant tekintve bizonyos minimum meghatározása

3-szor Minden osztályzatra számított ipartanodák... stb." ³²

Ha azzal kezdtük Széchenyi nevelési nézeteinek tárgyalását, hogy sarokkő nála a kiművelt emberfő, ezzel is fejezhetjük be: "Tanodák, s kivált minden osztályra számított ipartanodák kimondhatatlan hasznát senki sem tagadhatja - írta - mert senki sem kételkedhetik, ki készakarva nem akarja behunyni a való előtt szemét, hogy a világon nincs nagyobb hatalom, mely előtt elvégre mindennek meghunyászkodnia kell, mint a kicsinosult embéri velő. S kivált akkor, midőn milliók bírnak ily kincscsel! Miszerint nincs is a köz nemzeti gazdagságnak biztosabb s kivált tartósabb alapja, mint köz nemzeti értelmiség!" ³³

Széchenyi vágya egyelőre papíron maradt, az iparoktatást célzó valamennyi haladó törekvés zátonyra jutott. Bár 1850-ben megalakult néhány reáltanoda, de az abszolutizmus ~~Entwurf~~ja keretében, germanizáló célzattal, ami viszont távol esett Széchenyitől.

32. Sz. I. Eszméleti töredékek 30. o.

33. u. a. 33. o.

3.

A reformkor e problémáját vizsgálva Kornis Gyula kitért Széchenyi tevékenységére is. Kornis háttérbe szorítottan érzi a középfoku- és szakoktatást a népneveléssel szemben a kulturpolitikusok törekvéseiben. Szerinte "ez a magyar nemzeti romantika szelleméből jól érthető, mert ez is az általános európai romantikus áramlatnak hulláma. A romantikának pedig egyik fővonása a demokratizmus: nem a felső társadalmi osztály igazán értékes, hanem az alsó, az ártatlan, romlatlan, természetes nép, melyet Rousseau elmélete értelmében a kultúra még nem rontott meg."³⁴ A népnevelés kérdését tárgyaltuk; láthattuk, mi vezette a reformpolitikusokat arra, hogy a népnevelés ügyét felkarolják. Azt is láttuk, hogy Széchenyit komoly társadalmi, és politikai tényezők tartották távol a népneveléstől. Tuláságosan egyszerű lenne szellemi irányzatból, romantikus áramlatból vezetni le e jelenséget. Annak, hogy a negyvenes évekre a szakoktatás kerül előtérbe, elsősorban az az oka, hogy fellendül az ország ipari élete, és ez szükségsszerűvé tette a modern szakember nevelését.

Kornis a középiskolai reformtörekvések két irányát különbözteti meg:

1. nemzeti: a latin tanítási nyelv uralmának megdöntése
2. gazdasági: reális, ipari és technikai ismeretek alkotása.

Kornis élesen kettéválasztja ezeket, s szembefordítja egymással. Szerinte a két irányzat összeesapása konkrétan Széchenyi és Kossuth ellentétében realizálható. Széchenyi, a reálpolitikus szem előtt az életre való, gazdaságilag művelt, talpraesett, gyakorlati érzékű magyar lebeg; Kossuth, a szónok, az ügyvéd inkább a régi retorikai művelődési eszmény felé hajlik, bár a gazdasági szemponttól sem feledkezik meg. Magának a kérdésnek a megragadása sem szerencsés. Sem Kossuthnál, sem Széchenyinnél nem lehet az egyik vagy a másik irányzatot kizárni. Jót Kossuthnál

sem a human műveltség a döntő, hanem a gazdasági irányzat. Ezt gyakorlati tevékenysége is bizonyítja: ő kezdeményezte 1841-ben az Iparegyesületet, amelynek elsősorban gazdasági oktatási célzata volt. Ez az Iparegyesület hívta életre Pesten a "némileg a reáliskolát is pótló" mesteriskolákat. Kossuth a "Humanizmus, realizmus" című cikkében³⁵ ~~írta~~ ^{kikelt} a szakbarbárok nevelése ellen: "szeretjük, hogy művelt ember is neveltessék, annnyival inkább, mert kiművelt fej könnyen magáévá tehet egy vagy más szaktudományt" Ezért találná sajnálatosnak, hogyha a latin nyelvvel a humanisztikus irányzatot is kiűznék az iskolákból.

Nem lehet a Kornis által jelölt két irányzatot elkülöníteni már csak azért sem, mert az egyik feltételezi a másikat. Eleve kizárt dolog úgy harcolni a gazdasági ismeretek oktatásáért, hogy ne döntenénk meg a latin nyelv uralmát. Ha Kossuthról azt mondtuk, hogy mindkét irányzatnál érdekelt, akkor elmondhatjuk ezt Széchenyiről is. E fejezet első részében azt igyekeztünk bemutatni, hogy milyen szívos harcot folytatott a latin nyelv iskolai egyeduralmának megdöntéséért, elismerve a klasszikus műveltség értékét az emberiség számára, a második rész pedig a szakoktatás megvalósításáért való fáradozását tárgyalta. Aki pedig mindkét iránynál érdekelt, azt nem lehet csak az egyik kienelt alakjává nevezni ki. Nem szükséges minden esetben abszolútizálni a Széchenyi - Kossuth ellentétet. Széchenyi éppugy, mint Kossuth, amikor a reáltanodák alapításának gondolatát felvetette, feltétlenül kora követelményének adott hangot, s ez egy új vonása e nagy személyiség árculatának.

35. Pesti Hírlap 1841. 29. sz.

IX. SZÉCHENYI MŰVEINEK HATÁSA

1.

Termékeny magként hullottak Széchenyi eszméi a magyar ugar talajára. Ezzel egyidőben felmerül a nagy kérdőjel: nem meddő-e ez a talaj ahhoz, hogy ezek a tanok gyökeret ereszt-hessenek? Volt-e visszhangjuk az új igéknek, vagy elhaltak, mint a pusztába kiáltott szó? Ez a kérdés nemcsak a történész kíváncsi-ságát csilandozza, ez egyben a Széchenyi által hirdetett eszmék legbiztosabb kritériuma. A könyv, bármily szépen is legyen meg-írva, csak könyv marad, porosodó könyvespolcok néma lakója. De ha a lapokat az életből vett friss eszmékkel írja tele az író, ha nemcsak a maga szórakoztatására veti papírra gondolatait, ak-kor annak a könyvnek jövője van, a tartalom megelevenedik, a tár-sadalom magába szivja, feldolgozza. Ma százegynéhány év távlatá-ból megállapíthatjuk, hogy Széchenyi könyveinek jó része tevé-keny alakítóil lettek a reformkor küzdelmeinek.

Óriási port kavart fel az első Széchenyi mű: a Hitel. A haladó tábor ujjongott, a reakció tücsköt-békát szórt a könyvre ugyanugy, mint a szerzőjére. Ellenségesen álltak szem-be azok is, akiknek tulajdonképpen Széchenyi szólt: a vagyonos nemesség többsége. Náluk még erősebb volt a feudalizmushoz kötő szál, mint a polgárosodáshoz húzó. Nekik még az a mérsékelt hang nem is erős volt, amellyel Széchenyi jobb belátásra akarta bírni őket. Annál nagyobb lelkesedéssel fogadta körébe a szerzőt és mű-vét a közép- és kisnemesség, az értelmiség jórésze. Talán Széche-nyi szívét nem dobogtatta meg az a kósza hír, ami viszont nekünk jól esik: sok helyütt a felusi jegyzők parasztok előtt olvasták és magyarázták Széchenyi könyvét. A megyeközpontok és a társadalmi érintkezés egyéb helyi hangosak lettek a Hitel körüli vitáktól.

Széchenyit leglelkesebben talán a költők köszön-tötték. Az agg Kazinczy őszinte örömmel lép eléje:

"Szorilme s büszke disze nemzetünknek!

Nagy már atyáid fényökben, saját

Kebled szent érzetében még nagyobb!"

/Gr. Széchenyi Istvánhoz/

Ö mint a magyar nyelvért folyó harc új bajnokának nyújtja jobbját. A reakció azonban mindent megtett, hogy befeketítse Széchenyit, kisebbitse vagy bemocskolja a mű sikerét. Guzmics Izidor, a XIX. sz. eleji vallásos mozgalom egyik lelkes híve 1830. július 22.-én írta Hazinczynak: "Széchenyi hitelle felett mindenütt pálcát törnek. Ez egekig magasztalja, az pokolig gyalázza."¹ Egy Széchenyi, illetve hitell ellenes kézirat írója a következő mottót választotta: "Szállj le nemes, ülj fel paraszt!"

A nagyobb lélegzetű vitairatok közül kettőt kell megemlítenünk. Az egyik szerzőjét nem ismerjük, művének címe: "Gróf Széchenyi István azon munkájának, mellynek neve hitell kivonása, csekély észre-vételekkel,"² a másik a már említett, s a legnagyobb horderejű, gr. Dessewffy József: "A hitell című munka Taglalattja", amely 1831-ben jelent meg. Számunkra azért is fontosak ezek a munkák, mert Széchenyi nevelési nézeteire is reagálnak.

Az említett ismeretlen szerző hovatartozását már az első sorokból megállapíthatjuk: szerinte a hitell nem más, mint a "közjó előmozdítása", a "Magyar Nemzet fel-emeltetése", a "Jószándék palástja" alá bujtatott támadás a mágnások ellen."³ Ennek előrebecsátása után sejthetjük, hogy milyen részeket fog kiemelni, és milyen észrevételeket fűz majd ezekhez. A nemes pátoaszű Előszón kezd a gunyolódást, majd azután kerít sort a nevelési nézetére. A felhozott kifogás az, hogy az ide vonatkozó fejtegetés rövid: "A néhány tárgyat megelőző észrevétel czikelyben mondja: halljuk és hallyattyuk a bölcsesség, és igazság által életre ritkán hozzuk, p.o. imezeket: Ismérd meg magadat.

1. A Magyar Tört. Társ. hitell kiadása 1930. 251. o.

2. l. u.o.

3. Id. m. 683. o.

Az egyesült munka erősebb. Egy nap se legyen linea nélkül. Ezen bölcs mondások bővebben kifejtetgettetnek, és valóban okosan, és dicséretesen, de a fel-tett, s vett célra keveset arányozva, leg-alább szembetünőképpen nem..." A hitelről és a javasolt törvényekről szólva: "Ezekről állítólag több satyrak, bögdözések; sértős, néha helyesen tréfás hasonlatosságok, emlegetésével folytatván a beszéd, mondatik: hogy tehát meg ne csalódjunk, a dolgokhoz értenünk kell, a mi csak nevelés által eszközöltetik; itt aztán a nevelésről van egy rövid, de helyes értékezés, s bészárva a cikkelyt, mondatik: a nevelés is oka a hitel hijának."⁵

Nem hive az ismeretlen szerző a hőemancipációnak, a hazai művelődési állapotok iránt sem elfogulatlan. "Majd Hölgyeink meg magyarittásában avatkozván, s hevet-havat össze hordván, az ollyas Magyaroknak az Ekitében való fogyatkozások, kik erre se születvén, se neveltetve nincsenek, de neveltetendőők sem voltak, kigunyoltatik, - mintha a népesedésnek proportiója szerint a Magyarok közt nem volna szint annyi ki-pallérozott, mint más nemzetek között, - itt a pallérozódás, s ennek elő mozdíttása fordulván elő, erre csak ollyan Férjfiak láttaszatnak alkalmasosóknak lenni, kik a félvilágot bé futották. Ezek a Bölcsök nevére móltattatnak, kik egyedül előmozdithatták a Nemzeti Szellemet, s kiknek nagyobb, s kisebb száma alkotnatták az ország nagyobb s kisebb ereit; - az Idomításról lévén a szó, kéretik az Ászonyi Nem, hogy idomittsák Magzatjaikat."⁶

Különösen a felvidéki arisztokrácia berzenkedett Széchenyire, az amely egy évvel később kemény tandíjat fizetett ~~az~~ a hitel tartalmazta tanácsok meg nem fogadásáért. Uton-utfélen ócsárolták a hitelt, s abban bíztak, hogy Széchenyinek "majd megadja gróf Dessewffy Pipsz.." Dessewffy nem is váratott magára, rövidesen sajtó alá küldte a magalatját.

Széchenyi és Dessewffy szemléletbeli különbségét az jellemzi, hogy amíg Széchenyi az újat a régi helyébe akarta állítani, addig Dessewffy kompromisszumos megoldásra törekedett:

5. Mindkét idézet a 684. o.

6. u.a. 685. o.

"az ujnak, és mintegy magát az időt meggyőzte réginek frigykötésétül ne irtózzunk."⁹ Dessewffy konzervatív állásánál fogva mereven ragaszkodik a régihez, s az új eszméket, dolgokat csak úgy és annyiban akarja átvenni, ahogy és amennyiben ez nem ingatja meg a bevett szokások, beporosodott hagyományok, megcsontosodott előjogok helyzetét. Nem feladatunk az egész könyv tárgyalása, témánkhoz hűen csak a nevelési vonatkozásukat emeljük ki a szintén nagy port felvert Taglalatból.

Széchenyi a nevelőstől a hiteltörvény bevezetésének előkészítését is várta. Dessewffy ezt a kifogás tárgyává teszi, eltulozva a nevelés szerepét: "De ha már oda jutott volna valamely nemzet a nevelés által - írja, - hogy hazug szó, csalfa tett, nála hallatlan dolog lenne, akkor bizonynyal nem lenne szüksége pénzhitelbeli törvényekre; azért van tehát szükség, mert oda nem jutott."¹⁰ Bármennyire optimisták vagyunk a nevelés lehetőségét illetően, azt sohasem állíthatjuk, hogy mind egyéni, mind társadalmi méretekben abszolút jó, erkölcsös, törvénytisztelő ember lesz a neveltünk. Így azt sem állíthatjuk, hogy csak neveléssel ugyanazt végezhetjük el, amelyre a törvények hivatottak. Ezt Széchenyi sohasem mondta. A neveléssel meg lehet könnyíteni a törvények érvényesülését, de pótolni nem. Dessewffy a nevelésnek homlokegyenest ellenkező szerepet tulajdonít. Szerinte - s ez nagyon figyelemreméltó felfogás - a nevelés gyengíti az erkölcsi normák hatását. "Mivel pedig a kiművelődés a szükségeket, és vágyakat azok bételyesítése módjaival szaporítván, az ön-maga mérsékléseket, és megtagadásokat nehezíti, a kiművelődés kezdetekor és folytában, erősebb, alaposabb, érdekesebb ugyan az erény, de ritkább már csak azért is, mert a sok mindenféle vágyak, mint-egygy elszórják és elkoptat-

9. u.a. 503. o.

10. u.a. 540. o.

ják a lelki tehetséget..."¹¹ Amilyen furcsa Dessewffy okfejtése, ugyanolyan megdöbbentő a következmény is: "Azért van hát jó hitelbeli törvényekre szükség, mert megkezdődött, foly és nevedik a kiművelődés; és azért kell több gondot fordítani a jó nevelésre, hogy napról-napra kevesebb szükség legyen e törvények alkalmaztatására."¹²

Dessewffy nem osztja Széchenyivel a felvilágosult tanokat sem. Ő költő volt, nála az érzelmek domináltak az emberi cselekvést meghatározó tényezők között. "Az ész boldogság, úgy-mond a Gróf: igen ha nem ártó és közhasznu célokat és eszközöket követ"- írja. Egy kalap alá kerül nála az "ártó" tevékenység a "közhasznu" ténykedéssel. Ez a legnagyobb surlódási felület a két politikus között. Amíg Széchenyi társas lényekéig akar nevelni abban az értelemben, hogy az ember minden cselekedetével hazája, s magasabb szinten az emberiség felvirágoztatására törekedjen; addig - mint az idézetből kétségtelenül kitűnik - Dessewffy ezt az emberi boldogtalanság egyik okának tartja. Mi tehát a nemzeti boldogság alapja? A kérdést Dessewffy is felteszi: "mivel az akarat álhatatossága az erős szivben fekszik, lehet é erős sziv nélkül ugyan mind azon jó közczéljokat, mind pedig eszközeiket, a vágyók szaporodása mellett nevedett ennenségek ellen mindig, mindenben és mindenütt szemben tartani, és követni?"¹³ A kérdésben a választ is megkapjuk: nem lehet

11. u.o. Dessewffy szembeállítja a műveltséget az erkölccsel. Szerinte csak a szunnyadó vágyak az erkölcsösek, mihelyt annak megvalósulását keressük; az erkölcostelenségbe süllyedhetünk. Minél műveletlenebb valaki, annál erősebbek az erkölcsi vonásai? Ha Széchenyi eszmevilágában keresünk választ e fejtegetésre, a legtalálóbbat a Kelet népében találhatjuk meg: "...bármit mondjanak a régi iskolák némi sáfári, kik szerintő több szerencse rejtezik az együgyűség lépcsőin anyagi kéjek közt, mint a kifejelettnék erkölcsi körében... a medvének kellene irigyleni barlangi létét, s nem sóvárgani Iktónok és Galileiek felszentelt ~~várai~~ után" /K.N. 221./ Széchenyi nem választja el a műveltséget az erkölcostől, a kettő között szükségszerű összefüggést lát.

csak az észre alapozni a boldogságot, a szívnak is szerepe van. A három fogalom, amelyen Dessewffy szerint a nemzeti boldogság nyugszik, eléggé homályos, meghatározatlan: a békesség, bátorság és tartósság. A szív szerepéről: "kivált a mostani században, mellyben az elme annyira felvergődött, nem azt kell az embereknek prédikálni, hogy az ész boldogság; hanem azt inkább, hogy az ember olyan állat, kit igen könnyen félre-viszen akár maga az ész, akár maga a szív; hanem hogy csupán a jó s egyszersmind erős szívvel egygyesült ész bélyegezteti a bölcs embert, és okozhatja mind a köz-, mind a különfogott boldogságot. Nem való hát, hogy igazabb sully és erő az agyvelőnél nincs... Maga az ész is adhat ugyan szerencsét, de jó és erős szív nélkül soha sem adhat boldogságot."¹⁴ Kétségtelen, hogy ebben van igazság, mivel csak a rációra, a számításra épített nemzeti egység az embereknek túl rideg köteléke lenne. A nemzet tagjainak kapcsolatából nem szabad kihagyni az érzelmi momentumokat: a kölcsönös megbecsülést, a házaszeretetet, segítőkészséget stb. /Amikor később Kossuth vette át a haladó tábor vezetését, Széchenyi az észokok talajáról bírálta a "szívre hallgató" Kossuth ténykedését./

A Taglalat szerzője elismerte, hogy a gyermekek nevelésének nem kis akadálya a pénz hiánya, ebből azonban nem a hitel szükségességére következtetett, mint Széchenyi. "Igaz, hogy sokan közzülünk gyermekeink nevelésére és a kelemetesebb életre és ösméreteink öregbitésére annyi pénzt nem fordíthatunk mint akarnánk, mert pénzünk nincs... de még abból sem az következik: hogy a fekvő nemes birtokok tőkéjére alapult pénz-hitelbeli systemát be kelljen hozni; sem pedig az, hogy mint a Gróf maga is beismérte: csupán a hitel elegendő legyen pénzünk szaporítására. Eggyik oka pénzünk szükinek pénz hitelbeli törvény-hozásunk hiánjai; de nem egyedül való."¹⁵

13. u.a. 592. o.

14. u.a. 596. o.

15. u.a. 622. o.

Széchenyi válasza nem sokáig váratott magára, 1831-ben jelent meg a nagy trilogia második tagjaként a címében is jelképes Világ. Mi már jellemeztük ezt a művet a magunk szempontjából, most hallgassuk meg Vörösmarty értékelését: dicséri a Világot,

"Melyre az éj kiderült s kezd vala látni a vak,
Melyre megindult a rég pangó vér ereinkben
S haza szive felélt százados álom után.
A haza hű fia ő, nem fog sülyedni, ne féltsed.
Nagy munkájának bére a nemzeti ügy."

/Egy politikus költőhöz. Világ/

Ha nem is ilyen neves költő, de az ellenfél táborában is megszólalt egy rigmusfaragó. 1833-ban bocsátotta közzé gunyiratát Ponori Thewrewk József "Beretválkozó Tükör az új magyarok számára." A nehézkesen zökkendő versezet nem árulkodik írója politikai éleslátásáról:

"Ha nincs a varganak bőre,
Ugymond az okos és dőre,
Ne merésszeljen férczelni csizmát,
És ne kívánjon csinálni schizmát.
Inkább forgódnék az másban,
Leginkább katonaaállításban.
Ha rosszul ég az író faggyuja,
Miért kopik haszontalan tolluja?!
Lám némelly firkáló bérge,
S azért van sok könyv, rossz tárgyu.
Mikor az illyek lesznek bitangok,
Nem kellendnek belőlük visszhangok."16

A Beretválkozó Tükörből Ponori Thewrewk gyűlölettől és mindenemű haladástól való rettegés torz vonásaival barázdált arca tekint reánk.

A kisszerű fűzfapoetának adja meg a választ ismét a költőóriás
Vörösmarty:

"Orizzen sorsod s nemtőd a közszeretettől,
Nagy lehet ily áldás, ánde fölötte gyanus.
Akkor óhajtsd azt, hogy téged mindenki szeressen,
Majd ha ez árva hazát mindenünk szereti."

/Széchenyihez/

2.

A rágalmozók acsarkodását csakhamar elnyomta egy mindent elsörpő hangéradat: a haladó tábor örömujjongása, hozsannája. A Külföldi Tudósítások egyik cikkírója 1830. március 3.-án lelkesedve kiált fel: "Új csillag gyanánt lehet tekinteni ezen munka megjelenését Literaturánk egén."¹⁷ Széchenyinek ajánlja német nyelvű munkáját a Pius Desiderius álnéven író pozsonyi tanár, Schröer Gottfried Tóbiás.¹⁸ A nevelés magyarországi helyzetének tárgyalásakor a hitel jelentőségét méltatja. Elismeri, hogy a hitelről vallott nézetek Széchenyi bölcsességét tanúsítják. Majd kitér az ország korabeli állapotának jellemzésére: uraink önzők, életüknek csak a gyönyör a célja. Az új eszmék, újító mozgalmak közül csak az a számukra megfelelő, ^{amely} ~~vész~~ a gyönyört tartósabbá, mélyebbé teszi. "Az emberiség magasabb érdekeire, törvényes szabadságra, fölvilágosodásra, az ész és szív művelésére, erényre és vallásra alig vagy éppen nem gondolnak." Ez a hazaszeretet rovására megy, mert Desiderius "ifjaink affektált ~~humi~~ nyersségét" nem nevezi annak. Ezek az ifjak nem is érdeklődnek a művészet és tudomány iránt, el is hanyagolják az iskolai és házi nevelést. Desiderius ebben látja az erkölcstelenség okát. A szerző egyetért Széchenyi minden tanával, ~~és~~ kiemeli, hogy "... könyve legfényesebb, pontjai azonban azok, ahol kimondja az igaz szót: az ész és szív művelése a boldogság

17. ua. 252. o.

18. Über Erziehung und Unterricht in Ungarn. Leipzig 1833.

alapja. E szóval magához ragadott Ön ezreket, kik a hazában a nevelés és oktatás javítását áhítják, e szó elárulja érzületének tisztaságát s megjelöli a pontot, ahonnan a magyarnak az igazi nemzeti jólét célja felé meg kell indulnia" /idm. 2-3 o./ Nem szabad elfelejtenünk, hogy Schröer, mint vallásos művet üdvözölte a Hitelt, de a nevelésről mondottakat az őszinte nagyrabecsülés diktálta.

A már említett költőkön kívül Berzsenyi Dániel és Kazinczy Ferenc is felfigyelt Széchenyi művére. Berzsenyi még a Hital megjelenése előtt, az 1828-ban megjelent "ovakrul című munka olvasásakor meglátta, hogy itt egy új tehetség jelentkezik. 1830. febr. 25.-én /még a Hital megjelenése előtt/ írta Széchenyinek: "Azonban minden bizonynyal szivem bősége szölli, s érzem, hogy Geniusz - Világképző Geniusz jelent meg közöttünk."²⁰ Kazinczy a Hital megjelenése után Széchenyi oldalán azok ellen emeli fel szavát, akik ellenzik a haladó külföldi tapasztalatok átvételét: "Muftit és jancsárt illeti az a gondolkozás, hogy nekünk nem hasonlítani kell másokhoz, hanem másoktól különbözni, s azért a jótól is idegenkedni. A mi jó, a mi hasznos, az magyar is egyszersmind, s az ollyat jobb másoktól átvenni s magyarra csinálni, mint másokban csudálni, másoktól irigyleni." Széchenyit sokan külföldimádónak, kozmopolitának bélyegezték, pedig ő izig-vérig magyar volt. Ezt ismerte fel Kazinczy, s ezért tartotta őt mindvégig a magyar nemzeti érdekek szószólójának.

Az általánosabb jellegű dicséreteket után térjünk rá arra, hogyan éltek tovább politikusok, pedagógusok, publicisták pedagógiai nézeteiben Széchenyi tanai. Munkánk során könyveket, ujságokat, leveleket, jegyzőkönyveket és egyéb köziratokat fogunk átlapozni. Nem térhetünk ki a nagyobb politikusok, írók pedagógiai nézeteire /mint pl. Dötvös és Fáy/. Ezzel részletesebben foglalkozott a neveléstörténet, az esetleges Széchenyi hatás náluk egy külön tanulmány tárgyát képeznék.

19. idm. 2-3 o.

20. Viszota Gyula: Berzsenyi levelei Széchenyikez. Ak.Ért.1913. 519. o.

A mi célunk az, hogy "névtelen" vagy kevésbé ismert személyek állásfoglalásán, vagy megnyilatkozásán mérjük le a Széchenyi eszmék életrekelését vagy utóéletét. A korabeli ujságokat lapozva gyakran olvashatunk tudósításokat nevelési intézmények felállításáról, vagy ahol ez még nem történt volna, annak sürgetéséről. Ezek a cikkek - a fent említettek bármely csoportjához is tartoznak - érvelésük során, céljaik összeállításánál többször merítenek Széchenyi eszme-tárából. Értékes adatokat szolgáltatnak az egyre sürűbben napvilágot látó pedagógiai cikkek, sőt ha elemi fokon is, a meginduló viták.

A Jelenkor 1832. március 3-i számában egy balassagyarmati levelező Széchenyi nemzetnevelési elvéhez hasonló nézetből tesz tanubizonyságot. "A köztársaságok²¹ valódi nagyságát - írja - egyedül a hazaszerető polgárok teszik, ezek pedig csak olyyakból válnak, kik gyermekségök óta tudományok ismeretében helyezik elméjük felvilágosodását, szívök képezését pedig jó erkölcsökre szoktatás és gyakorlásban; nem csuda tehát, hogy minden csinos nemzet fejeit leginkább azon gond foglalja el, hogy gyermekeiket e dicső célra neveljék." Ugyenebben a cikkben olvashatunk arról, hogy egy új gimnázium épül a megyében, amely valószínű a fent kifejtett szellemben fog nevelni. Junius 9.-én Kecskemétről jelentik, hogy rövidesen egy 116 tagból álló kaszinó nyílik meg, amelynek főcélja a "nemesebb társalkodás" és a magyar nyelvű folyóiratok terjesztése mellett a "mezei gazdálkodással" ismertetni meg a város és környék lakosait. A tudósítás arról is értesít, hogy egy liceum épül, amely versenyre hívja a nagykőrösi "főiskolát", amely szintén akkor volt épülő félben. "E verseny pár intézet egyikét - javasolja a cikkiró - ha már csak ugyan mind a kettő valódi létre jut, sokkal célirányosabb lenne reálikolává s polytechnikai intézetté teremtteni, s így eddig jobbadán mezei gazdákat nevelő síkunkra sőt hazánkra csak hamar tudományos, művészeti, s mesterségbeli napfényt deríteni."

21. Itt nemzeti közösséget, s nem államformát jelent a szó.

Az 1833. júliusában megnyílt Bihari Casino "közpallérozódással" és "miveltebb társasági örömek útján" akarja a haza és nemzet javát szolgálni.

Még azokon a területeken is Széchenyire hivatkoztak a reformkor kulturpolitikusi, amelyektől Széchenyi idegenkedett, sőt egyenesen félt, az ő eszmei fegyvereit használták fel harcukban. A népoktatás hiányosságaira utal a Jelenkor 1833. június 12.-i száma, s rá is mutat a hiányosság, elmaradás egyik okára: "Nemzetünknek legszentebb ügyét vagy is elmebeli művelődését s így csinosodásával boldogulását a nevelés munkálván, és pedig nem csak a főbb Rendeknél de a köz népnél is, s ez a nemzet legnagyobb részit tévén; ennek hasznos és célirányos eszközlésre azonban... még eddig hibázó iskolakönyv kívántatik." A népoktatást elősegítő iskolakönyvek irását éppen a Széchenyi által életrahivott Tudós Társaság sürgeti, s pályázat útján 20 aranyat ígér a megfelelő tankönyvért. A Társalkodó 1835 október 17.-én cikket közöl a kisdédovásról, "Töredék a kisdédek neveléséről" címen. A cikk írója /aláírás T.L./ érvelése során szinte szóról, szóra Széchenyi István nézeteit idézi. "Ép lélek ép testben, a földi boldogságnak rövid, de teljes leírása; - hogy gyöngéd növendékinknek e kettőt megadjuk, ebben áll minden józan nevelés célja. Nagynak, erősnek, bölcsnek senki sem születik, azzá csak nevelés által lesz." Akárcsak Széchenyi, ő is továbbviszi a fonalat: "a nevelés az, mi az embereket annyira különbözteti egymástól." Emlékszünk, hogy Széchenyi a nevelést legereményesebbnek a gyermekkorban tartotta, amikor még akaratunk szerint formálhatjuk a gyermek jellemét? T.L. éppen ezért sürgeti a kisdédováás fejlesztését, mert "a gyöngé fiatal fát könnyű hajlani, mint céljaink kívánják, de egy megderékasodott tölgy daczol akaratunkkal, s törik vagy helyén marad."

Amikor Széchenyi elmarad a haladás élvonalától, amikor az ország haladó társadalmá szinte egyöntetűen Kossuthot követi, még mindig volt, aki felemelte szavát a reformok megindítója mellett. Ugyancsak a Társalkodó 1840. 255. lapján olvashatunk Széchenyiről, "kinek mindenütt feltalálhatjuk nevét, valahol csak Magyarországon egy évtized óta szellemi és anyagi emelkedést veszünk észre."

A jelenkor elsősorban a külföldi híreknek szentel nagyobb teret, a Társalkodóban viszont több lehetőség kínálkozik a hazai viszonyok tanulmányozására. A Társalkodó lapjainak forgatásakor érdekes cím ragadja meg a figyelmünket: "Az iskola életre készítő s képező intézet legyen."²² A cikk nevelési rendszerünk bírálatával kezdődik. Kifogásolja azt, hogy a tanulók többsége hiában tündökölt az iskolában vezércsillagként, az életbe lépve többnyire jókora tudatlanságot árul el. Az a kisebbik baj, hogy ezért kinevetik őket, az ország gazdasági, politikai élete sokkal inkább megszínli az ilyen "tanult" műveletleneket. A cikkíró rámutat arra, hogy rossz a nevelési ideálunk is. Mert "azon ifjuról, ki a régiek holt szavait jól tudja fejtegetni, ki egy olvasásmódra nézve helyes okokat s ellen okokat felhordani, s valamelly tárgy fölött diák v. görög szó-dagálllyal értekezni képes, azt mondják, hogy genie..." Ezzel szemben Jeszeney más feladatot ró az iskolára: "Az iskola egy nevelő intézet, melly az élet végett alapult; az ő feladása: életképzés. Az iskola szavak, jelek s fogalmak nélkül nem lehet, ámde adjon folyvásti életre illetsztés által azoknak életet. "Ha Széchenyi és a fent idézett T.L. szerint a fiatal hajtás egészséges növést könnyen befolyásolni lehet, akkor ebből egyenesen következik Jeszeney megállapítása: "milly nehéz egy már eltörpült, görbe fát isnét nyulánkká s egyenessé növesztteni." Azt hiszem felesleges az itt tárgyalt részeket egybevetni Széchenyivel, a két felfogás szinte szóról szóra megegyezik.

Ugyancsak a Társalkodó 1835. február 11.-i és 14.-i számában olvashatunk egy pedagógiai cikket "Baksay" aláírással. A folytatásokban megjelent írás címe: "Nevelés a nemzeti művelődés." Baksay nyíltan vallja Széchenyit tanítójának, s a nevelésről vallott nézeteit "arany szavaknak." Szinte mottóként áll a cikk elején Széchenyi meghatározása az ember céljáról: "Ember létének czélja a boldogság". Baksay magáévá teszi az "istenik szikra" tanát, bár nem így fogalmazza meg. "Nevelés

képezi tehát az embert azon tökélyre, melyre a benne létező szerint rendeltetve lenni látszik - írja. - Innen egyenes ösvényen foly: hogy ember boldogságának nem megvetendő alapja a Nevelés; mert minden lény csak azon ponton lelheti boldogságát, hol rendeltetése helyén van, s tulajdonit, tehetségit, vágyódásaként kifejtheti a használhatja." Baksayt is magával ragadta a felvilágosodás eszmeáramlata. Szeme előtt éppenségyen érzésem eszményképelebeg, mint Rousseau, Helvetius, Széchenyié előtt. "Csak helyesen kiművelt egyes tagokból testülhet össze virágzó s boldog embertársadalom."

Szorosan kapcsolódik ehhez a március 21.-i és 25.-i számban megjelenő kiegészítés Nagy János tollából.²³ Nagy János Baksayhoz hasonló radikális hangot üt meg. Ez értékes jelensége a reformkori nevelés-irodalomnak. Nagy János szintén a népnevelés szorgalmazóinak sorába tartozik. A latin nyelvű oktatást ő elsősorban a falusi iskolák szemszögéből ítéli el. Cikknek minden szava mögött megtalálható a mélységes szeretet az elnyomott nép iránt. "Míg még falusi iskoláinkban csak az abc holt betűin - még siralmasabb, anyai nyelvünk tanulása - az életre szükséges, boldogító ismeretek helyett a latin nyelv kezdetein kinlódnak szerencsétlen alrendű polgár-növendékink, kik kijöven az iskolából, többévi kínzások után is csak nem annyit tudnak az életről s ennek használatáról, mint mikor oda beléptek." A Széchenyi-féle nemzeti egység híveként harcol az egyesülést gátló "balitéletek" ellen, melyek az ország boldogságát is megghiúsították. Külön értéke és érdeme a cikknek az, hogy a nőnevelésről szólva már nem az előkelő származású leányok nevelését sürgeti, hanem szegény sorsukét. Ő sem híve a női emancipációnak, ő is csak családanyukat akar nevelni. Azt kívánja, hogy a lányokat kizárólag nők neveljék, mert csak azok tudják kifejteni bennük a női finomságot. Bezárva a cikket, felhívással fordul nemzete felé: "emeljük ki a porból sok ezer polgártársunkat, s ez által is egyesítvén a nemzet erejét, a haza boldogságában,

23. H.J.: "Toldalék a Társalkodó 12 és 13-dik számai alatt közölt Nevelés s Nemzeti művelődéshez."

mentjét hazánk nagy embere, Széchenyi után több lelkes hazafi munkálódási igénnek.."

Vizsgáljuk meg a kor két leghíresebb történelemkönyvét: Spányik és Horváth tankönyvét, hogyan vélekednek íróik Széchenyi Istvánról. 1836-ban jelent meg Spányik bővítésével Bolla katolikus-reakciós tankönyvének hatodik kiadása. Spányik a reformkor eseményeit mindig az uralkodóval, vagy a nádor személyének dicséretével kapcsolatban említi. A Magyar Tudományos Akadémia alapításánál csak József nádor és néhány főúr nevét említi, Széchenyi nevét elhallgatja, akárcsak a további eseményeknél Kossuthét. Nem változik meg a tankönyvíró szemlélete a főiskolások számára írt tankönyvben sem. Ebben méltatja Szepesi Ignác katolikus püspök jelentőségét, de Széchenyit, Kossuthot, Wesselényit, Kölcseyt meg sem említi.²⁴ Horváth Mihály, a későbbi "szabadságharc püspöke", 1841-ben adta ki a "A magyarok története Európába költözködésüktől mostanig" c. tankönyvét. Az ország javáért buzgolkodó vezetők között megemlíti "a hőkeblű hazafit, a lángeszű gróf Széchenyi Istvánt, ki a haza új dúsreményeivel biztató életének első, legbuzgóbb ébresztője; a mindenben nehéz kezdet indítója, elevenítője vala, s csüggedetlenül a legnagyobb áldozatokkal törekszik a közjót s virágzatot előmozdítani."²⁵ Horváth célja hogy kora ifjúságát a Széchenyi által elindított nemzeti felemelkedés mellé állítsa, s híveket szerezzen a polgári átalakulásnak. Ezért dicséri a Magyar Tudományos Akadémia és a Gözhajózási Társaság létesítését is.

3.

1831-32-ben lehetőség nyílt arra, hogy ha közvetett formában is, de felmérhessék az ország nevelési állapotát, új terveköt kovácsoljanak oktatásunk, nevelésünk jövőjét illetően. 1828-30 között dolgozták át az 1790-91-i országgyűlés reformtervezeteit. Ezek a munkálatok óriási hatással voltak Széchenyre

24. Dr. Biró Sándor: Történelemtanításunk a XIX. század első felében a korabeli tankönyvirodalom tükrében Bp. 1960. 180. o.

25. id. Biró 184. o.

is, Kossuthra is, a általában a haladó mozgalom tagjaira. A reformtervezet által kiváltott izgalom tetőpontjára hágott, amikor köztudománssá vált, hogy a nádor a bizottmányok anyagát nemcsak az országgyűlés elé terjeszti, hanem megvitatás céljából a megyéknek is leküldi. Ettől kezdve a megyék arra készültek, hogy a maguk körében vivják meg a harcot, s haladó követi utasításokkal semlegesítsék a konzervatív jellegű országos munkálatokat. Ekkor jelent meg a Hítel, nem sokkal később a Világ, melyeknek hatásait ez a fokozott légkör is növelte, viszont a kölcsönösség alapján a két munkában kifejtett Széchenyi nézetek is hatottak a megyei munkálatokra. A nádor a reformtervezetek anyagát 1830 végén küldte le, hogy vitassák meg, 1831. október 2.-ig dolgozzák ki és terjesszék fel arról véleményüket a kormányhoz. A viták az 1832-es évbe is átnyultak, mivel az 1831-es parasztfelkelés miatt ebben az évben elmaradt az országgyűlés. A haladó és konzervatív tábor ádáz küzdelmet vivott a megyéken belül a vita során. A haladó oldalon a legtöbb helyen a Széchenyiével azonos, vagy hasonló nézeteket vallók állottak /Károlyi György, Andrássy Gy, Siklovics József/, s az általuk vallott eszmék nyomták rá bélyegüket a követi utasításokra.

A Baranya megyei követi utasításokat Siskovics József terékony közreműködésével készítették. Siskovics Széchenyi közeli munkatársának Helmeczy Mihálynak volt tanítványa, így a haladó Baranya megyei utasítást részben Széchenyi hatásnak lehet tulajdonítani. A követi utasítás rámutat a "személyes és elmebeli művelődés" nagy jelentőségére, a "hazába szivárgó" előnyeire, éppen ezért követeli, hogy a "minden rendű nemtelen polgárok" is részesüljenek ebben, valamint lehetőség nyíljon számukra a hivatalok elnyerésére. A nemzeti nevelésről szólva már nyilvánvaló a Széchenyi hatás. "Hogy a Nemzeti Nevelés rendszere minden bevett vallások között teendő megkülönböztetés nélkül olly egyszerű könnyűségű - szól az utasítás - és olly Nemzeti Alkotságu karban tétessen, hogy a Haza többféle rendű, nyelvű, szokásu polgárai egy morális testbe egybe olvadván, csak a Honn köz boldogságot és egységét tartsa önboldogságának is."²⁶ A baranyaiak követelik a zsidók

26. O.l.t. Nátori lt. Praeparatoria ad diaetam 1832. XVI. sz.

3. Cottus Baranyensis.

emancipációját, s a nekik juttatandó polgárjogok közt említik a nevelést is. Haladó volt ez a program annyiban, amennyiben a Bécs elleni politikai harc által támasztott szükségletet elégítette a nemzeti összefogás követelésével, azonban a nemzet "többféle rendű, nyelvé" polgárait maradéktalanul nem tudta magába foglalni, mivel ezeket nem az egyenlőség talaján akarta megnyerni. Sajnálatos az a tény is, hogy az 1832-36-os országgyűlésen Siskovics elárulta a haladás ügyét, s a konzervatív táborhoz pártolt.

A leghaladóbb tervezetet Nógrád megye állította össze, és terjesztette fel a nádorhoz. A "Köz Tanítás Tárgyában rendelt biztosság" tagjai ismerték Széchenyi nevelési nézeteit, nevét is megemlítették, s ha fel is használták a Hitel, Világ tanait, jelentősen túl is haladtak azokon, történetesen a nevelés megvalósításának konkrét javaslataiban. A bevezetőben leszögezi az albizottság, hogy az országos munkálatok között a nevelés és tanítás tárgya az, amelynek nagy jelentőségét napról-napra nemcsak a külföld, de már hazánk állapota is bizonyít. Ezért "már nálunk is gyarapodó műveltség és pallérozódás uttyán kifejezett éssnek haladásabeli szükségét kell választani."²⁷. A nógrádiak változtatást javasolnak az országos küldöttség munkájában, mégpedig attól indítatva, hogy "azon különböző érdekek, melyek történeteink bizonyságaként annyi számtalanszori szakadásoknak, pártoskodásoknak, belső ellenségeskedéseknek tárái valának, az ifju Polgárok szíveibe a mennyire csak lehetséges és jó korán öszveforrasztassanak, vagy legalább azoknak az élemedetebb korban kiforrható mirigy nedvei - chemiai értelemben neutralizáltassanak." Komoly szerepet tulajdonítanak a Magyar Tudós Társaságnak a nemzeti művelődés előmozdításában, de kifejezik aggodalmukat a Társaság alkotmánya miatt, amely szerintük hézagos, s így a műveltség "félszegségét", "kortsosodását", sőt a haladás megnehezítését idézheti elő. Pontosabban itt a Tudós Társaságra vonatkozó tervezet azon pontjára utalnak, amely eltiltja az intézményt a vallási és politikai tudományok művelésétől. Ezt a nógrádiak

27. u.o. Cottus Neogradiensis.

helytelennek tartják, mivel a tilalon alá kerülő vallásos és politikai művek külföldön kerülnek kiadásra, s ha ezekkel a társaság nem veszi fel a harcot, akkor ezek "még veszedelmesebben terjedhetnek." Az említett tilalmak a Széchenyi által annyira óhajtott vitaszellem szárnyát köti meg. Erre utal az albizottság javaslata: "Gondolkozzon bár ki, s hideg megfontolás után oda fog jutni, hogy minden tárgy felett való vetélkedés elmellőzhetetlen, mihent az elnök és értelmek surolódásba jönnek, következésképp hogy szinte a Vallás és Politikai tárgyak felett eredő meghasonlások is, a természetnek ugyan csak ezen elfojthatatlan forrásából eredjenek." Ezt továbbfűzve annak a véleményüknek adnak hangot, hogy tüntessék el a vallási ellentéteket, a megoldás módját azonban nem jó helyen keresik, mivel ezt a feladatot is a ludós Társulatra róják.

A nevelési vita sem mentesült a reformkor jellegzetes vonásától: ez is a politikai tevékenység fórumává vált. A nógrádi haladó erők az apolitikus törekvéseket teszik birdálatuk tárgyivá. Ahogy a felfelé törekvő polgárság képviselői mindent az emberiség szent ügyében tesznek, így éppen ennek az emberiségnek nevében ítélik el az országos javaslat reakciós törekvését. "Valóban az emberiség ellen való bűnök kellene abbéli megszorítást tartani - irták -, mely szerint magyar hazánkban mint különösen úgy is szabad Nemzetnél, egy az elme művelését vezérlő Társaság azon tudományok gyakorlása, s művelésétől tilalmaztatna el, melyek nélkül a polgári Jólét és az ezen alapult polgári boldogság, mely Nemzetünknel a legfensőbb fokig bizonyosan még így sem emelkedett, időről időre tovább nem emelkedhetne." Ha a fent említett tiltakozás ellenére mégis életbe léptetik, akkor a "kimivelt elme és utoljára megmérkezik" legtöbbnyire győzelemmel, az ellene viaskodó fizikai erőszakkal."

A nógrádi javaslat készítői ezek után rátérnek a nemzeti művelődés ösztönző eszközeire. Nem sokat kertelve, egyenesen kimondják, hogy mindennek felett a legösztönzőbb az "ingyen való tanulás". Ez már tulterjed Széchenyi nevelési nézetei hátán, de olyan kérdőjel elé kerülnek, amelyet a társadalom hatalmas erőfeszítéseivel lehet megválaszolni. Az ingyenes tankötelezettség bevezetése anyagi megterhelést is jelent.

A haladó szellemű közoktatás híve, Kossuth Lajos maga szembekerült e problémával. 1848-ban, a forradalmi magyar nemzetgyűlésen vetett számot az igénnyel. "Nem mulasztottam el egy parányi számadást tenni magammal az iránt - mondotta - a nemzetgyűlés képviselői előtt - , hogy midőn azt mondjuk: legyen népnevelés, megtudhassam, körülbelül mennyibe fog ez az országnak kerülni." Megvizsgálva azoknak az országoknak a költségvetését, ahol a népnevelésre eddig már sor került /példaként Porosz- és Szászországot hozta fel/. Nem vesz mást alapul, mint egy-egy nyomorúságos "iskolamesteri" állást, ott is csak akkora összeget, amely alig képes a tanítót gondjaitól mentesíteni, még így is 30-40 millió körül forgott az összeg. Keserűen állapítja meg: "A statusnak nincs feneketlen kutja, melyből kész aranyat merítsen." / A forradalmi kormány képtelen volt 1848-ban ekkora összeget a népnevelésre fordítani, hisz az "új Koblenz" ugrásra készen állt határainkon. A Habsburg-kormány 1848. előtt ugyancsak nem fordított a népnevelésre 30-40 milliót, és amint a Schvarcz idézte statisztika mutatja: egyetlen vasat sem. Ezekre az indokokra hivatkozva lemondani a nevelésről, a népoktatásról, megbocsáthatatlan bűn lett volna. Megoldási mód: ha az állami támogatás elmarad, társadalmi úton kell azt pótolni. Ezen az elven állt Széchenyi István, a nógrádiak ezt kiszélesítették a népnevelésre is.

A tanítók fizetésére /a falvakon és pusztákon építendő új iskolákban is/ és a tanulók jutalmazására 52 millió forintot szántak, és demokratizmusuktól indítva a kiszabott összeg felét a kiváltságos, felét a többi lakos vállaira helyeznék. Mivel a kiváltságos lakosok számszerűleg jóval kevesebben voltak, ezért a rájuk eső rész fejenként nagyobb, mint a nem kiváltságos személyeknél. Ez a terv a nemzetáruló uralkodó osztály, a megmaradt feudális maradványokhoz /így a nemesek adómentessége/ körömszakadtig ragaszkodó birtokosok, valamint a Pató-félek országában csak álom maradhatott, ahogy álom volt a keserű felébredésig Széchenyi kétgarasos terve is. A nógrádiak eszméitől

/ Fapp Dénes A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban I. 343.

több is került elő, mint az általános adózás az anyagi fedezet előteremtésére. Ők ugyanis az 52 millió forintot csak állami iskoláknak szánták, és ezekből az állami iskolákból számúznék a papokat. Az eddig tanítással foglalkozó szerzetesrendek vagyonát - el kell kobozni és a köztökhöz csatolni.

Nem került el a bírálatot a latin nyelv sem. A latin nyelv használatának visszaszűkítését az országos munkálatok készítői is elismerték, ez természetesen megkönnyítette a megyei bizottságok dolgát. A nógrádiak Széchenyi szellemében, szinte az ő szavaival érveltek a magyar nyelv jogosultsága mellett. Helytelennek tartották, hogy az ismeretek "holt nyelven" adatnak elő, mellyet a nevelendék még tanulni képtelenek, akkor a tanító nyelvét ugyan megtanulja, de alig mást, mint a holt szavakat... Kívánságuk: minden tudományt magyarul tanítsanak, de az első grammatikai osztálytól a latin is szerepeljen a magyar nyelv segítségével. A nógrádiak - amint az a javaslatból kitűnik - osztatlan hívei a felvilágosodásnak, a felvilágosult nemzetnek. Felvilágosodás hatására javasolták a tanító szerzetesek vagyonek kobzát, de ez inkább a II. József Éle felülről jövő felvilágosodás nyilvánvaló jegyeit hordja magán. A javaslat végén viszont felszínre bukkannak a felvilágosodás igazi forrása: az angol és francia példa. "Mél felvilágosodás - írják - a Dölcseki tapasztalása szerint rosszabb magánál a természetes egyszerű tudatlanságnál... Azonban ne merengjünk, ne tsapongjunk ideális tetőkre, kövessük csak ama nagy nemzeteket, kik mindlunk a felvilágosodás boldogsága pályáján eléggé előre vannak. Amde ekkor első feltétel legyen: hogy kilki mondjon le az egoizmus nízígyes szeszélyeiről..."

A haladó jellegű javaslat nem maradt meg a nógrádi megyehatárokon mögött, s nem tenetett el a nádori levéltár poros aktái sem. A javaslat készítői tudták, hogy a kívánságok összehasonlításával nem zárult le minden, a konzervatív elemek ellen akkor harcolhatnak sikerrel, ha a többi megyét is megnyerik ügyüknek. Ezért még ugyanabban az évben kinyomtatatták a felterjesztésre kerülő szöveget, és szétküldték a többi megyének.

A Hitelben enliti Széchenyi, hogy az iskola és az élet között egyre szélesebbre nyílik a szakadék. Az ifjúságtól megkövetelik - mondja - hogy társaságban illemtudóan, a társasági szabályoknak megfelelően viselkedjenek, ugyanakkor az iskola tiltja őket a nyilvános szórakozóhelyektől. Széchenyi ekkor javasolja, hogy igenis engedjék szórakozni - természetesen módjával - a fiatalokat, s az sem nagy baj, ha kisebb-nagyobb botlásaik lesznek, mert csak ezekből tanul, ezekből profitál felnőtt korában. Ezzel a javaslattal mérhető össze Csanád megye indítványa. Nem állítjuk kategórikusan azt, hogy a következőkben tárgyalásra kerülő idézet eszmei atyja Széchenyi István, de nem árt az ő gondolkodásával rokon ötleteket megvizsgálni, hisz ez is az ő munkájának mércéje.

Az országos tervezet 222. §-a megszabja, hogy magasabb osztálybeli tanulóifjúság csak abban az esetben látogathat szórakozóhelyet, amikor ott egy "Magistratualis Tiszt" felvigyázás céljából jelen van. A Csanád megyei Albizottság "ugy vélekedik..., hogy e mellett nem lenne még felesleges ha ezen ponthoz oda ragasztva hogy azon Kávéházat az iskolákra ügyellő Igazgató mind meglátogató vendégeire, mind pedig helyheztesítésére nézve megválasztván az Ifjúság részére mulattató helyül jelelje ki."²⁹ Fenát már tuljutottunk azon az állapoton, amikor csak az egyházi nevelés önmegtartoztatását tartották az egyetlen járható utnak.

1832. február 13.-án ült össze Temesvárott Temes vármegye bizottsága, hogy ők is megfogalmazzák országgyűlési utasításait. A temesieknél Széchenyi hatása kétségtelen. Nem dolgozták ugyan ki külön a nevelési tárgyakat érintő javaslataikat, de a közügyek tárgyalásakor nem hagyhatták figyelmen kívül ezt a fontos területet. A nemzet nevelése az ő céljuk is, akárcsak Széchenyié. Többször beszélnek "nemzeti erőmről", ami Széchenyi kedvelt kifejezése volt. A nevelés náluk

is az egyesítés fontos eszköze: "Hogy a nemzeti nevelés rendszere - írják a temesiek- minden bevett vallások közt teendő megkülö-
nözés nélkül olly egyszerű könnyűséggel, és minden szükségtelen
egybehalmozásoktól megtisztultt karba tétessen: melly által a
Haza minden rendű s nyelvű Polgárjai egy feloszolhatatlan Egyete-
mületbe forván, tsak a Hon közjólléte virágzását ön érdekeinek
ösmérjék."³⁰ A munkálatok elkészítésénél tevékenyen közreműködött
Széchenyi István is. Számunkra egy nagyon értékes temesi tudósi-
tás világít erre rá, 1832. február 11.-i Jelenkor beszámol arról,
hogy Széchenyi István személyében új táblabirót választottak Te-
mes vármegyében. "De semmi sem bizonyíthatja fényesebben - írja a
tudósító - milly sok rokon kebelre talált új Táblabiránk /már-
mint Széchenyi/ felvilágosodott józan hazafiusága e nemes Megyé-
ben, mint azon, ugyan mai nap hozott határozás, mellynél fogvást
az országos munkák felvételére s a követeknek adandó utasítás ki-
dolgozására nézve az eljáró küldöttségnek azon általános utasi-
tás adatott: hogy az 1970-dik s következő országgyűléseknek e
magas célra vezető köz törekedéseit szemmel tartván, tanácskozá-
sainak szüntelen tárgya legyen mind az, a mi az egymástól soha
el nem választható király s nemzet erejét, dicsét s boldogságát
nevelheti, a mi a 8 század alatt béreppent számos visszaéléseket,
régi bal- és előítéleteket eligazíthatja s főképen a mi a Haza
örök maradásának rendíthetetlen talpkövét alapítja, s egyszers-
mind a minden rendű és osztályu hazafiak érdekeit /interesséit/
bonthatatlanul egybe kapcsolja."

1833. Őszén Nógrád megye ismét hallatta szavát,
közölte a megyékkel, hogy "a Honni Nyelvnek elterjesztésére leg-
biztosabb módnak vélvén a "nevelést, a nép oktatását gátoló hal-
mos akadályok elhárítására ~~egy~~ egyesületet" állított fel, s ehhez
kér hozzájárulást."⁴¹ Pest megye a felhívást Széchenyihez továbbí-
totta, mivel abban reménykedtek, hogy a magyar nyelvért küzdő
Tudós Társaság alapítója, valamint a "játékszinért" rajongó

30. u.o. Cottus Temesiensis

31. C.l.t. Széchenyi család lt. Széchenyi István gyűjt. 3.cs.

Széchenyi csatlakozni fog e felhíváshoz. Egyben azonban súlyosan elszámították magukat: Széchenyi valóban küzdött a magyar nyelvért, hivatott volt a nemzetnevelésnek, de mások rovására végzett nyelvterjesztésnek nem, még akkor sem, amikor a nevelést használták fel eszközül. Nem jártak nagyobb sikerrel az 1840. július 1.-én megnyílt testnevelési iskola alapítói sem. Megkérték Széchenyi Istvánt, hogy fogadja el a választmányi tagságot, de ő ezt határozottan utasította vissza. Nevét csak a részvényesek között találjuk meg.

Visszatérve az eredeti kérdéshez, megállapíthatjuk, hogy bármennyire haladók voltak is a megyék által felküldött tervezetek, komoly eredményt az 1832-36-os országgyűlés nem tudtak felmutatni. Így hát a neveléstörténeti szempontból nagyon értékes dokumentumok elfeledve porosodtak a nádori levéltár polcain.

A Magyar Tudós Társaság létrejötte után nem hanyagolta el a nevelési kérdéseket. Pályadíjakat tűzött ki pedagógiai és lélektani munkák megírására. A legeredményesebb pályázó Hetényi János volt. Hetényi Széchenyi személyes hivatott, a Jelenkor vezércikkírója, műveiben többé-kevésbé részletesen kidolgozta a modern polgári köznevelés iskolaszervezeti, tantervi, módszertani és nevelés-lélektani vázlatát. Fontosabb munkái: "A lélektudományok nevelési fontosságáról."³² /Első díjat nyert pályamunka/; "A Pesten felállítandó protestáns főiskolai tanítás-rend tervezete" és a "Köni városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására" című pályadíjas műve, amely 1841-ben jelent meg.

Az író végigkísér bennünket a magyar történelem fejlődésvonalán, hogy bemutassa: milyen szerept játszottak városaink, azok polgárai az ország fejlesztésében. A Széchenyi-hittette magok ebben a munkában már gyökeret vertek, terebélyesedni kezdtek. Hetényi nem tagadja, hogy követője Széchenyi

Istvánnak, és amiről örömmel értesülünk, nemcsak ő eg edül mondhatja el ezt magáról.

"Legnagyobb dicséretet érdemelnék ujabbkori polgáraink azért - írja Hetényi - hogy ama nagy nevet hazánkfiának, gróf Széchenyi Istvánnak, honunk emelésére, és ebben a közértelmesség, olvasás, finomabb társalkodás, honszeretet elterjesztésére olly ügyesen kigondolt és eladás irománnyal s honfi tettekkel is gyánolított terveit a nagy gondolatit fölfogták és keblökben valósitották; mely dicsőségben, noha a megyék lelkesb tisztviselő, a papság, sőt a vitézlő rend is osztoznak; de csak ugyan örvendetes előjele ez azon fogékonyságnak, melly mindenkít arra biztat, hogy honunk ujjaszülevését lehetőleg higye, és hazánk ennyire hátramaradtát is nem polgári rendünk merevült-ségének, hanem másnak tulajdonítsák."³³

Széchenyi nyomdokain, de önálló hangon bírálja kortársait, elsősorban a birtokos osztályt. Elismeri, hogy történtek magánkezdeményezések egyházi iskolák, kolostorok építésére, de ez korántsem elég, mert nem monditotta elő a "köz műveltség" fejlődését. "Ezen kívül tudós társaságot alapítani, földművelést próbált és hasznos javításokkal régi porából kivenni, tudósokat illéleg megtisztelni, művészképző - intézetekről gondoskodni, emléket állítani, mocsarainkat száritni, nemzeti nagy vállalatokról gondolkozni, ezeket egyesületek, köz lelkesedés által létesíteni, szóval a nemzeti dicsőség megalapításáról gondolkozni, és az előnkbe gördülő előítélet, önhaszonlesési, és zsarnoksági pokoleb fejét herculesi karral és szivvel leütni, szerencsés századunk előtt ritka magyarnak jutott eszébe; ebbeli kötelességét pedig még ritkább magyar érezte." Az író nem mondja, de érezzük, hogy Széchenyi ezek közé a ritka magyarok közé tartozik. "Ei eredményezi ezt a részleteiben aprólékos, de egészében monumentális nemzeti munkát? Hetényi válasza: "És mindez a fölébredt nemzetiség áldott gyümölcse, és nagy munkája." Eljutottunk egy - Széchenyi

által - sokszor hangoztatott, nagyra tartott fogalomhoz: a nemzetiséghez. Széchenyinnél a nemzetiség a honpolgárokat összetartó erő, Hetényi ennek kicsit kibővített, de lényegében rokon értelmezést ad: "Nemzetiség az a varázs erő, az a csatorna, mely a műveltséget, a fővárosokból a völgyek és hegyek faluiba elvezeti, és a hon minden zugaiba egyaránt széoszlatja. Nemzeti szellem képes átjanni a hon minden vidékét, és a nemzetet egy élő műszeres testté átalakítani."³⁴ Széchenyi politikus volt, az ő elsődleges célja a politikai értelemben vett nemzeti egység kialakítása, tehát a nemzetiségnek, mint társadalmi erőnek ezt a szerepet tulajdonította. Hetényi elsősorban pedagógus, kulturpolitikus volt, a nemzetiség fogalmánál nála is megvan a nemzeti egyesítés, de uralkodó szerepet a nemzeti műveltség terjesztése nyer. Ez lényegében ugyanannak a kérdésnek egy másik oldalról való megvilágítása.

Széchenyi példáján tanulva, és Széchenyi nyomán azt vallja, hogy nem az a "nemzeti műveltség barátja", aki a régi időket imádja és sirja vissza, vagy a magyart más nemzetté akarja tenni, hanem az, aki kiméli és tiszteletben tartja a nemzeti hagyományokat, de ezeket csiszolja, az elmaradás szennyét megismerteti és letörli.

Hetényi három polgári kötelességet ismer, amely elvégzése mindenkinek szent ügye. Az első "a serdülő ifjúság, főleg a nőnem képzése"; a második az "iparébresztés"; a harmadik "a nemzetiséghez simulás." Bennünket az első és a harmadik érdekel közelebbről, bár az iparfejlesztést sem becsüljük le.

A neveléssel, a nevelési intézményekkel Hetényi is a forradalmak elé akar vágni, tehát ő is a széchenyista reformpolitikát követi. Ha a kiindulópont meg is egyezik Széchenyi és Hetényi között, a nevelő intézetekre vonatkozó felfogásukban lényeges különbség van. Széchenyi pontosan 1841-ben emelte fel szavát a népnevelés, a kisdédóvás, stb. ellen, Hetényi viszont éppen

ezeket dicsőíti. Ő alacsonyabb társadalmi osztályból lépett a cselekvés színterére, ezért sokkal közelebb is áll a néphez, műveinek egyik legjellemzőbb vonása: a mélységes demokratizmus. "A régi politica megvetette a proletariátusokat - írta - és a néptömegek aljára nem is igen ügyelt. A mai polgári nevelés ellenkező irányt követ... mert tudja, hogy nincs biztosítva a polgári rend és közbátorság, ha amaz elmellőztetik és... gyakori forradalomnak van kitéve... Ezért maradnak örök áldásban a köznép baráti; minők az asszonyi egyesületek széplelkű tagjai, a dolgozó házak, kisdédovó intézetek alapítói."³⁵ Ez természetesen utópizmus. Elnyomó osztálytársadalomban neveléssel nem lehet eltüntetni a társadalmi bajokat. Viszont Hetényinek ez a nézete egyes következménye egyezményes filozófiát elveinek. A világban ugyanis - Hetényi szerint - nem az ellentétek a meghatározók, hanem az összhang. A társadalomban is erre kell törekedni az emberek nevelésén, erkölcsi és gazdasági reformokon keresztül.

A Hitel - megkezdte ösvényt tapossa tovább a nőnevelés területén. Ugyanigy bírálja az idegen érzelmi és nyelvű nőnevelést, a ugyanigy sürgeti a gyakorlati életben sürögni-forogni tudó, magyarul tudó és magyar érzelmi nők képzését. "De főbb osztálybeli leányaink is eddig elé mit tanultak városaink nevelő intézeteiben? - teszi fel a kérdést - Megtanulták itt, idegen honokból került vezetőnek alatt, a derék magyarságot lenézni, ennek nyelvét, íróit, történeteit, jeles tetteit semmibe venni: de annál jobban az olly dolgokban ügyességet szerezni, mellyek a hiuságot csiklandozzák... Kik /t.i. a férfiak/ a nőnemi ideált nem abban helyezik, ha ez nyájas társalkodásu, munkásan takarékos, gyermekeit hiven ápoló, férjét szívből szerető, hanem abban, ha ez művészileg énekel, elragadóan tánczol, francz nyelven olvas és beszél, divat szerint öltözik, hőszi nagaku és kezü."³⁶ Amit Hetényi elképzel, az még nem a női

35. u.a. 233-34. o.

36. u.o.

egyenjogúság, ahogy Széchenyié sem az. Mindketten a családi életben helytálló, de nem műveletlen asszonyideált festenek maguk és társaik elé, amely a feudális nőfelfogáshoz képest feltétlen haladást jelent.

A "nemzetiséghez simulás" módjában teljes egészében megegyezik Széchenyivel. A nevelést ő is mindenatónak tartja, a legeredményesebb nevelés szerinte is a nemzetnevelés. "Nem köthetjük eléggé szívére polgárainknak e szent ügyet és annak meg-gondolását, hogy minden nemzet állandó jóléte függ annak nevelé-sétől: épen úgy, mint mindnyájunknak életbeli boldogsága megve-ttetett azon vezérlet által, melly ifjabb korunk éveit kormányoz-ta. Nem üres fogalom a nemzet-nevelés, mellyről sokat lehetne írni, ha bölcseknek nem írának, kikről fel nem tehetjük, hogy a nemzetnevelés elveivel ismeretlenek volnának. Ugyde az említett nagyszerű nevelés, mellyet a mennyei örök nevelő után a fejede-len, a törvényhozó testés nagynevű írók vezetnek, egyéb irányt és czélt nem tűzhet ki magának, mint saját nemzete érdekét: melly abban áll, hogy egy lélek, egy szív, egy nyelv csatolja össze minden hazapolgárt a közmíveltség és közjólét elérése. Ez a nem-zet egyetlen érdeke, mellyet nem szabad semmi más idegen érdek-nek eltörleszteni; különben elveszíti a nemzet önállását, mellyet elvesztvén lassu lépésekkel a sir felé tántorog."³⁷ Hatényire is hatott a felvilágosodás eszméáramlata, különösen Rousseau fel-fogása a felvilágosult fejedelem nemzetnevelő szerepéről. Meté-nyinél ez éppen olyan optimista feltételezés, hit, mint Széche-nyinél.

Széchenyi és Fáy szellemében hallatta Metényi hangját a nőnevelésről írt cikkeiben is. Ezek közül a leghire-sebbek: "A nőnem emancipációja a kereszténység által."³⁸ és a "Nőnembeliek neveltetésének befolyásáról a férfiak erkölcsi és izlési műveltségére."³⁹ Mint egyházi ember, a vallás ideológiájában

37. u.a. 237-38. o.

38. Athenaeum, 1840, II.

39. Atheneum, 1837, II.

a női nem felszabadításának létrehozóját és biztosítékát látta. Ez feltétlenül korlátja szemléletének, éppen ezért nem is lehetett hiva a polgári értelemben vett nőemancipációnak. Viszont már a tárgyalt műben láttuk, hogy a nőnevelés megszervezését polgári átalakulásunk nélkülözhetetlen feltételének tartja. Ekkor a szemszögből bírálja a magánintézeteket, amelyeknek nevelői - volt katonatisztek, elbocsátott gazdatisztek, bukott kalmárok, külföldieskedő gouvernante-ok - kellő pedagógiai képzettség híján csak hiuságra nevelik a lányokat. Pontos szerepet tulajdonít a nőnevelésben a testedzésnek. "A leendő honvéd anyjának" munka- és játék-gyakorlatokkal kell magát erősíteni. Ezért még az előkelő lányok esetében sem hanyagolná el a konyhakerti, tehenőszeti és kézimunkát.

Nemcsak Hetényi, a reformkor más, neves személyei is nyilatkoztak a nőnevelésről. Fáy András a nőnevelés egyik kiemelkedő uttörője a "Századunk" 1840. december 17.-i számában "alázatos", méggedig "igen-igen alázatos" kéréssel fordul a haza hölgyeihez. Keserűen fakad ki: "Hijában! mind hijában! a magyar nyelv soha sem fog társalkodási nyelvvé válni, míg Nagyságtok a társalkodásból a német és egyéb külföldi nyelveket ki nem űzik." Széchenyi célját a nőkérdés felkarolásával világosan látta: "Midőn halhatatlan gróf Széchenyi István a Hitel című könyvét írta, főkivánsága lévén, hogy elvei a közönségben elfogadtassanak, munkáját hazánk szépeinek ajánlotta, jól ismervén hölgyeink hódító varázserejét mindenben." Szintén a Hitel nagy hatását bizonyítja az, hogy egy fiatal orvos, a Karacs ház májd mindennapos vendége, önálló pedagógiai munkájának élére a Hitelből keres mottót.⁴⁰

A reformkor két neves írója Vajda Péter és Garai János is érdeklődött a nőkérdés iránt. Garai a "Magyar hölgy" című, 1843-ban írt költeményében Vörösmarty költőnk, Széchenyi politikai hatása alatt fogalmazta meg a "honleányok" kötelességeit, kiemelve a nők szerepét a nemzeti egység programjának valóváltásában:

40. Kovács Pál: A Nevendék Nőnem. Pest. 1833.

"Tenéked korcs apákat
Jutott ébresztteni,
Hazádnak tüzhelyéhez
Érjed téríteni.

S szived lángjába mártván
Vezérszövétneked,
Hazád szeretetére
Növelni gyermeked...

Hogy legyen, ami nincsen,
Egység e nagy hazán."

Még el sem hervadtak Széchenyi sirján a kegyelet virágjai, amikor a kor politikusai eszméinek felmelegítésével saját politikai céljaik szószólóivá jelölték őt. Falk Miksa, a konzervatív polgári publicista, politikus a "Nők emancipációja" és a "Szakad-e a nőnek politizálni"⁴¹ című cikkeiben a nők apolitikussága mellett foglal állást, s szerint ez megfelel Széchenyi, Táy, Vörösmarty "honleány" programjának. Falk mérsékletre inti a nőket, arra vigyázzon, hogy ne ölje meg a politizálással magában a nőiséget. Szerinte a nőhöz csak a passzív politizálás illik. Érdeklődjék tehát a női nem a politikai kérdések, a haza ügye iránt, az ügyek intézését azonban bizza a férfiakra. A lap szerkesztőjének ez annyira megtetszett, hogy magáról megfeledkezve fakadt ki: "Maradjunk mi nők mindenek felett a magunk természetszabta körében; legyünk kis ipolyák a hatalmas tölgyek mellett!" Széchenyi is mondott hasonlót még ifjúkorában, de a Hitelben és a Hunniában már túlhaladta ezt az álláspontot. Széchenyi emlékének inkább az ehhez való csatlakozás felelt volna meg. Közelebb áll Széchenyihez Sztojanovits István, aki a Néptanítók Közlönyében írt cikket a nőnevelésről 1862-ben. Széchenyi raidkális szellemében bírálta az uralkodó osztály nőnevelését. Jellemző a hazai állapotokra, hogy még

41. Családi Kör 1960. 7-8 és 1861. 28-29. o.

1862-ben is égető probléma volt a külföldi nevelőnőknek a magyar élettől idegen nevelése. "Megtanulhatják a gyermekek a francia nyelvet később is - írta - és soha sem válik a magyar nőnek szégyenére, ha a francia nyelvet nem is beszéli úgy, mint született magyar."

+

A fentiekben csak néhány kiragadott példán szemléltettük Széchenyi nézeteinek életre-keletését. A kérdés ennél sokkal bonyolultabb, sokkal szerteágazóbb. E néhány példa is bizonyította azonban, hogy Széchenyi nevelési nézetei is ott éltek kora haladó pedagógusai, diákjai, politikusai és írói szívében. Nem vesztettek ezek az eszmék fényükből akkor sem, amikor valami csillogás övezte megalkotójuk nevét, amely azonban senkire sem illett személyéhez. Akkor sem, amikor kissé idegenkedve grófi címétől, értetlenül, tehetetlenül álltak előtte, vagy egyszerűen elhallgattak. Széchenyi reformjaival örökre beírta nevét nemzeti történelmünkbe, a fentiek pedig azt bizonyítják, hogy neveléstörténetünk sem mellőzheti sokoldalú személyét.

Felhasznált irodalom.

Általános történeti munkák:

- 1./ Magyarország története a feudalizmusról a kapitalizmusra való átnemet időszakában. Egyetemi tankönyv Bp. 1957.
- 2./ Magyar törvénytár 1740-1835. Bp. 1091.
- 3./ A magyar jakobinusok. Iratok- levelek - naplók. /Benda Álmán szerk./ Bibliotheca kiadó Bp. 1957.
- 4./ Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. Egyetemi nyomda Bp. 1927,
- 5./ Kornis Gyula: Kulturpolitikánk irányelvei Bp. 1921.
- 6./ Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. Szikra Bp. 1949.
- 7./ Dr. Siklóssy László: A magyar sport ezer éve. Bp. 1928.
- 8./ Hetényi János: Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosulására. Buda 1841.
- 9./ Kornis Gyula: Kultura és Nemzet 1930.

Pedagógiai munkák:

- 10./ Ágoston György: A nevelés elmélete /Pedagógia I./ Tankönyvkiadó Bp. 1959.
- 11./ A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Neveléstörténeti Könyvtár Bp. 1960.
- 12./ A falusi nevelés állapota 150 évvel ezelőtt. Köznevelés 1947.s.s
- 13./ Schvarcz Gyula: A közoktatásügyi reform, mint politikai szükséglet Magyarországon. Stolk kiad. Pest 1866.
- 14./ Csighy Sándor: A szabadságharc előtti kor pedagógiai törekvései Bp. 1936.
- 15./ Locke: Gondolatok a nevelésről. Katholikus Középiskolai Tanár-egyesület 1914.
- 16./ Montaigne pedagógiai tanulmányai /Ford. Birkás Géza/ Kath. Középisk. Tan. Bp. 1913.
- 17./ Hevelius: Az emberről. Fil.tört. szöveggyűjtemény II. Bp. 1960.
- 18./ Nagy József: Rousseau pedagógiai jelentősége. Polg. Isk. Közl. 1912.
- 19./ Gockler Lajos: Rousseau. Magyar Pedagógia 1912.

- 20./ Pináczky Ernő: Helvetius pedagógiája. Magyar Fil. Társ. Közl. 1911.
- 21./ Pináczky Ernő: Az ujkori nevelés története 1600-1800. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda Bp. 1927,
22. Waldapfel János: Bacon Pedagógiája. Magyar Paedegógia 1894
- 23./ Barta Jenő: Az ember Róusseau gondolatvilágában. Lampel Bp. 1912.

Széchenyi munkái:

- 24./ - Hitel, Magyar Tört. Társulat H.o. ujabbkori történetének Forrásai. Bp. 1930.
- 25./ - Világ. Első kiadás 1831.
- 26./ - Stádium Közgazd. és jogi könyvkiadó Bp. 1948.
- 27./ - Akadémiai beszédek. Magyar Remekírók Sorozat II. Franklin társ. Bp. 1907.
- 28./- Beszéd a magyar nyelv ügyében a főrendi tábla 1833. évi febr. hó 20.-án, Fozsonyban tartott ülésén M.R.S. II.
- 29./ - Hunnia Pest-Buda 1858,
- 30./ - Kelet népe. Magyar Tört. Társ. Bp. 1925.
- 31./ - Önismeret Bp. Athaeneum R.T: 1875.
- 32./ - Egyszeműtörvények, különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg. Pest, 1846.
- 33./ - Politikai programtörvények. Bp. Hormányánosky Viktor különnyomdája. 1905.
- 34./ - Magyar Játékszinrül Pest. 1832.
- 35./ - Intelmei Béla fiához. Fővárosi K.k.R.T. é.n.
- 36./ - Napló /Bóka László bev. és összeáll./ Arató K.k. Bp. é.n.
- 37./ - Nagy Magyar Szatira. Döblingi irod. hagyatéka. Magyar Tört. Társ. Bp. 1922.
- 38./ - Beszédei Zichy A. szerk.
- 39./ - Hírlapi cikkei 2. A szerk.
- 40./ - Levelei. Összeáll. Majláth Béla.

Széchenyiről szóló munkák:

41. Imre Sándor: Gr. Széchenyi István nézetei a nevelésről. Bp. 1904.
42. Széchenyi István A Tud. Ak. tézisei. Társ. Szemle 1960. 1.sz.
43. Barta István: A Sz-kérdés. Gondolat kk. Bp. 1959. /Bevezető tanulmány a Sz.I. válogatott írásai c. kötethez/
44. Barta István: Sz. és a magyar polgári reformmozgalom kibontakozása. Főrt. Szemle 1960. 2-3. sz.
45. Rérei Gyula: Sz.I. Előadás. Kézirat
47. Imre Sándor: Széchenyi és a magyar nevelés jövője. Bp. 1920.
48. Imre Sándor: A közoktatásügy és gróf Széchenyi István Bp. Szemle 115. k. 1903.
49. Imre Sándor: Széchenyi fellegása a nevelés gyakorlati irányáról. Magyar Pedagógia 1902.
50. Gaal Jenő: Gr. Sz.I. nemzeti politikája Bp. 1902.
51. Gyulai Pál: Gr. Sz.I. mint író. Gr. Sz.I. munkái Magy. Tud. Ak.
52. Kautz Gyula: Gr. Sz. I. Hitel című munkájának méltatása. Magy. Tud. Ak. 1904.
53. Angyal Dávid: Gr. Széchenyi István ifjúkori naplói. Századok 1925. 9-10. sz.
54. Angyal Dávid: Gr. Széchenyi István emlékezete Ak.Ért 1910. jun. 15.
55. Viszota Gyula: Berzsenyi levelei Széchenyinek Ak. Ért. Bp. 1913. aug-szept.
56. Széchenyi tanítása /Összeáll. Fekete József és Váradi József/ "A magyar népművelés könyvei" sorozat. Királyi Magyar Egyet. Nyomda Bp. é.n. /1926./
57. Halasz Gábor: A fiatal Széchenyi. H.É. válogatott írásai. Magvető kk. Bp. 1959.
58. Gr. Vay Gáborné: A nők feladata a magyar nemzeti probléma körül /Széchenyi eszmévilága I./ Bp. Franklin 1912. .
59. Brunszvik Teréz levele Széchenyi Istvánhoz. Brunszvik pedagógiai munkássága. Tankönyvkiadó, Bp. 1962.
60. Lakai Sándor: Harc a szobor ellen. Egyedül c. kötet. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár é.n.
61. Varga Zoltán: A Széchenyi ábrázolás fő irányai a magyar történetírásban /1851-1918/ Tudománytörténeti tanulmányok III. Ak. Kiadó, Bp. 1963.

62. Faludi Szilárd: Széchenyi emlékezete /1791-1860/ Ped. Szemle, 1960. U.sz.
63. Zibolen Endre: Széchenyi pedagógiai programja. Ped. Szemle 1960. 5. sz.
64. Szekfü Gyula: A mai Széchenyi. Révai kiad. Bp. 1935.
65. Szekfü Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. é.n.
66. Bariska Mihály: Gr. Széchenyi István és a francia irodalom Bp. 1928.
67. Bártfai Szabó László: Gr. Széchenyi István könyvtára Bp. 1923.
68. Radó István: A Sopron sz. kir. thj. város közkönyvtárában őrzött Széchenyi könyvtártöredék címjegyzéke. Sopron. 1911.
69. Kornis Gyula: A fiatal Széchenyi /Kultúra és politika/ Bp. 1928.
70. Pulszky Ferenc: Jellemrajzok Bp. é.n.

Széchenyivel vagy műveivel kapcsolatos korabeli irodalom:

71. Gr. Dessewffy József: A hitel című munka Taglalata. Kassa 1831.
72. Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól. /M.o. újabb-kori történetének forrásai/ Bp. 1925.
73. Böttös József. Kelet Népe és Festi Hírlap. Révai Testv. Bp. 1902.
74. Péy András: A Kelet Népe nyugaton. Pest 1841.
75. Ujságok: Jelenkor, Társalkodó, Századunk.

Egyéb irodalom:

76. Széchenyi család levéltára. Széchenyi István gyűjt. K. 626. /Orsz. levéltár/
77. Náadori levéltár Praepratoria ad diaetam. 1832. XVI. sz.
78. Mérei Gyula: Szekfü Gyula történetészemléletének bírálatához. Századok. 1960. 1-3. sz.
79. Dr. Aleksch Agnes: Imre Sándor neveléstudományi tevékenysége Bp. 1959.
80. Kossuth Lajos hírlapi cikkei 1-2 /K.L. iratai XII-XIII. kötet/ Bp. 1911.
81. A magyar nőnevelés uttörői Bp. 1963.
82. Történelemtanítás a XIX. sz. első felében a korabeli tankönyvirodalom tükrében. Bp. 1960. /Dr. Binó Sándor/

83. A filozófia története I. Gondolat Bp. 1958.

84. C.I. Gulján: John Locke műveit nép k.k. é.n.